

Horváth Ferenc

Soha többé háborút!

MÚLTIDÉZŐ

XVII.

Értelemmel és szeretettel emlékezünk
István Gombóczy múzeumai dolgozóiraik
Wasspártól 2006 május 28.
Horváth Ferenc

Horváth Ferenc

„Soha többé háborút!”

**Nagyatádi helytörténeti
írások**

Hősökre, áldozatokra,
mártírokra emlékezünk

**NAGYATÁD
2006.**

NAGYATÁDI HELYTÖRTÉNETI ÍRÁSOK
HŐSÖKRE, ÁLDOZATOKRA, MÁRTÍROKRA EMLÉKEZÜNK

SZERKESZTETTE A SZERZŐ

Kiadó:
Nagyatád Város Önkormányzata

Felelős kiadó:
Ormai István

Nyomdára előkészítette: Kovács Géza.
A képeket Fejér Zoltán és Hauptmann Gyöngyi készítette.
A szöveget ifj. Horváth Sándor, Petrakovics Zoltán,
Kovács Géza és Hauptmann Gyöngyi dolgozták fel.

Az első oldal fotóját készítette:
Horváthné Gréczi Mária

A hátsó oldal fotója Kovács Géza felvétele.

Nyomdai munkálatok:

Mini Nyomda Kft.
Nagyatád

ISBN-963-229-918-3

100
példányban

E l ő s z ó

Embert és népet, várost és hazát nyomorít meg, pusztít el, tesz tönkre a háború. E szépirodalmi értékeket is felvillantó helytörténeti kötet, visszaemlékezés olvasása ösztönöz ennek megfogalmazására. A II. világháborúról szól ez a könyv, annak nagyatádiakat érintő vonatkozásairól. A háborúról, amit oly távolinak, személytelennek, történelemnek tartunk. Ez valóban így van, a mi nemzedékünket már nem érintette meg személyesen, nincsenek közvetlen tapasztalataink. Háború viszont volt, a világban most is van, és azt akarjuk, hogy soha többé ne legyen.

Megérteni, megérezni és nem feledni, hogy mi az: háború. Ezt szolgálja, ezt segíti, ehhez járul hozzá Horváth Ferenc könyve. Minden sora valóság, minden mondata igaz, minden mondata, gondolata azért íródott, hogy tudjuk, lássuk, s ne feledjük: a háború csak fájdalmat, nyomort, halált és szenvedést, pusztítást és rombolást hozhat.

Horváth Ferenc munkásságának legjelentősebb könyvét tartjuk a kezünkben. Történeti kutatásainak, gyűjtőmunkájának, alkotó írásának kiforrott, letisztult eredményét. Feszés kronológiával, tényszerűséggel, adatok, időpontok és helyszínek pontos feltüntetésével ír. Ugyanakkor érdekesen, olvasmányosan, színesen fogalmaz, s gondolataiban mindig jelen van saját személyisége, érzései, véleménye és következtetései.

Ezzel a kötettel Horváth Ferenc egy értékes, hiányt pótló, fontos munkát végzett el. Jelentősen hozzájárult Nagyatád II. világháborús történetének megismeréséhez. Nagyszerű írásaival maradandót alkotott a nagyatádi–bodvicai történész, s végső üzenetével valamennyien egyetérthetünk: „Soha többé háborút!”

**Nagyatádon, 2006-ban a Magyar Hősök Emlékünnepén,
tisztelettel emlékezve a nagyatádi hősökre és áldozatokra.**

Ormai István
polgármester

I. RÉSZ

KATONADOLOG

*Mert nem akarjuk, hogy ne tudjatok atyánkfiái
a mi nyomorúságunk felől, amely Ázsiában esett
rajtunk, hogy felette igen, erőnk felett megterhelteténk,
úgy, hogy életünk felől is kétségben valánk.*

Pál 2. levele a Korintusbeliekhez. 1.8.

Ceglédről indultunk

A II. világháborút járt katona emlékei

*Ajánlom e történetet,
azoknak a magyar katonáknak a sorsára emlékezve,
akik a haza szolgálata során életüket áldozták a fronton,
akiktől mindent elvettek a fogolytáborokban:
az életet is – csak a hitet és a reményt nem lehetett –,
akik néma túlélőként hallgattak szenvedéseikről, mert egy
háládatlan kor meghamisította a történelmet.*

Cegléd, 1942. június 5.

Elérkezett az indulás ideje. Ébresztő – mint rendesen – reggel hat órákor. Reggeli után megkezdtük a szerelvény összeállítását. Kilenc órákor sorakozó teljes menetöltözetben, és tíz órákor kimasíroztunk a laktanya kapuján. Az állomáson gyülekezett az egész ceglédi zászlóalj, hogy a frontra vezényelt IV. hadtest 13. kecskeméti hadosztály, 7. gyalogezred részeként bevonuljon.

Az állomás környéke zsúfolásig megtelt civilekkel, akik búcsúztatásunkra jöttek. Tizenegy óra volt már, amikor a magas rangú tisztek és a város vezetői is megérkeztek. Megkezdődött a hivatalos búcsúztatás.

Celeti Lipót zászlóaljparancsnok jelentést tett az előjárónak, hogy a 7. gyalogezred ceglédi zászlóalja hadra készen felsorakozott. Bátor helytállásra és a győzedelmes visszaérkezésre buzdító szónoklatok hangjai szálltak felénk. A ceremónia végén a csapatok elvonultak kijelölt vagonjaikhoz. A szerelvények berakodása után engedélyezett volt – az ott lévő hozzátartozóknak – még egy istenhozzádot mondani.

Néhány erdélyi és kárpátaljai bajtárssal a vagonok előtt várakoztunk, nekünk nem volt kitől elbúcsúzni. Gondolatokba merültem nézelődtem a vagonok körül, amikor egy 13 év körüli diáklány lépett hozzám. Imakönyvet és egy szál virágot adott át e szavakkal: „az imakönyv, és e szál virág kísérje vitéz urat messzi útján.” Kedvesen arcon csókolt, és én viszonoztam.

A kis virágszirmokat az imakönyvben lepréselve őriztem egészen fogásom végéig. Akkor azt is elvették.

Pattogtak a parancsszavak: „Vagonba felszállni!” Bár nehezen, de mindenki búcsút vett szeretteitől, és félóra elteltével, már mindannyian a vagonokban voltunk. Még egy kicsit tolongtunk az ajtók, ablakok körül, hogy utolsó pillantást vessünk az ismert tájra, a kedves arcokra.

A ceglédi nagytemplom toronyórája éppen hármat kongatott, amikor szerelvényünk lomha mozgással csikorogva, zihálva elindult az állomásról.

Vonaton és gyalog a Don-kanyarig

Induláskor elhelyezkedtünk a jól beszalmázott vagonok padlóján. Jó néhány napig ez lett a tartózkodási helyünk. A vagonajtókat csak éjszakára húztuk be. Már aznap éjjel elhagytuk az országot, és reggel cseh földön ébredtünk. Megállás után gyors öltözés egy kisebb állomáson, a vagonok mellett torna, majd sorakozó reggelire. Megkaptuk a tábori konyhán készített első reggelit – a két deci feketekávé, kenyér és öt deka marmeládé éppen elég is volt.

Így zajlott az ebéd, majd a vacsora is, más-más állomásokon. A csehszlovákiai területeken vonatozva, egyéb említésre méltó esemény nem is történt.

1942. június 7.

A következő reggel már lengyel földön ébredtünk. Szerelvényünk magas hegyek között kígyózó sínpályán zakatolt. A pálya mentén, rongyos ruhákba bugyolált gyermekek nyújtogatták felénk kezüket, minduntalan e pár szót kiáltozva: "kicsi magyar kenyér". Szánalommal vegyes együttérzéssel vagdaltuk kenyéradagunk nagy részét szeletekre, és dobáltuk le az éhező gyermekeknek.

A szomorú látvány még csak fokozódott, beljebb érve Lengyelországba. Az első nagyváros, melynek állomására nappal érkeztünk: Katowice. A város romokban hevert, civilt alig lehetett látni, csak katonák nyüzsgöttek mindenfelé. A hatalmas pályaudvar minden sínpárján katonai szerelvények várakoztak katonákkal, hadfelszerelésekkel rakottan, vagy már visszafelé jövet, üresen.

Talán egy órát időztünk Katowicében, de a vagonokból kiszállni nem volt szabad nekünk. Aztán továbbindultunk északkelet felé. Mindenütt romokat és a pusztítás nyomait láttuk. Az éhség már a felnőtteket is a sínpályák mellé kényszeríthette, kezüket felénk nyújtva ismételték a kenyéret kérő, jól ismert szavakat. Ez hát a háború? – kérdeztük egymástól, megdöbbenve a nyomorúságtól. Mert miközben egy-egy szelet kenyéret hajítottunk valakinek a vagonból, a nélkülöző szerencsétlenek, mint az éhes farkasok vetették magukat a zsákmányra.

Kicsi magyar kenyér

Már napok óta hallgatom
vaskerek csattogását
ím ez most a jó-alkalom
idézni a „múltak árnyát”

Szalmázott padlón heverünk
lengyel földön fut a vonat
vagon ajtón ki-ki nézünk
szemünkben tompa ámulat

„Adj egy kicsi magyar kenyér!”
kondul felénk a gyermek hang
nyúl kérve a sok kis tenyér
és megszólal a szívharang –

Így kenyерünk java részét
apró szeletekre vágtuk
gyermek éhét oltani
szánva őket – elkínáltuk

Lengyelföldön 1942.

Még laktanyai állapotokat éltünk a vagonokban, leszámítva, hogy szalmán hevertünk. Éjszakánként alsóra vetkőzve aludtunk, pedig már Kelet-Lengyelország földjén robogtunk napok óta. A szovjet határt átlépve, egyik éjszaka, álmunkból arra riadtunk fel – a vonatszerelvény oly hirtelen fékezett –, hogy a szalmán egy kupacra csúsztunk. A vagonok oldala úgy kopogott, mintha jégeső verné. Nagy ribillió közepette röpködtek a parancsszavak: „Ki a vagonokból! Tűzelőállást foglalni a vasút jobb oldalán!” Heves éjszakai partizántámadás ért bennünket. Sebtében, ki amit tudott, magára kapkodott. Volt, aki gatyában hagyta el a vagonot. Volt, aki csak egyik bakancsát találta, s úgy ugrott ki, de mire a felderítő rajok elindultak a terepre, a partizánok eltűntek a mocsarak között. Az üldözésükre kiküldött rajok éjszaka a mocsarak közé nem mehettek be, így csakhamar visszatértek.

Később azt is megtudtuk, hogy egy gerendából ácsolt felüljárót robbantottak fel a partizánok, és csak a mozdonyvezető ügyességén múlt, hogy az utolsó kocsi is épen került ki az égő alkotmány alól. (A kecskeméti 13. hadosztály, útja során, három partizántámadást szenvedett el.)

Azon az éjszakán többet már nem aludtunk, utunkat nem folytattuk, ott vártuk meg a virradatot, ahol a vonat megállt.

Csak virradat után indultunk el. Szerelvényünk előtt, biztosítás végett egy másik mozdony üres, kiégett vagonokat tolt. Így érkeztünk meg június 26-án estefelé Resicabányára. Csak itt tudtuk meg, hogy ez már a vasúti végállomás, és innen gyalog folytatjuk majd utunkat.

Kivagoníroztunk, és az éjszakát egy közeli laktanyaépületben töltöttük. Az épületen se ajtó, se ablak nem volt, de a belövések még számtalan külön bejáratot is nyitottak a szélnek. Tető azért volt felettünk, és nem kellett az első éjszakára mindjárt sátrat verni. Ruhástól, hátunkat a falnak támasztva aludtunk egy keveset. Ezzel az éjszakával, frontra vonulásunk egy aránylag még könnyen elviselhető szakasza zárult le.

A vagonokban töltött idő után jólesett egy kicsit megmozgatni elgémberedett tagjainkat. Amikor másnap reggel elindultunk Resicabányáról a már kijavított macskaköves úton, ki gondolta akkor, hogy ez a gyaloglás másfél hónapig fog tartani, egyre növekvő veszélyek és nehézségek közepette. Az első napokban, beiktatott pihenőkkel, minden nagyobb nehézség nélkül tettük meg a 35-40 kilométereket. Bár a „borjú” – szerelékeivel – már akkor is nehéz volt, és rajunknak még a golyószóró részeit is cipelni kellett, mégsem panaszkodott senki.

Utunk során szorgalmasan jegyeztem az érintett települések neveit. Az első nagyváros, amelyen áthaladtunk: Gomel. Háború előtt milliós nagyváros, most alig lézengett benne civil ember. Az épületek döntő többsége lerombolva, kiégve meredezett az ég felé. Az élet a romok között abból látszott, hogy a deszkával, kátránypapírral, bádoggal lefedett pincékből kivezető csövek, imitt-amott füstöt eregettek.

Az étkezéssel különösebb gondunk nem volt, a tábori konyhák ekkor még zavartalanul ellátták feladataikat. Inkább az ivóvízzel volt gondunk, a sok fertőzött kút miatt. Csak előzőleg megvizsgált kutakat használhattunk, így a vízzel már kezdettől fogva takarékoskodni kellett.

Keleti Lipót zászlóaljparancsnok, ha nagyobb orosz csoporttal találkoztunk, megállította a menetet, szentképeket osztogatott és tolmács útján beszédet tartott nekik. Utána bánhattuk a jóleső pihenőt, mert erőltetett menetben kellett utolérni a többieket.

Éjszakáinkat általában erdőszéleken, sátorban töltöttük. A napi út megtétele után az első feladat a sátor elkészítése, a fekvőhely kialakítása volt. Fűvet téptünk, levelest szedtünk, de volt, mikor csak ágakra futotta ágybetét gyanánt. Az első héten még engedélyezték éjszakára a bakancs lehúzását.

Vacsoraosztás után aztán igyekezett mindenki minél nagyobbat durmolni, erőt gyűjteni a következő napi útra. Tisztálkodásra nem jutott mindennap víz. Ha folyó, patak vagy tó közelébe kerültünk, ott pihenőt tartottunk, és ez alatt megmosakodtunk. Hetente egyszer ekként jártunk el a fürdésnél is.

Így teltek el vonulásunk első hetei. Közben átgyalogoltunk a Pripjaty mocsárvidéken, a Dnyeper-hidászok építette fahidakon, mindig beljebb hatolva a nagy orosz földön.

Menetelés közben sokaknak feltörte lábát a bakancs, vagy az átizzadt kapca. Ezzel gyengélkedőre menni nem lehetett. Ezért mind többen mezítláb meneteltek. Indulás előtt vásároltam bakancsomba filcbetétet – ez felszívta a nedvességet –, jó szolgálatot téve a lábbeli tartós elviseléséhez. Ezt még Borbás hadnagy barátom ajánlotta. „Vajon az ő csizmához szokott lába, hogy bírja most a gyaloglást?”...

Német katonákat gyalogolni nem láttunk, mi pedig mind többen a bakancsot puskavégre akasztva meneteltünk mezítláb.

Ekkor már rég elhagytuk a kövezett utat. A kitaposott földutakon a bőseges eső és a sok jármű úgy megdagasztotta a sarat, hogy nem lehetett közlekedni rajta. Az árkok mentén, vagy a szántók szélében kocsijaink egyre gyakrabban elakadtak, ilyenkor a gyalogság segített kiemelni őket a kátyúból.

Az állandó gyaloglás mindjobban kifárasztotta a menetoszlopot, s hogy könnyítsek magamon, ital vízért felcseréltem a golyószóró nehezebb részeit egy erősebb fizikumú bajtárral, aki viszont a szomjúságot nem tudta elviselni.

1942. július 26-án

Így érkeztünk Kurszk körzetébe, ahol a terep mind dombosabbá vált. Fogataink kezdtek kimerülni. Felváltva rendelték rajokat a kocsik mellé, és nekik kellett segíteni a lovakat feljutni a dombra. Amikor azután az állatok teljesen kimerültek, nem bírták vontatni a kocsikat, köteleket kötöttünk a tengelyekre, és nagyobbbrészt most már mi vontattuk tovább. A kifáradt bajtársak közül egyre többen gyengélkedtek, és úgy akartak segítséghez jutni, hogy a kocsik löcseibe kapaszkodtak, még nagyobb megpróbáltatást okozva társaiknak. Magam is kerültem ilyen helyzetbe a harmadik hét vége felé, amikor egy megfázás úgy legyengített, hogy alig tudtam talpon maradni.

Háromheti utunk alatt a mi századunk partizánharcokba nem keveredett, bár vonulásunkat figyelemmel kísérték, de mindig csak békés munkások képében. Ez némileg bizakodóvá tett bennünket, hiszen parancsnokaink állandóan partizánveszéllyel számoltak.

Ahogy múlt az idő, és mi mind nagyobb területeket hagytunk magunk mögött, az ivóvíz adagolása is egyre szűkösebb lett. Már nekem sem volt

lehetőségem, hogy másnak juttassak, ezért a rám nehezedő teher csak fokozódott. Olyan eset is gyakran előfordult, hogy levesünk sűrűjét kikanelazva, levét kulacsba töltöttük, ezt iszogattuk aztán menet közben. Akik viszont nem tudták elviselni a szomjúságot, kerék- vagy patanyomban összegyűlt tócsákból szürcsölték a szomjat oltó pár csepp vizet, hiába tiltották – hivatkozva a fertőzés veszélyére –, a szomjúság érzete erősebb volt. Az éhséget sokkal könnyebb volt elviselni, mint a víz hiányát.

Így közeledtünk a doni területhez, ahol már javában dúlt a csata, dörögtek az ágyúk, ropogtak a fegyverek. Amíg korábban egy-egy tó, vagy folyóvíz mellett megálltunk tisztálkodni, most már erről is le kellett mondanunk. Legtöbbször már sátrat sem vertünk éjszakára, hanem ahol megálltunk, ott szerelvényestül, ülve aludtuk át az éjszakát. Az étkezésbe is mind többször álltak be zavarok, hol vízhiány volt, hol az anyagvételezés miatt késve készültek el az ételek. Rendszeretelenné vált az étkezés, gyakran három vagy négy órakor ebédeltünk, de menni kellett, éhesen is bírni és viselni a terheket.

A kényszerű éhség miatt – ha lehetőség adódott – civil házaknál kértünk, szereztünk némi pótlást, de az vesse ránk az első követ, aki ilyen körülmények között nem ezt tette volna.

Erőltetett menetben érkeztünk Voronyezs körzetébe, közeledve a front zónájához.

A nagy menetelés

már három hete csak megyünk
hogy a harc színterén legyünk
fárad a lélek, fáj a test
képzeletbeli álmat fest

szállásunk most erdőszélen
sátorban van minden éjjel
a párnánk sem puha pászit
új életünk, hej de más itt

utunk mentén víz és sás van
bakancsunk a lucskos sárban
már elázott – kapcánk nedves –
így élünk itt, látod Kedves?

néha fürdünk, de csak tóban
kis patakban, vagy folyóban
nesztelenül arcot mosunk
sietősen, mert indulunk

az ivóvíz itt drága kincs
iszunk, ha van, de nem, ha nincs
menet közben szomjat oltva
szürcsölgetünk patanyomba'

hátunkat a borjú húzza
s fenyeget a muszka puska
messze járunk orosz földön
e sorokat innen küldöm –

1942. július (Pripjaty)

Erőltetett menet

Immár ötödik hete tart utunk:
úttalan utakon gyalogolunk
fogytán az élelem és nincs vizünk
szerezni kell, mert éhezünk

Vizünk pár csepp, s oly' fáradtak vagyunk -
hogy itt harc nélkül is megrokkanunk
éjszakára már sátrat sem verünk
ahol megállunk, leheveredünk

Jókor korán, ha itt a virradat
a fürdés, mosdás gyakran elmarad
szemünk töröljük – máris indulunk?
ma vajh, hány kilométer lesz utunk?

Hatodik hét

Erőltetett menetben haladunk
frontzónában jár fáradt csapatunk
hallani már Sztálin orgonáját
s Hitler-kutyák dühödt ugatását

Házak égnek, amerre csak nézünk
tán holnap mi is sebektől vérzünk
elértük, amit Mars-isten akart
megláttuk a hírhedett Don-kanyart

A parancsot mindenki megkapta:
„Boldogasszony” a támadás napja
még sötét az ég, s a szittyós berek –
körültünk dörögnek a fegyverek

Don, 1942. augusztus 14.

Mielőtt még frontközelbe érnék, hadd mondjam el nyomolvasói élményemet! Már hetekkel előbb sejtettük, hogy előttünk a kaposvári hatodik gyalogezred csapatai menetelnek. E felismerés arra ösztökélt, hogy táborverés után ismerős nyomokat keressek. Így találtam elhagyott levelezőlapot, atádi konzervet, Kaposváron nyomtatott újságdarabot, és még számos apróságot, amelyek jelezték: földijeim – rokonaim, köztük testvérbátyám – előttünk vonulnak. Bár igazán sok jó bajtársam volt az alföldi fiúk között, de a tudat, hogy földijeim vagy éppen jó pajtásaim, talán nem is nagyon messze járnak tőlem – ha el is kerültem a szülőföldtől, a kis Somogyország száz meg száz hadfőnökének a szíve itt dobog a közelben –, jó érzéssel töltött el.

Egyik éjszaka járőrözésre küldtek bennünket. Hárman voltunk, letérve a helyes útról eltévedtünk. Mentünk, mentünk és ugyanoda értünk, ahonnan elindultunk. Háromszor ismételtük meg a „helyes út” kiválasztását, mindannyiszor ugyanoda érkeztünk. Kénytelenek voltunk megvárni a virradatot. Kiderült, háromszor kerültünk meg egy kolhozot, amelyben oroszok tanyáztak. Visszatérve századunkhoz, jelentettük az eseményt, újabb felderítés, aztán támadás: egy jó kis kora reggeli csetepaté következett.

A menetelés egész héten fokozott tempóban zajlott. Esténként, már valamennyien elcsigázott állapotban hajtottuk álomra fejünket. Sátorra szinte senki nem állított, legfeljebb fejünkre húztuk a sátorlapot, ha eső érkezett. Ha megálltunk, úgy dőltünk el, akár a kékék.

Elérkeztünk a front közelébe, ahol már az ágyúk dörgése, aknák robbanásai jelezték, hogy a harcok közelében vagyunk. Mind gyakrabban találkoztunk leponyvázott gépkocsikkal. Az a hír járta, hogy ezek sebesülteket szállítanak hátrafelé. Jöttek-mentek a harcjárművek, a tankok. A lövedékek süvítő hangja szinte állandósult, láttuk a becsapódásokat, tüzeket – levegőbe repülni épületeket. Ez már igazi háború – mondogattuk egymásnak. És mi következik ez után? Ez volt a nagy kérdés mindannyiunk előtt. A hosszú út alatt többen megbetegedtek, megsebesültek, sokan kórházba kerültek, de századunknak halálos vesztesége még nem volt. Én, a pár napi gyengélkedéstől eltekintve, bírtam a menetelést. Csak a fáradtság, az ólmos elgyötörtség látszott valamennyiünkön.

Így érkeztünk meg 1942. augusztus 14-én a Don közelébe, a harcok színhelyére, Osztrogorzsk és Korotojak térségébe.

A Donhoz közel fekvő Ribnoje orosz falucska – közvetlen Korotojak előtt – volt felvonulásunk utolsó állomása. Tizenegy óra tájban érkeztünk meg. Hamarosan meglepően bőséges ebédet kaptunk. Közben bámultuk a

nagy rohangálást, sürgést-forgást. Igyekeztünk minél biztonságosabb helyet találni a sűrűn becsapódó lövedékek elől.

A délutánt pihenéssel töltöttük, amennyire lehet ilyen helyzetben egyáltalán pihenésről beszélni.

Konzervet osztogattak azzal a paranccsal, hogy azt csak engedéllyel lehet felbontani, illetve elfogyasztani. Szürkületkor közölték, hogy az éj leple alatt elfoglaljuk a harcállást, s hajnalban támadást indítunk a Don folyón átszivárgott ellenség visszaszorítására, a Korotojak hídfő-állás előterében.

Vacsorát nem adtak, csak most derült ki, hogy azt fogyasztottuk el a bőségesnek vélt ebéddel.

Este tíz órakor vonultunk a dombperemre, mely támadásunk kiindulópontja volt. Hamarosan be is érkeztünk a már kész futóárkokba, hogy itt töltsük az éj hátralevő óráit. Alvásról szó sem lehetett, viszont a tarisznyában levő konzerv mind jobban izgatta éhes gyomrunkat. Azt hiszem, hajnalra nem maradt egyetlen konzerv sem felbontatlan.

Az álmatlan órák nagyon lassan teltek, a minduntalan fellőtt világító rakéták jelentettek csak változatosságot, jutott idő arra is, hogy az otthon maradottaknál elidőzzenek gondolataink, de nekem szüntelen Bátyám járt az eszemben, aki itt lehet valahol a közelben. Talán, ha hangosan nevéen szólítanám, válaszolna is. Tudom, hogy Józsi is így gondolt reám azon az éjszakán.

Nagyboldogasszony napja 1942. augusztus 15.

Még koromsötét volt. Felettünk ágyúk, aknák lövedékei süvítettek és robbantak valahol a Don környékén. Talán fél óráig tartott az ágyúzás, amikor a sötétség leple alatt megindultunk a dombvonulat ellenkező lejtőjén, az ellenség vélt irányába. A szántók után rétségre értünk, mely tele volt kisebb-nagyobb tócsákkal, tavakkal. Ezeken is átgázolva még mindig csend volt körülöttünk. Puskalövés sem hallatszott. Bokros, bozótos rész következett, s ahogy ezt elértük, előbújtak a föld alól az orosz fegyverek, és elkezdtek kerepelni, zakatolni rendületlenül.

Rajunk feladata az volt, hogy állványos golyószórónkkal olyan helyen foglaljunk tüzelőállást, ahonnan erős tűzfegyvereket tudunk lekötni. Végrehajtottuk. Lőttük a sorozatokat a kiszemelt célokra. Parancsba volt adva, hogy takarékoskodni kell a lőszerrel. Dúlt a csata veszettül. Ordítózások, jajgatások keveredtek a fegyverek zakatolása közé. Hogy mi történik tőlünk távolabb, azt nem tudhattuk. Végrehajtottuk a kiadott parancsot.

Valószínű, hogy nem elég gyakran változtattuk a tüzelőállást és bemérték bennünket, mert záporoztak az aknák körülöttünk. A szünetekben mi lőttük a vélt fészkeket. Már jól fent járt a nap az égen, amikor egy sorozat kilövése után akna robbant a közelben, találat érte állásunkat. A fegyver és a kezelője eltűnt a színről. Én valószínűleg sem túl közel, sem túl távol nem lehettem a becsapódástól, mert alsó végtagjaimat érték a szilánkok, s csak ütést éreztem, és hogy meleg vér ömlik lábszáraimon. Felsőtestem nem sérült meg. Felültem, előszedtem sebkötöző csomagjaimat. Közben rajparancsnokom, Petrik tizedes kúszott mellém, s kérdezte: „Mi van?” Mondom: „Megsebesültem, de nézze meg, hol vannak a bajtársaink?” Kissé odébb kúszott, majd kisvártatva visszamászott, s közölte: „Meghaltak.” Én elbőgtem magam. Segített bekötözni sebesülésemet, s azt tanácsolta, kússzak, ahogy tudok visszafelé, de föl ne álljak, mert az a biztos halált jelenti. Megöleltük egymást, ezzel elváltunk. Többé vele sem találkoztam.

Fűcsomókba kapaszkodva araszoltam egy-egy karnyújtásnyit, bokortól bokorig. Hogy mennyi ideig tartott? Nem tudom. Talán két óra is eltelt, amikor azt vettem észre, hogy előttem egy jókora tavaeska van. Látva, hogy többen is állva vágtak neki a víznek, valahogy én is föltápászkodtam, és követtem a vízben haladókat.

Azt már megtanultam, hogy a süvítő aknáktól nem kell félni, azok távolabb csapódnak be, mégis valahányszor elsüvített felettünk egy-egy lövedék, annyiszor vágódtam hasra a pocsolyás vízbe. Idegeim parancsolták így.

A fegyverek kepelése még mindig hallatszott a bozótos felől. Hol magyar, hol idegen szavakat, kiáltásokat hallottam. „Tehát a csata még folyik a terület birtoklásáért” – gondoltam.

Mind nehezebben tudtam felállni. Mikor végre a vízen átvergődve kisé megpihentem, az volt az érzésem, hogy lábaim helyett két fadarabon járok. Térdeim nem engedelmeskedtek akaratomnak. Egy közelemben érkező sebesült segített felállni, s most már süvithettek az aknák, nem feküdtem le, erőltettem lábaimat a domb felé, amerről hajnalban elindultunk.

Délután négy óra lehetett, amikor egy futóárkot elértem. Látva, hogy itt már katonák sürgölődnek, belecsúsztam a futóárkba, és ott helyet kerestem egy kis pihenésre. Egy kiszögelésnél földre csúszva leültem, azonnal el is aludtam.

Már alaposan besötétedett, amikor az éhség, vagy talán a fájdalom felébresztett. Próbáltam felállni, nem ment. Segítségért kiáltottam, de

senki nem vett észre. Már jó ideje próbálkoztam, mikor a sötétben közeli hangokat hallottam. Szóltam, segítsenek felállni, és lám, szolgálatvezető törzsőrmesterem világított az arcomba. Felsegítettek a földről, majd szinte ölben elvittek egy sebesültszállító lovas kocsihoz, s hamarosan már vittek a faluban lévő segélyhelyre.

Közben a törzsőrmester elmondta, hogy nagyon sok sebesültünk van, mégsem sikerült az oroszokat a folyón túlra szorítani. Én is elmondtam, hogy golyószórónkat kilőtték, Törteli, Cibaki elestek, Petrik tizedes kötözött be, így váltunk el egymástól. Erre a törzsőrmester megjegyezte, sajnos nagy veszteségeink vannak.

Ez volt a Nagyboldogasszony-napi doni csata, amelyben személyesen vettem részt, és – ha rövid ideig is – megtapasztaltam a háborút. A faluban lévő segélyhelyen bekötötték a sebeimet. Egy hevenyészett hordágyon a többi sebesült közé helyeztek, hamarosan tejeskávét és kenyeret kaptam. Az étel jólesett, kissé megnyugodtam. Evés után a mellettem lévőekkel próbáltam beszélgetni, tájékozódni akartam a történekről. Alig váltottam pár szót, amikor kérték, hogy jelentkezzen az atádi sebesült, akit nemrég hoztak be. Meglepődve jelentkeztem, s íme a nagyatádi plébániáról bevonult tábori lelkész, Felicián atya, ferences rendi barát állt a fekhelyem mellett. Beszélgetés közben derült ki, hogy azt hitte, az ő alakulatából névrokonom, Horváth Ferenc alhadnagy sebesült meg. Én elmondtam, Ceglédről indultam, s századunkból egyedül voltam somogyi, ezért igen jólesik földimmel találkozni. Elmeséltem neki, miként kerestem a somogyiak nyomait a frontra vonulás ideje alatt. Kérdezgettem itt harcoló rokonaimról, bátyámról, unokatestvéremről, Kocsis Vilmos századosról és másokról is. Ő följajánlotta, hogy értesíti hozzátartozóimat sebesülésemről. Köszönettel elhárítottam szívességét, nem akartam otthon ijedelmet okozni a friss hírekkel. Talán félórai beszélgetés után látogatóm elköszönt, de szeretetteljes és váratlan érdeklődése a gondviselést jelentették nekem, abban a nehéz helyzetben.

Az éjszakát ott töltöttük a segélyhelyen. Aludni nem lehetett. Beszélgettünk, és figyelemmel kísértük az eseményeket. Így tudtuk meg, hogy hajnalban újabb támadás indul a szovjet hídfő ellen. „Sajnos már nélkülnk” – mondta egyik fekvőszomszédom, akinek a vállát lötték át.

A sebesültszállító gépkocsik állandóan hordták a sebesülteket, valahová hátrább a fronttól. Elszállításomra – más bajtársakkal együtt – másnap délelőtt került sor. Voronyezsbe mentünk, az újonnan felállított tábori kórházba. A kórház aránylag ép, kétemeletes épület volt. Minket az első emelet egyik helyiségében, a falak mentén, a padlón helyeztek el. Ahogy

rám került a sor, átkötötték a sebeimet. Itt észleltem először, hogy bal combomat térd felett átszakította egy repeszszilánk, de a másik lábamon csak bemenő nyílásai voltak a sebeknek. Voronyezsi tartózkodásom egy hétig tartott. Minden éjszaka bombázták a várost. Az első éjjel, ahogy a robbanások megrázkódtatták az épületet, a sebesültek között pánik tört ki. Az ápolók hiába nyugtatták a betegeket, aki csak mozogni tudott, az emeletről a földszintre igyekezett. Ki mászva, ki gurulva, ki fenéken csúszva, a lépcsőkön lefelé. Közben szörnyű ordítózás volt a fájdalmak miatt. Nem kis fáradságba került a sok sebesültet visszaszállítani a légiriadó elmúltával. Egy kis idő múlva ehhez is hozzászoktunk már, és nem hagyta el senki a helyét, pedig ugyancsak hullt az áldás a városra.

Az egyhetes voronyezsi tartózkodás – az állandó éjszakai bombázások miatt – idegbénító körülmények között telt el.

Ezzel a héttel zárult háborúba vezénylésem első szakasza. Ezt követte a sebesülésből való felépülés, és a további szolgálat.

Itt van az ősz

magányosan üldögélek
sír a lelkem, alig élek
várok, várok, ám hiába –
szívem zárva kalodába

fönn a légben golyák húznak
itt van az ősz, elutaznak
itt hagyták a feldúlt fészket
s nekem a sok bús emléket

sárga lábú kelep madár
nyár ölében ringó határ
mért hagytok itt, oh mondd miért?
tán a régvolt Kedvesemért?

rég volt az már, oly sok éve
reménykedve, bízva, félve
fognak egymás forró kezét
így dobogott szívünk zenét

azt dobolta egyek vagyunk
egymásért is élünk halunk
tervet szőttünk, mesés-szépet
festegettünk ábrándképet

a valóság? jaj, de más lett!
más volt a szó, más ma a tett
máshol vertek nekünk tanyát
nagyravágyó szülőanyák

itt van az ősz, itt van újra
megzendült a szívem húrja
megzendült még utoljára
dalom küldöm messze tájra

most csak várom, egyre várom
míg utamat körbejárom
a percet, mely megrohanna
s égbe visz fel: édes Anna

Hadikórház, Voronyezs, 1942. augusztus

Felgyógyulás, további szolgálat

Gépkocsival Kijevbe szállítottak bennünket. Ott már felszerelt hadikórház, felkészült személyzet segítette gyógyulásunkat. Három hétig kezelték ott, és a sebek már gyógyultak, csak a megszaggatott izmok, inak nem akarták visszanyerni rugalmasságukat.

Egy kedves epizód az itt töltött időből: a kórházzal szemközti épületomb egy emeleti ablakából, naponta 10 és 12 óra között kedves magyar dallamok szálltak felénk gramofonból. Akik mozogni tudtak, mind az ablakokhoz mentek, hogy jobban hallják a zenét. Mankók segítségével én is az ablakhoz bicegtem, hogy megtudjam, ki ad magyar szerenádot minden nap Kijevben. Ám sosem tudtuk meg, nekünk küldték-e a dalokat? És ha igen, milyen szándékkal?

Azt mondhatom mégis, hogy gyógyulásunkat segítették a felkeltett érzések. Elkalandozó gondolataink elfeledtették kis időre az átélt szenvedéseket.

1942. szeptember közepén itt már őszre fordult az idő.

A fák levetkőzték nyári lombruháikat, hűvös szél kergette a sárguló faleveleket. Egyik reggel nagy sürgés-forgásra ébredtünk. Hamarosan közölték, hogy Magyarországra szállítanak bennünket. Tíz órakor már a kijevi pályaudvaron várakozó sebesültszállító vonaton voltunk. Pár napos utazás következett. Szembeszökő volt az időjárás különbség: Kijevben már zúzmarás ősz volt, a Kárpátokban hóborította tél, a magyar Alföldre érve pedig azt láthattuk, hogy a parasztgyerekek még mezítláb poroszkálnak az utakon.

A magyar határt átlépve minden nagyobb állomáson tömegek fogadtak bennünket, élelmet, ajándékokat osztogattak, s természetesen mindenki ismerőst keresett, érdeklődött hozzátartozói iránt.

Budapestre érkezve tudtuk meg, hogy szerelvényünk sebesültjeit Kaposvárra szállítják. Én különösen boldog voltam, mert félig-meddig haza kerülök, hisz' rokonaim laknak ott – többek között Vilmos unokatestvérem, és testvérem feleségének családja.

Vasárnap délelőtt érkezünk Kaposvárra. Szeretettel fogadtak bennünket. A MÁV Internátusból átalakított hadikórház lett új otthonunk. Már aznap délután látogatóim érkeztek, és a kaposvári rokonok mindennapos látogatásai után néhány nappal, megérkezett – szeretetét sugározva – Édesanyám is.

A látogatások és figyelmességek ellenére, valami üresség volt bennem, mert akit legjobban vártam, nem jött el.

Kijártam rokonaimhoz a városba. Egy alkalommal moziban voltam sógornómmal és hároméves kisöcsémmel. Míg a felnőttek előresiettek jegyet váltani, én öcsikémmel a karomon, lépdeltem az úton. Egyszer azonban, a gyerek keresni kezdte az anyukáját, és nem lehetett megnyugtítani, hangos sírása felhívta a járókelők figyelmét, különös páros lehettünk: a sebesült katona és a karján kétségbeesetten síró kisgyerek, így vonultunk a járókelők szánakozó pillantásai közepette a moziig.

Karácsonyra két hét szabadságot kaptam a Kórháztól. Hazatérve tudtam meg, hogy kedvesemnek, Ancinak vőlegénye van. Meg sem kíséreltem a vele való találkozást. Elkönyveltem magamban: győzött a szülői akarat, ez ellen nincs már fellebbezés.

Szabadságom lejárta után a kórház elbocsátott, visszakerültem állomáshelyemre, Ceglédre. Ismét beutaltak Kecskemétre, a kórházba. Mivel ott sem járultam hozzá, hogy felső lábszáramat felvágják a szilánkok eltávolítása végett, visszaküldtek csapattestemhez.

Ceglédről, pár heti ott tartózkodás után, átvezényeltek bennünket – sebesülésből felgyógyultakat – Várpalotára, kiképző táborba. A kiképző tábor Várpalotához tartozott, de még a közeli Inota községtől is 10-12 km-re, egy terméketlen, kopár területen feküdt. Barátságatlan deszkabarakokban éltünk. Az étel szinte ehetetlen volt. A szakácsok gyalázatosan főztek, alig ismerték mesterségüket. Itt találkoztam volt századparancsnokkal, akivel együtt indultam a frontra – ő idegösszeroppanással került haza, miután elvesztette századát. Tőle tudtam meg, hogy szeretett barátom Borbás Árpád főhadnagy elesett a Donnál.

Hamarosan áthelyeztek Inotára, a törzshöz, rádiósnak. Az áthelyezésnek örültem, mert itt civil társaságot is találtam. Már ismeretség fűzött Takácsékhoz, ahol mindig szívesen láttak, ha ellátogattam hozzájuk. Második otthonom lett e kedves család.

1944-be léptünk. Letelt a hároméves tényleges katonai szolgálati időm. Kérvényeztem a ceglédi katonai parancsnokságon leszerelésemet. A következő héten, 1944. májusában, már civilben vonatoztam hazafelé. Három év 128 nap mundérban töltött idővel katonaéletem első szakasza befejeződött.

Néhány hónap civilben

A hosszú katonaelet után elég nehéz volt a civil viszonyok közé újra beilleszkedni. Hamarosan vizsgára jelentkeztem a Nagyatádi Polgári Iskolába. Elmondtam, hogy a vizsga előtt vittek ki a frontra, de az anyagot Cegléden, magánúton – hála Szathmáryné Orosházi Rózsa kedves tanárnőnek – elsajátítottam. Júniusban levizsgáztam. Társam is akadt: Májér József, akivel most már együtt megkezdjük a felkészülést a záróvizsgára. Felkészítőnk, Molnár Ferenc – csak csonka jegyzőnek titulált – rokkant nyugdíjas volt, aki lelkiismeretesen és szigorúan számon kérte az anyagot.

Nagyatádon, a háborúra csak az emlékeztetett, hogy éjjel-nappal zúgtak a repülők felettünk. Ekkor élte át a lakosság az első bombatámadást, amelynek áldozatai is voltak. A Kossuth utcában házakat romboltak szét, életeket is kioltva a bombák – elpusztultak a Mather, Kígyósi, Horváth A. és Pfeiffer házak.

Az aratás, cséplés nyári munkáiban segítettem a szüleimnek. Alig került padlásra a termés, ismét behívót kaptam. A behívó parancs szerint 1944. október 15-én éjfélre kellett bevonulnom Sárobgárdra. Cegléd ekkor már orosz megszállás alatt volt. Jeles nap lett életemben tizenötödike – gondoltam –, hisz ekkor sebesültem meg, és most újra itt ez a baljós szám.

Vasárnap volt, az ebéd utáni beszélgetés közben jött a hír, hogy vége a háborúnak. Horthy kormányzó fegyverszünetet kért a szovjetektől. Nagy volt az öröm családjunkban is. Én mindjárt kijelentettem, hogy nem vonulok be! Apám bölcsőbb volt. Ő azt tanácsolta, menjek, ha nem lesz rám szükség, úgyis hazaküldenek. Megfogadtam tanácsát.

Az esti vonattal – ünneplő ruhában, minden élelem és előkészület nélkül – utaztam Sárobgárdra. Azzal a szent meggyőződéssel, hogy másnap úgyis hazaküldenek. A közben zajló eseményekről, mit sem hallottam. Az állomáson szolgálattelvő katonák eligazítottak, hol kell jelentkeznem. Elindultam, és egy félórai barangolás után, a városon kívül, egy gazdasági majorban jelentkeztem, hogy bevonultam. Az ügyeletes a szálláshelyre kísért – ekkor lepődtem meg igazán – egy hatalmas ököristállóban, kétoldalt szalmán, emberek százai heverték.

Amint ünneplőben végigmentem – ismerősöket keresve – a középén üresen hagyott úton, minduntalan gúnyosan ajánlgatták, heveredjek közéjük a szalmára. Végül, ismerősökre akadtam, akik helyet szorítottak ma-

guk mellett, és így ülve virraszthattam át a hosszú éjszakát. Mindenki azt várta, reggel hazaengedik. Nem így történt!

Reggel bejelentették, hogy Szálasi népvezér átvette a hatalmat, és a háború folytatódik a végső győzelemig. Aki a táborhelyet engedély nélkül elhagyja, azt felszólítás nélkül lelövik. Étkezésről gondoskodtak, de evőeszközt mindenkinek magának kellett szereznie. Némi zúgolódás támadt. Többen azt kérdezték, hogyan szerezzenek edényeket, ha nem lehet eltávozni? Erre engedélyt adtak, hogy a közeli kukoricásban termő marhatőköt összeszedve, a héjból készítsünk alkalmi ivó edényeket. A következő napokban kést, kanalat is fabrikáltunk – a tököket pedig megfőztük –, így a megkeményedett héj egészen elfogadható edény lett.

Újabb csaták a Dunántúlon

Már tizedik napja henyéltünk a szalmán, istálló otthonunkban. Már nem törődtem ünnepi öltönyömmel, mikor teherautón ruhákat, és némi felszerelést hoztak – zubbony, nadrág, bakancs, sapka –, és átvedlettünk honvédnak. Néhány nap múltán megjöttek a hadfelszerelések, fegyvereket kaptunk, megtörténtek a beosztások. A haderőt átszervezték: megszűnt a 13. gyalogos hadosztály (gy.h.o.) és a 3. hadsereg, 25. gy.h.o.-ba soroztak be bennünket. Én rádiós lettem egy aknavető szakaszban, és kézifegyverként huszárkarabélyt kaptam. Szakaszunk három aknavető és egy vezetékes rajból állt, négy adó-vevő rádiókészülékkel. Parancsnokunk főhadnagy, helyettese zászlós rangban, mindketten elemi iskolai tanítók. A főhadnagy úr Debrecenből, a zászlós Bácskából való.

Felszerelésünk után, október 26-án, eskütételre sorakoztattak bennünket, majd két hét kiképzés következett. Az aknavető rajok lőszer hányában csak imitálták a tüzelést, és így a rádiósok a tűzvezetés helyett jobb híján ugyancsak szórakoztak, de azért lankadatlanul építettük és bontottuk a vonalakat. Némi kiegészítést is kaptunk még: köpenyt, ásót, sisakot, gázálcot, de a töltényeket a kenyérszakba kellett raknunk a kenyér mellé.

Így indultunk Székesfehérvár környékére, ahol már dúltak a harcok. Néhány napi gyaloglás után Tác község lett úti célunk. Aknavetőinkkel a keleti utcator szérűskertjeiben foglaltunk tüzelőállást. Egységem építette ki a vezetéket az első vonal előtti figyelőálláshoz. Parancsnokunk engem

és egy tizedest jelölt maga mellé, és így hármásban még aznap elfoglaltuk helyünket a dorongokkal befedett rögtönzött bunkerban. Az első éjszaka még csendben telt el, de a következő naptól pokollá vált itt az élet. Hullott az áldás a legkisebb mozgások észlelésekor is.

Már nem volt játék a rádiózás, rejtjelezett tűzparancsok mentek, irányítva az aknavetőök tüzét. Ha megszakadt az összeköttetés, a legnagyobb tűzben is hason kúszva, a vezetéket kézben fogva kellett a szakadást megkeresni, és a kapcsolatot helyreállítani. Hányszor lettünk vizesek a verejtéktől tíz nap alatt? Nem tudom. De azt igen, hogy mindhármunk idegei kezdtek felmondani a szolgálatot az állandó idegfeszültség következtében. Étel csak éjszaka érkezett, feltéve, ha nem hullottak aknák, vagy világító lövedékek. Napközben szinte lehetetlen volt mozogni állásunkban, és szerencsésnek mondhattuk magunkat, amikor tíz nap múlva leváltottak bennünket és a falu egy nyugalmasabb utcájában pihenőt kaptunk. A leváltásunk utáni éjszakán az oroszok hevesen támadtak – a vonalat áttörve – a figyelőállásban lévőket is, az aknavetőket is kivetették állásainkból, és nagy veszteségeket szenvedtünk élőerőben és fegyverben. A fegyvernyugvás alatt összeszedtük sebesülteinket és halottainkat. Másnap a táci templom előtti virágos kertben hantoltuk el halott bajtársainkat.

Táci temetés

Sötét őszi éjjel
Támadt ránk az orosz
Hamar körbe fogták
A táci templomot

Jött a muszka attack
Rohamra indultak
Sokat foglyul ejtve
Még többen meghaltak

Csillagos ég alatt
Emeltük fel Őket
Drága bajtársakat
A mennybe menőket

Táci templom előtt
Sírgödröket ástunk
Szívszorító éjben
Hangzott el fohászunk

Közös sírba tettünk
Sok magyar katonát
S fejfaikra zöldből
Kötöttünk koronát

A támadás utáni napok aránylag csendesebben teltek, de lehet, hogy csak nekem tetszett így, az előzőkhöz képest. Az épületek, kazlak, boglyák között veszélytelenebben lehetett mozogni. Mindent azért nem sikerült az ellenségnek felgyújtani, megsemmisíteni, pedig nekik nem kellett a lőszerrel takarékoskodni. Egy alkalommal parancsot vittem a szomszédos egységnek. Az utcán mentem, a kapuk mindenütt tárva-nyitva. Amikor az első ház védelmét elhagytam, valahonnan észrevettek, és rám lőttek. A következő udvarnál ez megisméltódott. A harmadik alkalommal is – bár ekkor már szökellve futottam – szinte pergőtüzet zúdítottak rám, amíg látható voltam. Óvatosságból a visszautat az átelleni házsor kertjei alatt tettem meg roppant körültekintően. Ennyi lőszert elpuskáztak egy célpont kilövésére.

Valószínű, a korábbi orosz támadás megtorlására, német páncélossegédlettel mi is nagy támadást hajtottunk végre, mert gyalogságunk már előretört és mi Táctól 2 km-re keletre, egy urasági majorban telepedtünk le. A figyelőállást a kastély padlásán építettük ki. Amíg én a figyelőállással bíbelődtem, két társam elment a pincét felderíteni, mert azt hallották, hogy sok katonai felszerelés van ott. Közben az oroszok olyan aknaesőt zúdítottak a területre, hogy hallgatni is szörnyű volt, hát még átélni. Én a földre hasaltam, és fejemre húztam a dobtárat. A kastélypark hatalmas, sűrű lombosodó fáinak köszönhetően az aknák zöme a levegőben robbant, tépve a fák ágait. Engem a sok lehulló ág betemetett. Amikor vége volt a támadásnak, alig tudtam kikászálódni alóla. Éppen ekkor merészkedtek elő bajtársaim a pincéből, az első szavuk a csodálkozásé volt, nem akarták elhinni, hogy a horzsolásokon kívül a göndör hajam szála sem görbült tovább.

Három napig tartózkodtunk a majorban, közben a német páncélosok otthagytak bennünket. Ismét orosz támadás következett. Állásainkat nem tudtuk tartani. Visszavonultunk Tácsra, majd a heves támadás következtében onnan is kénytelenek voltunk továbbvonulni. Közben beköszöntött a tél, és a harcok kiegyenlítették lettek. Téli állásainkat Balatonalmádi körzetében építettük ki. Ott ünnepeltük a karácsonyt, majd megültük a szilvesztert, és még vagy két hónapot töltöttünk itt. A pincékben bor is akadt, így egészen vidáman teltek napjaink. Egy esemény mégis megzavarta nyugalmunkat. Zászlócsunk a bort nagyon szerette, így szinte mindig italos állapotba került, és hangosan hangoztatta a háború miatti nemtetszését. Egyszer aztán elvitték a tábori csendőrök, mielőtt még halálra ihatta volna magát. Sajnáltuk, mert amúgy bátor bajtársunk volt.

A tavasz közeledtével ismét támadásba lendültünk, először Jut, Siómaros irányba nyomultunk. Siómarosról visszarendelték csapatunkat Siófokra, és Zamárdi irányába kezdtünk támadást. Zamárdit elérve az oroszok ellentámadása következett. Csapataink visszavonultak. Én a kiépített vezetőket nem akartam veszni hagyni, szorgalmasan tekertem az orsót, közben észre sem vettem, hogy már az utóvédek is visszavonultak a Sión túlra. A hidászok kiabálására, épphogy átértem a hídon, mikor hatalmas robbanás közepette levegőbe röpítették. Azt mondták a hidászok, hogy szerencsém volt, mert ha egy-két percet kések, nem úszom meg szárazon az átjutást. Igazuk lehetett, hiszen ők vizes, és zűrös ügyekben egyaránt szakemberekké váltak a háború alatt.

Tavaszi támadás

A telet átvészeltük
Fűzfőn, meg Füreden
Nyakaltuk a jó bort
Hétszámra tüzesen

A bort ingyen adták
A hegyháti gazdák
Munkájuknak mostan
Nem kívánták hasznát

Aztán jött február
Támadás Somogyra!
Így érkeztünk Jutra
És Siómarosra

Hol előre törtünk
Hol meg? Megháráltunk
Győzelemhez mindig
Kéznel volt a lábunk

Tisztjeink mondták
Itt a csodafegyver
Lám a német ésszel
Minden csatát megnyer

Zamárdira mentünk
Majd onnan is vissza
Lyukas bakancsom már
Sió vizét itta

Tekertem a drótot
És észre sem vettem
Hogy a harc itt zajlik
Szinte körülöttem

Siófoki hídon
Épp' csak által értem
Istenemre mondom
Egy percet sem késtem

Repültek a roncsok
Zászlónk is bevonták
A Sió átjárót
Vízbe robbantották

Siófokot feladva, visszavonulás közben feltartóztató harcokat folytattunk. Egyik alkalommal, árkokkal szabdalt nyílt terepen, nagyobb dombvonulat mögött telepítettük le aknavetőinket. A domb előtt százötven méterre húzódott egy kis vízgyűjtő árok, ennek dombfelőli oldalán előre elkészített futóárokban volt a gyalogság.

A vizes árkon túl 50-60 méterre volt egy bunker, rajta földből kis halom. Ide kellett – a figyelőállásba – a vezetéket kiépíteni. Farkas tizedessel ketten kaptuk a parancsot a figyelőállás elfoglalására. Még az esti sűrűület előtt elfoglaltuk helyünket. Az összeköttetés létrejött, s abban állapodtunk meg, hogy óránként hívjuk egymást, hacsak közbe nem jön váratlan esemény. Az este is, az éjszaka is aránylag csendesen telt. Az ágyúlövedékek felettünk süvítettek el. Másnap délelőtt, már aknák is röpködtek, de állásainkban még mindig nyugalom volt.

Tíz-tizenegy óra között, tőlünk jobbra, egy faszor mentén észleltük az első közeledő ellenséget. Egy kicsit tanakodtunk: meg kellene őket ijeszteni, kézfegyverrel közéjük löni. Aztán mégis úgy határoztunk, jelentjük a századnak, és kérünk tőlük aknatűz-támogatást. Hívom a szakaszt, nem jelentkezik. Ismétlem egyszer, kétszer, háromszor – semmi válasz. Tanakodunk, mitévők legyünk? Parancs nélkül vissza nem vonulhatunk. Közben már nemcsak a faszor mentén, hanem a szántókon is felegyenesedve közeledtek az oroszok, néha, csak úgy csípőből kiengedtek egy-egy sorozatot a géppisztolyokból. Nem szökelltek, nem siettek, kényelmesen jöttek. Rövid tanakodás után úgy döntöttünk, menekülünk, amíg nem késő. Fölszedtük szerelékeinket. Hátamra vettem a rádiót, és futás a lövészárkig. Úgy gondoltuk, itt majd a gyalogsággal egyetemben cselekszünk. Meglepetésre a futóárokban egy lelket sem találtunk. Az árokban jobbra indultunk, mivel tudtuk, hogy azt keresztezi egy, a domb irányába vezető futóárok. Az árokban mélyen lehajolva haladtunk, valószínű a rádióm kikilátzott, ilyenkor ugyancsak röpködtek a lövedékek. Talán már száz méter is lehetett közöttünk, amikor elértük a domb felé vezető árkot. Rohantunk, ahogy csak lehetett a szűk helyen, és mire a domb mögé értünk, sikerült növelni a távolságot. Azt tapasztaltuk, hogy itt sincs csapatunktól senki, tehát futás tovább, hogy kikerüljünk a lőtávolságból. Amikor éreztük, hogy a közvetlen veszély elmúlt, kissé megpihentünk. Ekkor vettük észre, hogy a mikrofon zsinórostól kiszakadt, valószínű, hogy a futóárokban valahol megakadt. Három nap barangoltunk községről-községre, mire megtaláltuk alakulatunkat.

Ekkor derült ki, hogy a visszavonuló parancsot elfelejtették velünk közölni. Másnap reggel kihallgatáson jelentettem a mikrofon hiányát. A szá-

zadparancsnok meg sem kérdezte, hogyan történt, ordított, és hadbíróssággal fenyegetett. Végül parancsba adta, hogy másnap reggelre a mikrofon meglegyen. Mit tehettem, tudomásul vettem a parancsot. Kihallgatás után elmondtam társaimnak az esetet. Javasolták, kell szerezni egy „maszek” telefonkagylót. Így is cselekedtünk. Délben, egy kisebb községben pihenőt tartottunk, ez alatt én egy társammal felfedezőútra indultam, civilektől megtudtam, hogy telefon csak a község-házán van, hát azt kerestük meg. A községháza feldúlva, iratok, könyvek a padlón szétszórva. Az épületben egy lélek sem tartózkodott, de a telefonkészülék kagylóstul az asztalon ékeskedett. Egy rántással leszakítottam a kagylót és a köpenyem alá rejtettem és ezzel eliszkoltunk. E tolvajlás miatt volt némi lelkiismeret furdalásom, de hát nem magamnak, hanem a kincstárnak szereztem, hadparancsra.

Másnap a kihallgatáson jelenthettem, hogy a rádió üzemképes. A parancsnok tudomásul vette, és nem volt kíváncsi a részletekre.

A Balaton térségét elhagyva, Enying, Lepsény, Mór, Veszprém érintésével ismét Balatonalmádiban kötöttünk ki. Hogy miért volt a kerülő, ma sem tudom. A több napos gyaloglásból csak az maradt meg emlékül, hogy Mórton, a város peremén éjszakáztunk, ott foglaltak nekünk kvártélyt. Volt ott egy 16-17 év körüli lány, este együtt szórakoztunk, és reggel induláskor kis batyúval jelentkezett, hogy velünk akar jönni. Tiltakoztunk, aztán egyik aknavető kocsisunk mégis felvette. Napokig még ott láttuk a kocsin utazva. Hogy végül mi lett vele nem tudom, csak annyit, hogy a két aknavető kocsink az úton odaveszett.

Almádiban csak két napot töltöttünk, utána megkezdődött a vég nélküli visszavonulás a Balaton északi oldalán. Az utakon a menekülők áradata. A raták állandóan pásztázták az utakat és árkokat. Mi, a kocsikat az úton hagyva, a szőlők közti dűlőutakon csoportosan meneteltünk. Egyik nap déltájban, pihenőre egy még lombtalan diófa alatt telepedtünk le. Igyekeztünk kényelmesen elhelyezkedni. Nekem nem jutott hely a diófa tövében, ezért a bekapált szőlősorra ülve egy karónak támasztottam a hátamat, így pihentem. Egy rata észrevett minket, és mintha csak a diófát akarná felöklenni, közeledett és lőtt vesszétül. Akik a fának támasztott háttal ültek, a réműlettől mozdulni sem tudtak, ronccsá lőtték őket. Akik tehattük, a szőlőrendekben hasaltunk. A repülő még egy kört írt le, de addigra mi már elrejtőztünk. Egy fiúnak a vállát roncsolta szét a golyó, bekötöttük, pokrócból hordágyat készítettünk, s azon vittük le a műútra, hogy kórházba kerüljön. Két bajtársunk meghalt, a fa tövében temettük el őket. Ismét megfogyatkozva indultunk tovább.

Valahol Zalában gyülekeztünk és szerveződünk ismét alakulattá. Nekünk egyetlen aknavető kocsink maradt épségben. Az osztrák határ közelében, erdők között vonultunk észak felé. Már Vas megyében jártunk, mikor kihirdették, hogy a nap folyamán átlépjük az osztrák-magyar határt. Mi az aknavető szakasz parancsnokával, a debreceni tanítóval egyetértésben, úgy határoztunk, nem megyünk idegen földre harcolni. Valamennyien felültünk az aknavető kocsira, és ahol egy lénia keresztezte az országutat, befordultunk, igyekezve minél előbb eltávolodni az alakulattól. Hamarosan megállapítottuk, hogy nem követnek bennünket, így lépésre fogva a lovakat, estig folytattuk utunkat az erdőben. Az éjszakát egy elhagyott erdészházban töltöttük. A lőszereket hátrahagyva, másnap hajnalban indultunk tovább, úgy tudva, hogy most már hazafelé. Ki gondolta volna akkor, hogy ez a hazafelé vezető út, igen nagy kerülővel, s csak évek múltán valósul meg. Sokaknak pedig meg sem adatik, hogy valaha is hazaérkezzen. (Hisz az orosz propaganda mindig azt hangoztatta: tegyük le a fegyvert; nem leszünk hadifoglyok, ha nem harc közben fognak el bennünket.)

Délre járt az idő, amikor megpillantottuk az első orosz előőrsöket. Ők is észrevettek, amint kocsival szemben jövünk velük. Elénk nyargalt két szovjet. Elmondtuk, hogy nem akarunk az országból távozni, visszafordultunk. Az oroszok helyeselték, és azt mondták: „Na, pasli domoj!” (menjetek haza!) Nemsokára csapatok vonultak velünk szemben, és mind csak azt kiabálták „Pasli! Pasli! Pasli domoj!”

Fogságom kezdete

1945. április elseje, melegen süt ránk a nap. Délután 3-4 óra tájban az egyik Vas megyei község előtt zöld sapkás GPU-sok fogadtak bennünket. Felszólítottak, hogy személyes holminkat szedjük le a kocsiról, aztán a kocsit az út egyik oldalára, minket a másikkra tereltek.

Az út melletti réten nemzetiségek szerint külön állították a társaságot. Ismét egybe, majd külön sorakoztattak – így játszadoztak velünk, míg egy századra való népség összegyűlt, akkor azt mondták: most elkísérnek bennünket Jánosházára, ott megkapjuk az igazolást, és mehetünk haza.

Jánosháza, Vas megye keleti szélén fekvő nagyközség, ahova megérkezve, újabb GPU-sok vettek át bennünket, majd egy nagy raktárépület pincéjébe kísérték. Sötét folyosókon mentünk egy kissé világosabb helyi-

ségbe, ahol felszólítottak: „Minden holmit zsebből, tarisznyából kipakolni!” Megkezdődött holmink átkutatása.

Rám került a sor. Motozómna mindjárt szemet szúrt legényegyleti fényképes igazolványom, úgy látszott, valami bujkáló tisztet gyanított bennem, mert elkezdett kiabálni: „Oficér! Oficér!” Addig vitáztunk, míg felfigyelt erre egy magyarul is tudó orosz tiszt, odajött, megnézte igazolványomat, aztán félredobta, valamit mondott az orosznak, az pedig csak annyit motyogott: „Jobfojú maty katoná!” S ezzel továbbment a következő személyt megvizsgálni. Ekkor, még a zsebóráim is megmaradt.

Amikor mindannyiunkat átvizsgáltak, kijutottunk a pincéből, fellélegezhettünk. Bár senkit sem bántottak, a sötét pince rossz benyomást kellett bennem. Kalot-igazolványomnak búcsút mondtam, másrészt örülhettem, hogy így zajlott le a vizsgálat, mert nálam volt egy orosz katonai térkép, amelyen Nagyatád és környéke volt ábrázolva. Egy fogságba esett orosz tiszttól szereztem. Mivel ismerős táj volt a térképen, megtartottam emlékül, de most megszabadultam tőle.

Az éjszakát és a további napokat, Jánosháza mellett, egy urasági major szérúskertjében és a mellette levő lucernás táblán, a szabad ég alatt töltöttük. Ez idő alatt nemcsak a hajnali harmatok, de a záporok is megöntöztek bennünket. Ahogy feküdtünk a domboldalon, körülöttünk ömlött a víz a völgy felé. Enni csak egyszer kaptunk naponta: marhapacalt kukoricadarával összefőzve, de éhes gyomrunknak ez is jó volt akkor. Négy-öt nap alatt összegyűlt mintegy 15 ezer ember, és ekkor menetoszlopban megindultunk Székesfehérvárra. Azt mondták, majd ott kapunk igazolást a hazamenetelhez. Egy hétig tartott az út. Erre az időre kaptunk tízen egy orosz kenyeret – semmi egyebet. Útközben a falvak lakói dobáltak közénk kenyeret, nyers krumplit – ezzel valahogy eltengődtünk. Volt, aki faluján ment keresztül, összeszedett némi elemózsiát, és nyargalt utánunk a fehérvári igazolás reményében. Olyan esetet is láttam: szőlőmunkára ment egy negyven év körüli férfi, a kapuban megállt, mert mi éppen akkor vonultunk az úton. Lóhátas kíséronk odament hozzá és kényszerítette, hogy a menetbe álljon. Jött velünk Székesfehérvárra. Hogy mikor került haza, nem tudom.

Hittünk az orosz propagandának. Sokat gondolkoztam rajta, hogy miért? Talán, mert hinni akartuk, hogy vége van a háborúnak, és el sem tudtuk képzelni azt, ami következett. De az is igaz, hogy a háborút túlélte veteránok nem akarták életüket kockáztatni. Nagy-nagy bizonytalanság volt az emberekben. Minden rossz tapasztalat ellenére is, a vonuló menetoszlop fegyelmezetten együtt maradt, pedig számos alkalom adódott a szökésre.

Inotára érve – a faluszélén – pihenőt tartottunk. Gyermeksereg vett körül bennünket, egyik fiútól megkérdeztem, ismeri-e Takácsékát? „Igen.” – mondta a gyerek. Erre megkértem, szaladjon el hozzájuk, és mondja meg, hogy itt vagyok, ha lehet, jöjjenek ide. Jöttek is hamarosan, kenyeret, szalonnát hoztak. Látva, hogy az emberek szabadon járnak-kelenek a közeli házakhoz, kértek: menjek velük. Náluk lakhatok a háború végéig, akár már másnap mehetek Pétre dolgozni. A házigazda is ott dolgozott.

Nem fogadtam meg a jó szót, mert előbb haza akartam kerülni, hiszen találkoztunk emberekkel, akik már Fehérvárról jöttek, és igazolták, hogy hazaengednek bennünket. Takácséknak ez is gyanús volt, azt mondták, sokan mennek Fehérvér felé, de kevesen jönnek onnét. Az érvelés nem használt, mentem tovább társaimmal – ez alkalommal cserbenhagyott ösztönöm és józan eszem egyaránt.

A következő nap megérkeztünk. Nagyon lassan ment az átadás, órákat töltöttünk az úton, árokparton ücsörögve. Egy orosz kórházból mind többen jöttek orosz sebesültek kenyérral hónuk alatt, órát kerestek. Zsebórámra én is alkuba bocsátkoztam egy oroszossal, már fél kenyere nálam volt és az óra nála, de volt még egy szelet kenyere és azt is szerettem volna megszerezni. Alkudozásunkra felfigyelt egyik őrzőnk, odajött, mondott valamit oroszul, az órát elvette a sebesülttől, velem visszaadatta a kenyeret, majd nagyot röhögve az órát zsebre tette, és otthagyt. Hogy bántam akkor a fél kenyeret! De magamat okoltam, mert nem nyugodtam bele az egyszerű cserébe, többet akartam. Még ekkor sem tételeztem fel az oroszokról, hogy minden szavuk hazugság. Közben mind közelebb kerültünk a bejáráshoz, már láttuk a háromszoros szögesdrótkerítést, a magas-álláson levő fegyveres őröket. Ekkor eszméltünk rá először, hogy innen nem lesz olyan egyszerű a kijutás.

Székesfehérvár – gyűjtőtábor, 1945. április 13.

Végre ránk került a sor. Nevünk olvasásakor, léphettünk be a lágerkapun. Itt közölték velünk először, hogy hadifoglyok vagyunk, aki szökni próbál, azt agyonlövik. A lágerszabályokat köteles mindenki betartani, de még itt is gyakran emlegették a „szkoro domojt”.

Aztán olyan hírek is szárnyra kaptak, hogy Pesten, Debrecenben, Szegeden kapjuk meg a várva várt igazolást. A lágeren belül úgy nyüzsögünk, mint a hangyák, lehettünk talán 40-50 ezren, vagy még többen is.

Talán még az oroszok sem tudták pontos számunkat, mert naponta többször is megszámoztak bennünket. Ahogy a rengeteg ember között ténferegtem, egyszer egy romépület pincelejárata mélyedésében nagy csapat atádi fiatalra bukkantam. Ma is emlékszem néhány névre: Olvasó Jóska, Horváth Zoli, Horváth Pista, Lénár Pista – lehetek, vagy tízen, és összesen egy köpenyük volt takarózni. Mint a kis malacok összebújtak a mélyedésben, hogy így melegítsék egymást. Elmondták nekem, hogy őket, mint leventéket hurcolták el. Még katonaruhában sem voltak, így kerültek fogságba. Együtt nem maradhattunk. Századokra voltunk beosztva, és gyakran ellenőrizték, hogy együtt vagyunk-e? Mivel a fenyítések nagyon kegyetlenek voltak, nem mertük megkockáztatni, hogy a századot huzamosabb ideig elhagyjuk. A lágeren belüli őrséget főleg ruszin és román nemzetiségű magyar katonákból válogatták. Ezek rajtunk akarták megbosszulni, hogy besorozták őket katonának. Fegyverük, egy jól megtermett dorongfa, vagy furkósbot volt. Ezekkel verték a mellettük elhaladó foglyokat, sokszor csak passzióból. Ha valami vélt ok is adódott, félholtra verték a szerencsétlent. Ilyen ok lehetett, ha valaki nagyon éhes lévén, megpróbált másodszor is beállni a sorba egy kis zupáért. De az okokat felsorolni is nehéz lenne, ami indok lehetett a verésre. Nem kellett indok, és ezt mindenki tudta. Nem voltak jogaink. És semmi védelem nem illetett meg bennünket. Ennek feneketlen mélységét itt tapasztaltam meg életemben először.

Szovjet katonákat a táborban szinte alig láttunk, a piszkos munkát átengedték azoknak, akik szívesen szolgálták őket, és előnyöket reméltek, a mi szenvedéseinkkel bizonyított hűségüktől.

Enni naponta egyszer kaptunk, tízen egy-egy orosz kenyeret és merőkanál kukoricadarával, marhapacallal, béllal összefőzött híg kását. Ehhez járult még naponta fél liter ivóvíz. E körülmények sok embert arra kényszerítettek, hogy minden fellelhető hulladékot elfogyasszanak – szavak nem fejezik ki az embertelen állapotokat. Ennek egyenes következménye volt a rengeteg fertőzés – a vérhas és hastífusz. A sok hasmenés miatt a foglyok egy része mindig az illemhelyeken (latrinák) tartózkodott. Ezek kb. két méter mélyre ásott gödrökből álltak, keresztben félméterenként padló volt felfektetve, az embereknek ezekre guggolva kellett a szükségleteiket végezni.

Nem egyszer előfordult, hogy a hasmenéstől és az éhezéstől legyengült, már magát alig bíró ember egyensúlyát veszítve belezuhant az ürülékbe és ott lelte halálát. Még csak menteni sem engedték a hadifoglyokat a „policájok” (így nevezték az öröket).

Tudom már...

Távol tart, mint ezernyi kés:
Szög-szöghátán drótkerítés.
Itt vagyok benn, sorsom várom
A lágerben Fehérváron.

Háborgásom mélyre fojtva,
Őrök elől zugba bújva,
Írok néhány gondolatot,
Szánom sorsom: fogoly vagyok.

Dróton belül sokan vagyunk.
Tépik testünk, fáj az agyunk.
Policájék bottal járnak,
S a fogollyal rítul bánnak

Ütnek mindig: ha kell, ha nem!
Mikor lesz vége Istenem!?
Jól rászedtek – most már tudom,
Nem igaz a „szkoro domoj!”

Eljutunk-e egyszer haza?
Kinek szól igazat szava?
Ki van velünk, s ki ellenünk?
Nem tudjuk – csak szenvedünk.

Fogolytábor, Székesfehérvár, 1945.

Az állomány folyamatosan cserélődött, naponta mentek csoportok, s jöttek új emberek. A szovjetek és barátaik által terjesztett hírek még most is arról zengtek, hogy hazamegyünk, de ekkor már nem hittük el.

Tudtuk, hogy naponta indulnak hadifoglyok keletre. E hírek – bár nem sejtettük hogyan – bejutottak a táborba. Igaz, haza is mentek –feltehetően az általuk megbízhatónak talált, vagy – propaganda céljára felhasznált személyek. Ilyenekkel mi is találkoztunk útközben. Az is lehet, hogy munkára alkalmatlan embereket is elengedtek, de mi már tudtuk, hogy a fehérvári lágerből a Szovjetunióba gördülnek a szerelvények.

Hozzávetőleg két hét telt el, amikor a mi csoportunkra is sor került. Hitetlenül és mégis fellélegezve vonultunk ki a lágerkapun, azt remélve, hogy ennél már csak jobb következhet.

1945. április 25.

A fehérvári pályaudvaron már várt ránk a marhavagonokból összeállított szerelvény. Rövidesen indult is velünk, az előttünk ismeretlen cél felé. Még mindig 'kacsákkal' etettek bennünket: Szegedre, Debrecenbe, Pestre megyünk leszerelni. Mi ekkor már a szögesdróttal, beszegezett ablakokon

kis cédulákat dobáltunk ki, kérve a megtalálót, hogy juttassa el a címzettnek: visznek bennünket Oroszországba.

Magyarországot elhagyva, mind több román szót hallottunk az állomáson. Erdélyben jártunk. Nagyvárad, Kolozsvár után Brassón át vezetett az utunk. Itt költöttem el utolsó 800 pengőmet. Az állomáson három tábla étcsokoládét adtak érte a seftelők. A pénzt még csak ki tudtam adni, de a csokoládét alig tudtam becsúsztatni a szögesdrótok között. Ez volt az utolsó eredményes csereakcióm hosszú ideig. A bajtársakkal elfogyasztottuk ezt a váratlan csemegét, amely számunkra sokkal több volt, mint egy falat édesség.

Romániában még egy szűrőtábor következett: Fogsányihoz kb. 40 km-re levő lágérbe kerültünk. Deszkából összerótt barakkok, és benne deszkapriccsek fogadtak bennünket. Én az út alatt – valószínű, hogy a huzattól – erősen megfázva, belázasodtam. Az orvosi vizitkor – tolmács segítségével – elmondtam a bajomat. A gyógymód az volt, hogy betettek a gyengélkedő barakkba a hasmenéses betegek közé. E barakkból – az egy éjszaka alatt, amíg ott voltam – legalább tíz halottat vittek el, lábuk ujjára kis cédulát kötve. A reggeli vizitnél ismét jelentkeztem, hogy nekem a láztól inkább székrekedésem van, és nem hasmenésem. Szerettem volna mielőbb kiszabadulni e baljós helyről, és sikerült. Elszállítottak egy kifosztott villaszerű épületbe. A cementlapra lekuporodva guggoltam és a köpenyembe burkolóztam hosszú ideig, hogy megizzadjak egy kicsit.

Egyedül voltam. Egész nap senki rám se nézett. Megfordult a fejemben a szökés gondolata, hisz nem őriztek, legalábbis nem volt ennek látható jele, de oly gyenge voltam, hogy nem mertem megtenni. Visszatartott a kilátásba helyezett büntetés, és féltem is, hogy a románok kiszolgáltatnak az oroszoknak, ha felfigyelnek rám. Egyedül elindulni öngyilkosság lett volna.

Estefelé jött egy teherautó, amelyen már voltak néhányan. Velük együtt engem is Fogsányiba szállítottak. Egy beteget befogadó barakkban helyeztek el, de mivel közben – feltehetően az izzadás következtében – lázam megszűnt, már másnap a fogsányi nagy lágérba szállítottak.

Itt találkoztam össze Hartvig Lajos bodvicai és Papp Károly görgetegi földijeimmel. Különösen a Lajos bácsival való találkozás jelentett számomra örömet, hiszen falubeli, akivel sok régi emlékről tudunk majd beszélgetni. Azonnal elhatároztuk – ha csak lehet – nem hagyjuk el egymást.

Ifjú éltem rabként töltöm

Hittem csalfa orosz szóznak
S bedőltem az ígért jónak
Azt hirdette minden szava
Harcnak vége – mentek haza!

Jaj! De más lett az ígéret
GPU-s most a kíséret
Nincsen otthon, nincsen sátor
Csak a barakk fogolytábor

Arcomra fagy most a mosoly
Ha azt mondják: „szkoro domoj”
Istenem de boldog lennék
Ha álomban hazamennék –

Itt vagyok most orosz földön
Életemet rabként töltöm
Hadifogoly lett belőlem
Hírt se hallanak felőlem

„Vae victis!”

Jaj, a legyőzöttnek!

800 nap a szovjet lágerekben
1945. május – 1947. szeptember

Sikerült Lajos bácsival és a görgetegi földivel egy csoportba kerülni, így májusban együtt indultunk, és érkeztünk meg a szovjet Gomelbe. Innét a várostól 40-50 km-re lévő kolhozlágerba vittek 800 főt, köztük engem is. Szálláshelyül egy volt birkaakolt rendeztek be: gyalulatlan deszkából készült emeletes puhafa priccsek és két, aránylag nagy vaskályha, semmi egyéb. Lepedőnek felsőruhánkat, takarónak köpenyünket használtuk, amikor arra szükség mutatkozott. A kihelyezett 800 hadifogoly közül 500 német, 250 magyar és erdélyi, a többi kárpátaljai és más büntetett volt. Feladatunk a fakitermelés és szállítás. Az erdő, ahol dolgoztunk 2 km-re volt barakkunktól. A munkahelyre, minden reggel fegyveres örök kíséretével mentünk ki. A brigádokat úgy állították össze, hogy abban németek, magyarok vegyesen voltak. Ebből sok nézeteltérés adódott a munka során, mert a németek nem nagyon akartak dolgozni, s ez lerontotta a napi teljesítményt, és emiatt kisebb kenyéradagokat kaptunk.

Az ételeket – levest, kását kivéve – a tízfős brigád egyben kapta meg. Kenyér, cukor, hal – ezeket a brigádvezetőnek kellett elosztania. Ehhez pontos mérőeszközökre volt szükség. Mérlegeket készítettünk magunknak, amellyel a kenyeret mértük tíz felé, mégpedig úgy, hogy a kiválasztott adaghoz szabtuk a többit. A maradékot kis kockákban ugyanígy osztottuk el. Amikor a szétmérés megtörtént – mindenki választhatott egy adagot –, ami megmaradt, az lett a brigádvezetőé. A cukrot, majd később a mahorkát (dohányt) késsel lehúzott kanállal mértük, a halat pedig kis kupacokba csomóztuk szét. Ezeknél is a választás volt a fő aktus.

Fogolyszállás

Juhakol volt még egy éve
Barakk lett nyár közepére
Fogolyszállás! Ez lett tanyánk
Benne egy pricc - Édesanyánk!

Ez vár este pihenőre
S nem futotta lepedőre
Se pokrócra, se párnára
Csak puhafa ágydeszkára

Ami nappal testünk fedte
Éjre „paplan” lett belőle
Nyírfá deszka álomszárnya
Üres csajka a fejpárna

Emígy jártunk fát kívágni
Fűrészelni – esztergálni
Vagont raktunk szálfá rönkkel
Bizony Isten – nem örömmel!

Marok kása volt a bérünk
Reggel, délben, estebédünk
S volt egy szelet száraz kenyér
Ajándék – rab élelembér’ –

Szénázavod, Gomel, 1945.

A tél beálltával kaptunk egy lepedőt és egy pokrócot. A nagy hóban, a munkahelyre jövés-menés nehezebb és fárasztóbb lett, mint a munkavégzés, különös tekintettel a hadifoglyok lábbeli ellátottságára. Zömmel vászonszárú, fatalpú bakancsokat viseltünk.

Kitelepítettek bennünket az erdőbe, egy faházba. Berendezése a légeréhez volt hasonló, azzal a különbséggel, hogy itt nem volt semmiféle drótkerítés. Ha az őr éjjel elszundikált, ki lehetett szökni az erdő melletti répafieldre, és ott meg lehetett dézsmálni a télire letemetett cukorrépat. Egyéb szökésre nem is lehetett gondolni, a nagy tél és az ismeretlen, el-lenséges lakosság miatt. Akik megkísérelték, mind visszakerültek, és szigorú, kíméletlen fenyítés lett a vállalkozás következménye.

Általában négy-négy ember lopakodott ki éjjelente. Én a cukorrépát sem nyersen, sem megfőzve nem tudtam megenni, illetve fagyos lévén, féltem a gyomorrontástól. Így én nem is mentem ki a répafieldre. Persze, észrevették az éjszakai anyagbeszerzést, és következett a felelősségre vonás. Szerencsémre fogolytársaimban élt a becsület, mert azt vallották, ami igaz is volt, hogy nem szeretem a répát, és így én kimaradtam a kalandból.

A gyenge táplálkozás, a nagy hideg, és a lehetetlen körülmények között végzett munka annyira legyengített, hogy már alig lézengtem. Jó lett volna pár napot pihenni. Betegnek viszont csak azt fogadták el, akinek láza volt. Egyik este, munka után szálláshelyünkre érve, azonnal priccsemre feküdtem, mert ugyancsak ki voltam merülve. Az orosz felcsernőtől, aki ott volt velünk, lázmérőt kértem, úgy éreztem, lázas vagyok. Közben priccsszomszédom meghozta a vacsorámat. Azzal a szándékkal, hogy felgözlöm egy kicsit a higanyt, a forró kása fölé tartottam a lázmérőt. Ekkor kezemből a csajkába esett, s a forró ételben azonnal széttört. A felcsernő kiabált, fenyegetett, de azért – másnapra – gyengélkedőre küldött. Pihenhettem két napot.

Ellátásunk a következőkből tevődött össze: hatan naponta kaptunk egy bádóg tepsiben sült orosz kenyeret; reggel, délben, este egy-egy merőkanál (két deci), különböző gabonafélékből (köles, kukorica, árpa, rozs, ritkán szójadara) készült levest, vagy rendszerint ugyanebből a darából készült kását, mely inkább hasonlított leveshez. Ha egy-két olajfolt úszkált a tetején, az már ünnepnek számított (nyáron még csak megjárta, mert a csalán, amit belefőztek ételünkbe, besűrítette, de télen ugyancsak felhígult a főzelék). Ezen kívül kaptunk még egy evőkanál kristálycukrot, meg pár deka sózott apróhalat.

Ahogy az idő kezdett megenyhülni, s a hó elolvadt, bevonultunk a kolhozlágérba, és ismét naponta jártunk ki a munkaterületre. A benti lágérban, egyszer lehetőség adódott, hogy rossz lepedőkből csikokat hasítva, néhány nyakravalót szerezzek. Használatának több előnye is volt. Könnyen tudtam tisztítani és folyamatosan tiszta fehér sálát viseltem. Ezt a tetvek nem szerették, így a férgektől aránylag nyugodtabban élhettem, mint azelőtt. Azt nem állítom, hogy nem volt bennem ilyen féreg, de sokkal kevesebb, mint másokban – különösen a németekben, akik nagyon elhanyagolták magukat. Ebben Horváth Gyuri földim is hanyag volt, és a dohányzást sem tudta mérsékelni – kenyerét, cukoradagját dohányra cserélte. Hiába figyelmeztettük, baj lesz belőle, nem hallgatott ránk. Egész télen OK-s (munkaképtelen) volt, tavasz folyamán hazaszállították. Tőle üzentem és küldtem egy kis cédulát a szüleimnek, hogy életben vagyok.

A kis történetet, csak hazakerülésem után mondták el, de ide kíváncsok: amikor Gyuri hazatért, hamarosan felkereste szüleimet, és elmondta, hogy együtt volt velem. Szüleim nem hittek Gyurinak, a másik fiukra – bátyámra – gondoltak, mondván ő pék volt, biztosan könnyebben vészeli át a nehézségeket. Gyuri ekkor elővette a cédulát, és ahogy Apám szétnyitotta, fölkiáltott: „Ez tényleg a Feri!”, megismerte írásomat. Bátyám pedig, akiben bíztak, hogy hazakerül, ott alussza álmát valahol a szovjet birodalom krími körzetében. Gyuri rövidesen Bodvicáról nősült, gyerekük is született, de gyomor baját nem tudta kiheverni, pár esztendő elteltével meghalt – ő is a fogság áldozata. (Kicsit előre szaladtam, de tartoztam ennyivel bajtársam és testvérbátyám emlékezetének.)

Hozzávetőlegesen egy év telt el fogságban. Ez alatt a román, és kárpát-aljai foglyokat hazaszállították, mi pedig felére fogyatkoztunk. Igaz, pár OK-s hazakerült, némelyeket kórházba szállítottak, de nagy részük a láger közelében lévő kis fenyves erdőben piheni örök álmát.

A tavasz kezdetén egy leányörzönk, aki gyakran kísért bennünket munkára, később teljesítménymérő lett, többször szólított, hogy segíts nekik a bemérésben. Ilyenkor tekintetünk is találkozott, néha mosolygott is. Én nem tulajdonítottam neki különösebb jelentőséget. Teltek a hetek sivár fogolyéletünkben, és a természet mind üdebb, virágzóbb lett. Egyszer ebéd közben elment a lány mellettem, és egy darab kenyér hullott az ölembe. Ez akkor nagy kincsnek számított. A következő napokban, ez megisméltődött. Már vártam is, mikor jön az égi áldás kenyér formájában. Ahogy érni kezdtek az erdei gyümölcsök, egy-egy marékkal ez is gazdagította étrendemet. Örültem, és hálás szívvel köszöntem meg jótevőm kedvességét

Palina nagyon félhetett tettei miatt, hiszen különös szigorral tiltották a velünk való érintkezést. Ő mégis vállalta a kockázatot, s ily módon én külön táplálékhoz jutottam jó ideig. Egyszer aztán eltűnt a lány, megszűnt a kegy, és én nem tudtam mire vélni a dolgot. A lágeri események kötötték le figyelmemet. Az orosz táborparancsnokot rangjától, összes gombjaitól megfosztva kísérettek az udvaron, konyhába, raktárakba. Kiderült, hogy az ételmezésünkre szánt gabona egy részét saját hasznára eladta. Nekünk, a lovaknak kimért árpát, zabot daráltatta meg, és abból süttetett kenyeret. Zúgolódtunk is a polyvás kenyér miatt, de hát a mi zúgolódásunk vajmi keveset ért. Feltehetően arra figyeltek fel, hogy a lovakat végelgyengülés miatt sorban fejbe verték, s kimérték az orosz lakosságnak. Nekem annyi előnyöm származott a lóvágásból, hogy földim, Papp Károly és segédje Lajos bácsi, a műhelyben részesültek egy kis belsőségből. Lajos bácsi

egyszer nekem is adott egy tenyérnyi nagyságú kövesztett lómáját. Amikor megkaptam, azzal a szándékkal, hogy majd kenyérral fogyasztom el, betettem a tarisznyába. Aztán egy-egy kis darabot letörtem és megettem. Mire kenyérostásra került a sor, a lómájnak már morzsája sem maradt. Ilyen finomsággal szemben csődöt mondott fegyelmem, pedig azt gondoltam, a táborban már megtanultam egyet s más.

Egyszer Lajos bácsi a munkahelyről bejövet újságolta, hogy mit hallott az asszonyoktól, akik a műhelyben foltoztatták be kilyukadt edényeiket. Palinát azért helyezték át egy másik kolhozba, mert belehabarodott egy fogolyba. Hogy ki volt az a fogoly, azt nem tudták. Lajos bácsi tudott jótévőm cselekedeteiről, de rajta kívül nem beszéltem másnak erről. Bizony sajnálattal gondoltam Palinára, aki bajba került miattam.

Hány köbméter fát vágtunk ki, dolgoztunk fel, és szállítottunk vasútra – ki tudná azt megmondani? Talán az oroszok, hisz' ők naponta vezették teljesítményünket.

Visszaemlékezve hadifogságom első egyéves idejére, a rossz és még rosszabb napokra, szinte nem is tudom felfogni, hogyan bírtam átvészelni a megpróbáltatásokat. Talán az akaraterőmnek köszönhetem, talán a szerencsének, hogy barátokra találtam a legnagyobb nehézségek idején, talán az élni akarásnak. Életösztönnek hívnám, azt az óvatos bizakodást, hogy csak azért is túlélék mindent. Lemondtam a dohányzásról, mert nem adtak füstölni valót. Csak az öröktől lehetett kenyérért szerezni. Cserearány: egy csapott kanál mahorka – fél napi kenyéradag. Ebből, két sovány cigarettát lehetett papírba csavarni. Négy cigarettáért már az egész napi kenyeret oda kellett adni. Erős dohányosnak ez nem is volt elég. Újabb két cigarettáért a cukortól is meg kellett válni. Napi hat cigaretta elszívása legtöbbször egyenlő volt a halállal.

Foglyok vagyunk

Rongyos ruhánk
Vackon öltjük
Napjainkat
Búsan töltjük

Nincs takarónk
Szalmazsákunk
Éjszakára
Priccsen hálunk

Rajtunk ruhánk
Éjjel nappal
Poloska is
Egy kalappal

De a tetvek
Sem kímélnek
Ingünk korcán
Vígan élnek

Étkünk kevés
Gyenge testünk
Evés után
Is éhezünk –

Nincs ceruza
Nincsen papír
Szegény fogoly
Korommal ír –

Rögzíti a
Gondolatot:
Álmában nyel
Jó falatot –

Fogolytábor, Gómel, 1946.

Fogadalmat tettem magamban, hogy életemben cigarettát többé számba nem veszek – élelmet cigarettáért nem adok. Megtartottam. Másodsorban, az élelmezésünkre kiadott minden ételt igyekszem elfogyasztani, még akkor is, ha az nem ízlik, mert abban tápérték van. Eleinte a sózott, hordós riba (hal) elfogyasztása – keserűsége és sós íze miatt – rettenetes volt, mégis megettem, mert tudtam, hogy tápértéke jelentős; de megettem a csalánlevest és főzeléket is, mert vitaminjai és hatóanyagai egészségesek – tisztították a szervezetet. Viszont a legnagyobb éhség sem tudott rákényszeríteni, hogy bármiféle hulladékot összeszedjek, tisztátalan italt elfogyasszak. Igyekeztem olyan ehető dolgokat megszerezni – ha erre mód adódott –, amelyek elősegítették ételleim bővítését. Minden megszerzett nyersanyagot, (a csalánt is) csak megfőzve fogyasztottam el. Sajnos fogolytársaimon megtapasztalhattam, mi a hulladék könnyelmű elfogyasztásának következménye. Az amúgy is legyengült szervezet könnyen kapott

hasmenést, vérhast, és ez az adott körülmények között egyenlő volt a halállal.

Az esztendő elteltével, birkaakol lágerünknek búcsút mondvá bevonultunk a gomeli 5-ös számú lágerba, ahol a velünk egy szerelvénnel érkezett társaink kezdettől tartózkodtak. Az épületet, mely egy hatalmas bérház lehetett, ők tették lakhatóvá. Berendezése hasonlított a kolhozi lágeréhez. Annyi eltéréssel, hogy itt a priccs felett fapalc, és egy kecskelábú, gyalulatlan deszkából készült asztal is „szolgált a kényelmünket”. Nyáron viszont a rengeteg poloska miatt arra kényszerültünk, hogy szálláshelyül a lágerudvar egy-egy négyzetét vegyük birtokunkba.

Ahogy az 5-ös számú láger lakói lettünk, csakhamar újabb földit fedeztünk fel, Hiller József somogyzobi kocsmárost. A konyhán dolgozott. E tisztsége folytán nagy ember volt a táborban. Tapasztaltuk is hamarosan, mert jóformán meg sem akart ismerni bennünket, nemhogy bármiben is segítette volna földijeit. Így aztán mi is kerültük társaságát, még ha jól is esett volna, néhanapján egy kis konyhai munkáért járó maradék. Ő és a többi szakács a táborparancsnok köréhez tartoztak – ki voltak hívva, dözsöltek a jó falatokban. Élősködtek a mi rovásunkon. A tőlünk elspórolt nyersanyagokért vodkát szereztek, és néha reggelig mulattak a konyhán, amíg egyszer csak robbantották a társaságot. Úgy látszik a fogolytáborokban se nőnek a fák az égig – az oroszok is megsokallták disznóságait. Hiller József is kikerült munkára, most már jó lett volna a barátság, az összetartozás biztonsága. Rövid idő alatt úgy lefogyott, hogy lötyögött rajta a ruhája, és alig lézengett a gyengeségtől.

Munkánk a városban, zömmel romeltakarítás, építkezések és ehhez kapcsolódó egyéb teendők voltak. Építettünk házakat, szabadtéri színpadot facölöpökre, felújítottunk romos épületeket. Építettünk télen és nyáron egyaránt.

A vasárnap itt is munkaszüneti nap volt, de nem nekünk, hadifoglyoknak. A rendes munkahelyünkön nem folyt munka. Ilyenkor kiközvetítettek bennünket, és vállalatok, magánszemélyek vittek bennünket munkára, külön térítésért. Hogy mennyit kaptak rabszolgamunkánkért, nem tudom, mert mi soha egy kopejkát sem kaptunk senkitől. Voltunk kolhozban répát kapálni, gyapotot szedni, vasúti síneket összeszerelni, vagonokat rakni, fát kitermelni, építkezéshez besegíteni – nem lehet felsorolni a vasárnapi, ünnepnap munkáink sorát.

Egy alkalommal, az egyik tiszt kért öt-hat embert tűzifa behordására. Önként jelentkezünk, egy kis külön jutalom reményében. Délután három óráig tartott a munka. Délben asztalhoz ültetett bennünket. Az ebéd sós

vízben főtt krumpli és fejenként öt deka abált szalonna volt, egy szelet kenyérral. Ez volt az ebédje az orosz őrnagy családjának is. Hát nem volt lukulluszi lakoma, de nekünk mégis ritka csemege, mert abrosz volt az asztalon.

A vasárnapi munkák általában négy óráig tartottak, utána volt egy kis szabadidő tisztálkodásra, borotválkozásra, mosásra, varrásra, esetleg még egy kis tetvészkedésre is. Néha, ilyenkor rendezvényeket tartottunk a lággerban. Énekszámokat, jeleneteket adtak elő a művész hajlamú fogolytársak. Egy-egy hazai emléket felidéző ének után, szem nem maradt szárazon. Mi sírtunk, a táborőrség és családtagjaik pedig kinevettek bennünket.

A tél beálltáig aránylag nyugodtan telt életünk. Mindig volt egy határidő, amely a hazatérés reményét nem engedte kialudni. Feltehető, hogy ez orosz specialitás volt – mélylélektan – az elviselhetetlen elviseléséhez. Lehetett benne némi gyakorlatuk. Még a második évben is a „szkoro domojjal” nyugtattak, vagy etettek bennünket feltehetően központi sugallatra.

A következő fogságban töltött tél még kegyetlenebb volt, mint az első. A kolhozi lággerben fűtési, és főzési lehetőség is volt egész télen, és ha nagyon hideg volt, nem mentünk dolgozni. De itt az építkezések a legnagyobb hidegben is folytatódtak. A forró vízzel készített malter, mire a helyszínre ért, belefagyott a vödörbe. A kőművesek úgy dolgoztak, hogy a malterosláda egyik felében égett a tűz, a másik felébe öntöttük a még önthető maltert. Előfordult, hogy az ilyen anyaggal megrakott fal másnapra ledőlt, aztán újraépítettük. Fagyállónak a romos épületek pincéiben öszszegyülemlett égett homok, hamu és pernye szolgált. Fagyállóságát nem nagyon észleltük, no de ki mondhatott ott véleményt? Ha egyszer ez volt a technológia, nem számított az sem, ha a malter nem köt, vagy belefagy a vödörbe.

Jöttek a hideghullámok, amikor a hőmérő higanyszála mínusz 35-40 fokot mutatott. Mi ezt, úgy érzékeltek, hogy a szabadon levő orr, fül elfehéredett, ilyenkor figyelmeztettük egymást: Ne nyúlj az orrodhoz, füledhez! Érintésük ilyen állapotban súlyos károsodáshoz vezethetett. Ha nem érintették, később kipirult, pár nap után pedig megkopott. Az ilyen hideghullámok, ha kint értek bennünket, szörnyű veszélyt jelentettek – a „mindig ott ólálkodó” elkapott valakit közülünk. Sok-sok gyötrellem, kínlódás után ez a tél is eltelt valahogy. Ismét gyengébbre fordult az idő. Hogy a tél hány áldozatot követelt lággerünktől? – nem tudom. Itt a temető nem a közelben volt, mint a kolhozban. Azt sem tudom, hányan kerültek kórházba, s ott mi lett a sorsuk? – csak azt tudom, hogy nem kevés volt azok száma,

akik télen lettek áldozatai a hadifogoly életnek 1946-ban. Bizonyosága ennek a szobáinkban üresen maradt sok-sok fapiccis. Nehéz erről beszélni.

A tél vége felé lathyakos hó borította az utakat, a lágerudvart. Egy alkalommal vacsoraosztás közben pékeket kerestek. Mivel voltam egy ideig pékinas, én is jelentkeztem. Szerencsém volt: a pékségben végzendő munkához különösebb szaktudásra nem volt szükség. Viszont a pár hónap, amit ott töltöttem, nagyon jól jött megerősödésemhez. A pékségben ehettünk kenyeret, és ellenőrzés nélkül érintkezhettünk civilekkel, így alkalom adódott csereberére is. Mi a lágerben készült gyűrűket – megbízásból – kivittük és elcseréltük kenyérré. Az így szerzett kenyér feles volt a gyűrű készítőjével. Mi „zolotoj” címen hoztuk a gyűrűket forgalomba. Próbát is ütöttek bele a készítők. A vásárlók hitték-e vagy sem, hogy arany, mellékes, és ha pár hét múlva zöldülni kezdtek, ki törődött vele?

Háromheti gyöngyélet után, vége szakadt az üzletelésnek, mert újra építkezésre irányítottak. Brigádunk armatúrákat készített – betonacélt hajlítgattunk a megadott formák szerint – meg acélhuzalból szeget készítettünk. Közben földimet, Lajos bácsit, egy másik lágerba vitték a városon belül. Hogy miért, ennek okát sosem tudtam meg. A munkahelyemen, gyakran találkoztam más lágerbeliekkel, beszéd közben szóba került ő is. Jól ismerték, ezért egy másik alkalommal megkértem őket vigyenek el Lajos bácsinak egy kis csomagot. A kapott dohányt összegyűjtöttem és elküldtem a földinek.

Mikor Lajos bácsi is hazakerült, ő mesélte el: este, munka után vacsorára várakoztak, mikor egyszer csak felhangzik: „Hartvig jelentkezzen, csomagja van! A csomagot szállító előre nem árulta el, honnan érkezett. Az első pillanatban mindenki azt hitte, otthonról jött. Csak amikor kibontotta, jött rá, hogy én küldtem a küldeményt. Így róttam le hálámat a hadifogságban a darab lómájért, melyet Lajos bácsi adott egyszer, s melynek kesernyés, édeskés ízét még most is érzem, ha erre az epizódra gondolok.

A táborban töltött második évben, negyedévenként írhattunk egy-egy lapot haza. Esetenként meg is érkeztek a címre, néha válasz is jött. Így kaptam szüleimtől értesítést, hogy egy bodvicai fiú, Vidák Laci, távollétemben engem választott keresztapának. Helyettem majd Apám vesz részt a bérnél, de keresztszülőnek az én nevem kerül bejegyzésre.

A következő, írásra engedélyezett, alkalommal, megköszöntem a fiú kedvességét, örömmel elfogadtam a megtiszteltetést, és én is készültem a nagy napra. Az a levél soha nem érkezett meg szüleimhez. Én viszont gyűjtöttem a kenyeret, az ismét összegyűlt dohányt eladtam, és árért

egy 10 dekás amerikai konzervet vásároltam, munkahelyemen pedig tormát ástam. Konzerves doboztetőből reszelőt készítettem, a tormát lereszeltem, egy-két kanál levessel megöntöztem, amint Anyámtól láttam ott-hon. Elérkezett a várva várt vasárnap, szerencsémre aznap nem mentünk munkára. A lágeri ebéd elfogyasztása után, előszedtem tarisznyámból spórolt tartalékomat. A hetek óta gyűjtögetett ünnepi ebédemet elfogyasztva, szeretettel gondoltam az otthoniakra, a keresztfiúra, aki távollétem ellenére engem választott keresztapának. Azt hiszem ez volt hadifogságom alatt az egyetlen alkalom, amikor istenigazából jól laktam. A mindig oldalunkon fityegő tarisznya, és konzervdoboz csajka – a nélkülözhetetlen éléskamránk, persze legtöbbször üresen – most kitett magáért. Előfordult egyszer, hogy krumplihámozásért kaptam három csajka káposztalevest. Abból kettőt, a helyszínen megettem, egyet felvittem szálláshelyemre, azzal a szándékkal, hogy majd később fogyasztom el. De nem hagyott addig nyugodni, amíg azt is meg nem zabáltam. Jóllakottságot, mégsem éreztem.

Élelmezésünket a kolhozi ellátáshoz viszonyítva csak annyiban találtam másnak, hogy itt a gyengélkedőkből álló csoportnak minden nap az volt a feladata, hogy csalánt szedjen, vagy amikor ez már nem volt, disznóparéjt, és azt főzték a levesbe, kásába egyaránt. Úgy látszik itt a gulágon, ez volt a konyha specialitása. A gabonafélék mellett élményszámba ment, ha levesünkbe, vagy a kásába szójadara került. Ettől olyan izletesnek éreztük ételünket, hogy én megfogadtam, ha hazakerülök, naponta szójakását ebédek. Ám itthon, amikor újra megtaláltam régi ételimeket, elfeledtem a könnyelmű fogadalmat.

Így zajlottak hadifogoly napjaink, immár a harmadik évet is elkezdve, még mindig a „szkoro domoj” jelszóval, rendületlenül bízva a mindig újabb határidőkben. Bár magunkban szidtuk áztatóinkat, és nem hittük már egy szavukat sem, hiszen jól ismertük őket, ám abban mégis csak reménykedtünk, egyszer vége szakad fogságunknak és hazamegyünk. Csak ez a remény volt éltető elemünk. Tudtam, a reményt nem szabad feladni, mert az a véget jelenti.

Halvány reménysugár

A harmadik évben változást jelentett, hogy a lágerudvaron egy deszka-barakkban kultúrtermet rendeztek be. Esténként itt politikai és szépirodalmi könyveket olvashattunk magyar nyelven. Volt egy újság is – az

„Igaz szó” – amely a hazai eseményekről tudósította a hadifoglyokat. Ezeket én mindig átolvastam, annak ellenére, hogy feltételeztem, ezt itt nyomtatták valahol a közelben. Az újság egyik számában láttam meg Turopoli Géza arcmását: paraszt gazdaként, mint képviselőt méltatták. Nagyon elcsodálkoztam. Én Turopolit a háború előtt Nagyatádon tüzkőárusként ismertem, akinek se szakmája, se rendes munkahelye nem volt. Hogyan lett belőle ilyen tekintélyes paraszt gazda, sehogyan sem tudtam elképzelni.

A klubot, amikor csak lehetett, mindig felkerestem, hogy kicsit olvassak, és a hazai politikai ügyekről tájékozódjak. Már a harmadik nyár vége felé egy napon azt olvastam, hogy a szovjet és a magyar kormányok egyezsége alapján, az őszi választásokra 200 ezer hadifoglyot szállítanak haza. Néhányan megtárgyaltuk ezt a hírt, de az volt a vélemény, hogy ez is csak olyan kacsa, mint a többi „szkoro domoj”. Később azonban elgondolkodtam a híren, és arra az álláspontra helyezkedtem, hogy valami mégis csak lehet a dologban. Azt viszont, jól tudtuk, hogy a legyengült foglyokat engedik el először, akár így, akár úgy.

Munkám – ebben az időben is – armatúrák készítése volt a betonelemekhez. Fokozott erőfeszítéssel hajlítgattam a vasakat. Teljesítményem 120 majd 130 százalékra ugrott, és „procent kenyeret” kaptam. Ám én nem fogyasztottam el a többletet, bízva, hogy egészségem nem rendül meg, de erőnlétem és súlyom fogyni fog. Már négy, öt hete folyt az erőltetett tempó, mikor egy este, a bevonulás után kihirdették, hogy a magyar hadifoglyok orvosi vizsgálatra mennek.

A vizitelő helység előtt meztelenre kellett vetkőzni. Rám került a sor. Nagy izgalommal léptem az orosz orvosnő elé. Az vállamnál fogva megforgatott egyszer, kétszer tengelyem körül, majd a tomporomon levő kevés húst megtapogatta, és azt mondta: „karásó, dvá gruppá!” Rettenetesen elszomorodtam, az asszisztáló magyar orvos talán még könnyeket is látott a szememben, megfogta karomat és újra az orvosnő elé vont, ujjaival karizmaim felé bökődött, s oroszul valami ilyeneket mondhatott: „Nézd a karjait! Olyan vékony, hogy már átlátszik rajta a bőr! Mit akarsz kezdeni ezzel?” Aztán felsőtestemet mutatta, kiálló bordáimat, eközben állandóan magyarázott az orvosnőnek. Addig mondta érveit, mígnem egyszer azt mondta az orosz orvosnő: „Na, jobb foju maty! Tritye grupa!” E szavak elhangzása után a magyar orvos vállamnál fogva megszorított és meglóditott, hogy mehetek. Én se élve, se halva kilódultam, és már ment is a következő. Örömben elsírtam magam.

Hogy jól következtem az újsághírből, azt bizonyította a másnapi rendelkezés: nem mentünk ki munkára. Ténferegtünk egész nap a lágerudvar területén. Nekem folyvást az járt az eszembe, hogyan tudnám megköszönni a magyar orvosnak, amit értem tett – a hármass csoportba juttatást –, ami talán a hazakerülésemet jelenti. (Ekkor még csak reménykedtünk a lehetőségben.) Az orvostól csak annyit sikerült megtudnom, hogy ő is Székesfehérvárról került ide, és egy másik lágerben, mint orvos asszisztált az orosz orvosnő mellett.

Mély hálával gondolok még ma is jótevőmre, aki 1947 nyarán a gomeli 5-ös lágerben, a felülvizsgálaton segített, hogy hazatérésem álmomból valóság legyen.

A tétlenség, nem soká tartott. Pár nap múlva – igaz egy órával később, mint a rendes munkakezdés – mi is elindultunk munkára. Egy telepített fűzesben vesszőt szedtünk a kosárfonó brigád részére. Ebéd nélkül délután háromig dolgoztunk, majd a kévét vállon cipeltük a lágerba. Így ment ez 8-10 napig. Már eluralkodott közöttünk a gyanú, hogy megint átverték bennünket, csak gyengébb munkára fogtak, hogy felerősödjünk egy kicsit. Aztán egyik napon, alig kezdtük a fűszedést, egy küldönc érkezett, hogy azonnal vonuljunk be. Bízgatás nélkül is igyekeztünk, de az orosz örök szinte kocogásra ösztökéltek a „biztra, biztra” bízgatásokkal.

Ahogy beértünk a lágerba, azonnal sorakozót vezényeltek. Felsorakozva, talán egy órát is várakozhattunk, míg jött a lágerparancsnok egy tiszt kíséretében. Közölték, mivel hazamegyünk, új ruhát kapunk a raktárból, a régi holminkat kötözzük pokrócba, és tegyünk rá cédulát nevünkkel. Az izgalomban fel sem tűnt, miért kell cédula a batyura?

Az új ruha felvételezése – mely egy kék munkáskabátból és nadrágból állt – hamar megtörtént. Ki törődött, most azzal, hogy kicsit bő, vagy éppenséggel fél lábszárig ér a nadrág? Hamar megtörtént az átöltözködés, a batyu összekötözése, megcímkézése és a raktárba való leadása. Nem telt el egy óra, és máris újra a sorokban vesztegeltünk. Hamarosan megkaptuk az ebédet is, amit ott a sorban kellett elfogyasztanunk, de hát ez nem volt gond, megszoktuk már, csak az számított, hogy sok és sűrű legyen a káposztaleves, és a kása. Erre a lötyyre, amit búcsúzóul kaptunk egyik jelzõt sem lehetett ráfogni. A sorokból távozni nem engedtek. Ezért egy idő eltelte után, elunva a várakozást leültünk, majd leheveredtünk, de senki felénk se nézett.

Az első brigádok már jöttek a munkából – tehát délután öt óra körül járt az idő – mikor jött a lágerparancsnok, és felszólított bennünket, hogy mindenki vegye vissza a raktárba leadott holmiját, öltözzünk át, és az új

ruhát adjuk le. A következő perceket nem lehet jellemezni, lógó orral, sokan könnyezve mentünk a raktár felé. Átöltöztünk, és magunkban elkönnyeltük, megint átverték bennünket. Az fel sem ötlött senkiben, hogy ez egy felkészülési gyakorlat is lehetett.

A következő nap, mintha mi sem történt volna, ismét mentünk fűz vesszőt szedni, csak sokkal kedvetlenebbül, mint előző nap. A munka nem akart menni, kísérőink megfenyegettek, ha így folytatjuk, szabotálásért megfenyítenek. Így telt el ismét egy hét.

Szeptemberben megismétlődött, a már egyszer végigélt esemény, a futólépésben történő lágerba-vonulással, az átöltözéssel, az ebédeltetés és sorbaállítás procedúráival. Az állandó sürgésforgás közben fel sem tűnt, hogy most nem kellett cédulát kötni a batyura.

Már órákat váraкоztunk megint sorban állva, majd ülve, amikor úgy délután egy óra körül magas rangú tisztekből álló bizottság jött. Egyikük beszédet mondott, aminek az volt a lényege: hadifoglyok, most hazamentek! Hogy segítsétek felépíteni a hitleristák rombolásai után az új, demokratikus Magyarországot. A választásokról szó sem esett. A beszéd elhangzása után a tisztek elvonultak, mi folytattuk tovább az oly hosszúnak tűnő várakozást az ücsörgéssel. A sorokból még sükségre is nehezen engedtek el.

Délután 16-17 óra. Már jöttek a munkabrigádok a lágerba. A többieket a közelünkbe sem engedték. Tilos volt az elkülönítettekkel szót váltani és mi csak vártunk, vártunk.

Búcsú a lágertől

Isten veled nyírfa priccsem
„Puhadeszka fekhelyem”
Három évig voltál társam
Sorsüldözött tethelyen

Elrejtettél papír fecnit
Rajta titkos verseket
És álomban elsiratott
Boldogtalan éveket

Isten veled kedves társam!
Szuvas deszka így felelt:
„Amit eddig én rejtettem
Talpad alá dugjad el!”

Bakancsomban, kapca alatt
Meglapult a kis fűzet
Kiléptem a lágerkapun
De senki nem nyitott tüzet –

Gomel 5-ös láger, 1947.

A remény és a félelem lélektana

Alkonyodni kezdett, amikor egyesével megindultunk a lágerkapun kívülre. A kapuban még utolsó motozás következett. Vajon, mi fontosat vihattunk volna el a lágerből? És mégis, volt még mit elvenni. Tőlem, az eddig őrizgetett fényképeket, az egy-két tábori lapot, és az imakönyvemet vették el. Az újonnan kapott ruha mellrése zsebébe tettem kincseimet gyanútlanul, a motozó kikapta onnan, és azonnal félredobta. Lehetett-e reklamálni, a másnak talán értéktelen, de nekem mégis oly becses, személyes holmikért? Mikor örülhettem, hogy végre kívül kerülök a szögesdrótkerítésen? Így veszett el az imakönyv a szál lepréselt hazai virággal, melyet öt éve őrizgettem. A kis diáklány ajándékát, melyet még a ceglédi álmás peronján kaptam frontra indulásunk emlékezetes délutánján.

A kapun kívül ismét megszámoztak bennünket, megvagyunk-e darabszámra? A létszám teljes volt. Senki nem akart visszamaradni! Azután elindultunk a gomeli vasútállomásra, ahol már előkészített marhavagon-szerelvény várt ránk.

A vagonok egy része még üres volt, más részükben, hozzánk hasonló, más táborbeli, hazaszállítandó hadifogyók várakoztak. Minket is beszállásoltak pár üres marhavagonba. Mivel a deszkán fekvés nem volt számunkra újdonság, jobb híján, a vagonok padlóján helyezkedtünk el. Csak annyiban különbözött a szerelvény a korábbiakban megismerttől, hogy most nem voltak tüskésdróttal lezárva az ablakok. Néhány megállóhelyen még vettünk fel társakat, így másnap reggelre minden vagon tele volt. Hogy mennyien lehettünk a szerelvényen? Csak hozzávetőlegesen állapíthattuk meg. Kanyarokban igyekeztünk megszámolni a vagonokat, és úgy találtuk, hogy 1500-2000 lehetett a szerelvényen szállítottak száma.

Hosszú, keserves utazás volt ez, a birodalmon át hazafelé. Sokszor félnapokat rostokoltunk egy-egy nagyobb állomáson, mellékvágányra lökve. Már kezdett úrrá lenni rajtunk a félelem: talán nem is hazavisznek bennünket? Szibériától még most is féltünk, hiszen oly' sokszor fenyegettek ezzel bennünket. Csak akkor nyugodtunk meg némiképpen, amikor már a Kárpátok lábainál jártunk, és imitt-amott magyar szavakat is hallottunk az állomáson. Egyik nagyobb állomáson még egy utolsó ellenőrzésnek vetettek alá bennünket. Félmeztelenül, karokat felemelve sorakoztattak a vagonok mellett. Minden személyt külön megvizsgáltak, nincs-e közöttünk tetovált. Emlékezetem szerint, többeket kiemeltek, ezek nem jöhettek ve-

lünk tovább. Visszaszállva a vagonokba, folytattuk az utat, most már a Kárpátok hegyóriásai között kígyózó síneken. Másnap délelőtt megérkeztünk Máramarosszigetre. Itt kivagoníroztunk, és újabb szovjet láger következett. Ez sem különbözött a többi orosz lágertől, csak annyiban, hogy itt bővebb adag kását kaptunk.

Egy hetet töltöttünk itt. Ez alatt megtudtuk, hogy Magyarországon lezajlottak a választások, szárnyra kapott a hír, hogy minket már nem küldenek haza, csak feljavítanak bennünket, és visszavisznek „málenkij robotra”. Szerencsénkre nem így történt. Egy hét múlva ismét vagonokba szálltunk, és csakhamar Csapon állt meg velünk a szerelvény.

A vagonokat elhagyva, ötösével sorakoztattak fel bennünket, majd rövid menetelés végén nemzetiszín szalaggal díszített vonat és magyar tisztek vártak bennünket. Leírhatatlan érzés kerített hatalmába, amikor magyar földre léptem. Ami történt, nem lehet hüén visszaadni. Voltak, akik a földet csókolgatták. Volt, aki sírva borult társa nyakába. Mások az ég felé tárt karral kiáltották: Magyarország! Megemlékezve a számunkra oly' régen várt szabadulásra, álljon itt az utódoknak mementóként, a jeles időpont: 1947. szeptember 13. Záhony.

Akik az átvételen már átestek, szabadon szállhattak fel a várakozó, személyszállító szerelvényre. Senki nem szólt bele, kivel, melyik kocsira szálljon, legfeljebb a lágerbeli barátság tartotta még össze a csoportokat. Alkonyattájt érkeztünk Debrecenbe. A hadifogoly-elbocsátó táborban vacsorát kaptunk, most először, hosszú idő után nem kását, hanem valami jóféle pörköltet burgonyával. De régen ettünk ilyet! – mondogattuk boldogan egymásnak. Ezután a fürdés, és ruhák fertőtlenítése következett. Kiállították a hadifogoly-elbocsátó okmányt, menetjegyet kaptunk hazáig, és tíz forint költőpénz ütötte markunkat. Szállás mindenki számára biztosított volt, de alig vette igénybe valaki, inkább az állomáson várakoztunk egész éjszaka, mert így szabadabbnak érezhettük magunkat. Ki tudott volna aludni ilyen napon, ennyi izgalom után?

Hazatérés

Vonatunk Debrecenből a hajnali órákban indult. Legtöbben erre a vonatra várakoztunk. Budapestig még kitűnt a sok egyforma kékkabátos az utasok közül, de Pesten már úgy szétszóródtunk, hogy alig akadt pár személy, aki együtt utazott tovább.

Nekem sem volt környékbeli társam, mert akikkel együtt voltam, nem kerültek a hazaszállítottak közé. Lajos bácsi kórházi felgyógyulása után ott maradt a mosodában, Papp Károly kovácsmesterségére is szükség lehetett, Hiller pedig büntetését töltötte, ezért nem kerültek a csoportba. Így én lettem a hírhozójuk, hogy elmondjam, élnek, és ők is várják a szabadságot.

Az utasok közé elvegyülve szomjas kíváncsisággal hallgattam a beszélgetéseket. A főtéma mindenütt a „millpengős” infláció volt. Ámulva hallgattam, amikor az egyik ember azt állította, hogy zsákban vitte a sok pénzt a piacra, a másik bőröndben cipelte, amikor élelmet akart venni a családnak, a harmadik arról beszélt, hogy fizetését kézhez kapván, sietett elkölteni, de végül egy skatulya gyufát sem kapott érte. Az új forint akkor jelent meg, és még igen jó pénz volt.

Nekem minden újdonság volt. Aztán arra gondoltam, vajon hogyan véleszték át szüleim újdonságokat a nehézségeket? A vonat pedig egyre kattogott, most már dunántúli tájakon, mindjobban közeledve szeretett szülőföldem felé. Milyen régen láttam a dombóvári, kaposvári, somogyzobi jól ismert vasútállomásokat!

1947. szeptember 15-én érkeztem a Nagyatád-Bodvica állomásra, ahol csaknem hét évvel ezelőtt katonaládával kezemben, felszálltam, mint bevonuló újonc. Hej, de sok víz folyt le azóta a Rinyán!

A vonatról leszállva elindultam, vászonszárú, fatalpú bakancsomban, még újnak számító munkásöltönyben, fejemen egy elnyűtt katonasapkával, az oly’ régen taposott, bodvicai úton hazafelé. Útközben ismerősökkel találkoztam, de senki nem tartott fel egy köszönésnél hosszabb időre, mert tudták, hogy most számomra a mielőbbi hazaérkezés a legfontosabb. Ott-hon nem várták, hogy én is bekerülök a hazatérők közé, hiszen a választásokon már rég túl voltak.

Amikor a hazatérő öltözetemben, 48 kilómmal, betoppantam házunk ajtaján, én sem, de szüleim sem tudtak percekig egy szót se szólani. Csak

folytak a könnyek mindannyiunk szeméből – de ezek már a boldogság könnyei voltak.

Futótűzként terjedt hazaérkezésem híre, jöttek a barátok köszönteni, anyák, feleségek érdeklődni a még fogolytáborokban levő hozzátartozóik felől, mintha mind egy helyen lettünk volna, és mindenkiről hírt tudnék mondani. Egy kis bizakodásra mégis jó volt a látogatás, mert újabb reményt csepegtetett a szívekbe: egyszer majd övéik is hazajönnek. Pár nap múlva felkerestem fogoly földijeim családjait, hogy üzeneteiket átadjam. Ezek voltak hazaérkezésem legnehezebb percei. Mindenütt szeretettel fogadtak, mégis minduntalan az járt az eszemben, hogy legbelül, bizonyára fájlalják, hogy én, és nem az ő hozzátartozójuk jöhetett haza. Igazából csak akkor nyugodtam meg, amikor egy év múlva mindhárom bajtársam hazajött.

Hartvig Lajossal hazatérte után gyakran találkoztam. Elbeszélgettünk a fogságban töltött évek emlékeiről, felidézve a lómáját, a csomagküldést, még Palináról is nem egyszer szó esett, aztán minden lassan a feledés homályába merült.

Már több mint fél évszázad telt el, de ezek az emlékek ma is élénken élnek lelkem mélyén. Nincs már bennem keserűség, szenvedéseink okozóival szembeni gyűlölet, de elfeledni sem akarom – talán nem is lehet. Tudom, sok igazságtalanság történt velünk, és másokkal is a világban. Sok szó esett azóta a kárpótlásról. Talán túl sokat beszéltek a pénzről, pedig a táborban láthattam, nem ez a legfontosabb dolog az életben.

Igyekeztem írásomban tisztán, csak a tényekre támaszkodni, de nem akartam a teljes, nyers valóság megismertetésével megterhelni, megbántani senkit. Nem akartam pálcát törni senki felett, ám a tények figyelmeztetnek, és önmagukért beszélnek. A tanulságok megfogalmazása azonban már a történelemre és az olvasóra vár.

Nem engedhetjük át sorsunk irányítását másoknak, ezt azok tudták legjobban tragédiáink napjaiban, akik már régen nincsenek közöttünk.

Nagyatád, 1999. Virágvasárnap

II. RÉSZ

NAGYATÁD FRONTKÖZELBEN

Bevezetés

Tisztelt Olvasó! A „Nagyatád frontközelben” című részt főként az itt élők, a front eseményeit átéltek, vagy leszármazottaik (gyermekük) elbeszéléseinek alapján írtam le. Jómagam a Dunántúl egy másik frontszakaszán, a székesfehérvári, nevezetesen Tác község körüli frontvonal katonájaként érzékelttem nagyjából ugyanazt, amit az itteni katonák, civilek is átéltek.

Mivel dolgozatomban a Nagyatád környéki eseményeket írom le, így szükséges volt, hogy olyan személyeket keressek és találjak, akik lehetőleg hiteles képet adnak a hatvan évvel korábban történekről.

Külön ki kell emelnem Takáts Emil, egykori nagyatádi szolgabíró úr „Nagyatádi háborús visszaemlékezéseim” című írását. (Megjelent a Somogy című folyóirat 27. évfolyamának 1999. évi 6. számában. De sajnos, ezen írás – szélesebb körben – éppen oda nem jutott el, amelyről íródott, Nagyatádra.) Horváth Miklós révén – aki maga sem ismerte az írást, csak most, érdeklődésemre akadt a kezébe – jutott el hozzám. Ez az elbeszélés, mint megannyi más személyes elmondás, segített az események feltárásában, leírásában.

Természetesen, az események minden mozzanatát nem tudtam feltárni, de a visszaemlékezők elmondásai is hűen tükrözik a hatvan éve történt sok-sok megpróbáltatást, nem utolsósorban a halálos áldozatokat, vagy a hosszú időkip tartó szenvedéseket átélők kínjait. Soha nem lehet elfelejteni!

Bombázó rajok vonulása

Három év, öt hónap tényleges katonaidő – ebből egy év az emlékezetes doni csatákhoz való felvonulás, harcokban való részvétel – után 1944 májusában rövid időre levethettem az „angyalbőrt”, és leszereltem. A pár hónapos civil élet megrázó eseményeihez tartoztak a naponta ismétlődő légi-riadók, a felettünk száz-szám átrepülő bombázó kötelékek. Kezdetben a repülők átvonulása érdekfeszítő volt. Aztán jöttek a hírek Budapest és a dunántúli nagyvárosok bombázásáról, a pusztításokról és emberéletek kioltásáról. Ezeket riasztónak és elszomorítónak éreztük.

Aztán augusztus hó egy napján ugyancsak légiriadó! A repülőrajok elvonulását szemléltük. Egy jó félóra elteltével repülők szállingóztak visszafelé, bizonyára bombaterhüktől megszabadulva, a pusztítást végrehajtották, gondoltuk. Szüleim s néhány szomszéd társaságában arról beszélgettünk, ezek megint romboltak, emberéleteket oltottak ki. Eközben egy fölöttünk köröző és erősen köhögő repülőre figyeltünk fel. Majd hamarosan a levegőt hasító, süvítő hangokat hallottunk. Elkiáltottam magam: „Feküdj!”, és hasra vágódtam. A többiek csak akkor, amikor már hallatszottak a robbanások. Miután a repülő elhúzott, megszűntek a robbanások, felugráltunk, s szaladtunk az utcára, hogy jobban lássuk mi történt. Már az egész bodvicai nép az utcán volt. Nagyatád központja felett hatalmas füst és porfelhő terjengett. Akinek kéznél volt a kerékpárja, arra felpattanva igyekezett mihamarabb eljutni a robbanások színhelye felé.

Nemsokára jöttek a hírek, hogy a Kossuth utca egy részét lebombázták. Hatalmas bombatölcseket, emberi testeket látni a romok között. Nagyatád is ízelítőt kapott a bombázások, a háború szörnyűségeiből, merült fel bennem a gondolat.

Nagyné Gyánó Ágota visszaemlékezve így mondta el az eseményeket (írásban: Bodvicai FELOLVASÓKÖR, 2003. TELÉN és a SZÁZADFORDULÓ című kötetében, a „Meghasadt az ég” cím alatt):

Második évünket éltük át úgy, hogy naponta órákat töltöttünk a föld alatt. 1944 márciusában, a német megszállást követően már többet tudtunk a bombázások természetéről, hiszen Magyarország is célország lett. A főváros és a dunántúli nagyobb városok voltak a célpontok. Átutazó szemtánúkkal beszélgetve dermedten hallgattuk a szörnyűségeket.

Itt nálunk is minden háznál kötelező volt legalább egy óvóhely készítése. Nyáron egészen érdekesnek tartottuk a hús bunkert. A repülés szüneteiben kimásztunk a kertbe, vallattuk a gyümölcsfákat, érnek-e már termésük. Augusztus elején szegény Mather Ernesztin, akit a polgáriból jól ismerünk, mondta: nővére tébécében meghalt. Temetésén a két testvérrel együtt sirtunk. (Szüleik ugyancsak tüdőbajban haltak meg.)

Augusztus 9-én, pénteken tiszta éggel, forró, nyári nap köszöntött ránk. Nem nagyon örültünk a jó időnek, mert felhős, zivataros napokon néha elmaradt a repülők áradata. Már kilenc órakor kimentünk a kertbe, az erőfélben lévő körték szinte a szánkba lógtak. Aztán jött a légiriadó!

A kötelek elvonulása után, mikor már csak távoli morajlás hallatszott, szerettünk volna feljönni. Anyánk nem engedett! Kurta, kattogó hangra figyelmeztetett bennünket. Egyetlen repülőgép volt. Motorjának

kihagyásos hangjából ítélve biztosan sérült. Sántán, kattogva felettünk körözött...

És akkor meghasadt az ég! Vijjogó rövid hang, zsirpapír zizegésére emlékeztető zörej és egy elképzelhetetlenül óriási, hosszan tartó robbanás. Úgy éreztük, hogy alattunk a föld megemelkedik, mély lélegzetet vesz, majd lassan visszahull. Utána csend lett, a fül süket. Nem tudjuk, mi történt. Anyám remegve mondja: „Jézusom, irgalom!” Kimászunk a szűk feljárón, szemünk megszokja a világosságot, káprázva látjuk, nem messze a város közepén, az épületek felett, téglaszínű tölcseren piszkos, szürke bombafelhő növekszik, szétterül. A légiriadót még nem fújták le. Tehetetlenül nézünk egymásra: mi történt? Aztán mégis felocsúdva én úgy érzem, fázom, egész testemben reszketek. Anyám felsóhajtott: Mi élünk, de mi van nagymamáékkal? Ők a Kossuth utcában laktak, a patika mellett. Bárcsak apánk itthon lenne! Mondom, Lábodon jár hivatalos ügyben. Apám, amikor meghallotta a robbanásokat, „Jaj a családom” – ez volt első gondolata. Motorkerékpárjára ült és rohant haza. Messziről látta már a tornyosuló füstfelhőket. Rettégéstől bénultan ért haza.

A következő órákat mintha álmodnám! Csak homályos képekre emlékszem. Máig nem tudom mikor, hogyan került hozzánk két kisfiú. Az egyiket, Csonka Bandikát, anyám lefektette, mert nagyon álmos volt és reszketett. Anyám kérdésére, tudják-e a szülei, hogy eljöttek hazulról, nem felelt, a takaró alá bújt és zokogott... Biztosan ebédeltünk valamikor... Apám és anyám aggódva beszélgettek, de részletekre nem emlékszem.

Délután, mikor lefújták a riadót, más gyerekekkel én is elmentem a Kossuth utcába, megnézni a bombázást. Tíz hatalmas bombát dobtak le. Egy ház, Horváth Antaléké, telitalálatot kapott. Házuk helyén egy szédítő mély kráter volt. Csodálatos módon a ház asszonya a tölcser oldalán, porral betakarva, eszméletlenül, de életben volt. Az utca többi háza félbeharmadába összeomlott. Az utolsó bombák a kertekbe hullottak. Nyolcan meghaltak, maradványaikat akkor már összegyűjtötték és elszállították. A romokon túl, a fákon csak a puszta ágak meredeztek, rajtuk bizonytalan eredetű cafatok lógtak. Forróság és bűz terjengett a levegőben.

Nagyatádi ház a bombázás után

*A bombázás áldozatainak
ravatala a központi temetőben*

Egy kamasz fiúról az a hír járta, hogy a légnyomás kirepítette az utcai árokba, s utána csak dadogott. A Mather testvérek otthona romokban, a két fiatalból szétroncsolt testrészek maradtak. Antalné, aki remek bunkeréből kikászálódott, mert eszébe jutott, hogy pénzét a házban hagyta, az összedőlt ház romjai közt lelta halálát. A Perger házaspár is kint volt a kerti bunkerben. A feleség valamiért ugyancsak visszaindult, férje rémülten felállt és kiáltott, „Rózsika!” – a férjet egy szilánk fején találta, felesége pedig a rohanás közben lett áldozat, mindketten meghaltak.

A bombázott házak férfi tagjai közül Horváth Antal, Radeczki Géza légoltalmi őrségben teljesítettek szolgálatot a tűzoltó szertárnál. A támadás után kétségbeesetten rohantak haza. Horváth Antal a házából egy téglát vagy tárgyat sem talált épségben, de élt a felesége. Radeczki festőmester családja viszont tragikus véget ért. Feleségének, anyósának szétroncsolt holttestét megtalálta, de kicsi, négyéves lányának, csak rózsaszín masnis hajfűrtjeit tudták azonosítani.

A bunkerekben tartózkodók mind életben maradtak. Akadt olyan óvóhely (Novacsek pék kertjében), mely a bombatölcsér szélétől fél méterre volt, és senkinek nem esett baja. Sérüléseket az utcán, házak között tartózkodók is szenvedtek. A város szíve, a Kossuth utca iszonyú látványt nyújtott. A civil lakosság most találkozott először a kegyetlen háborúval.

Két nappal később, mikor a halottakat temették, a reggeli órákban, mi, gyerekek is elmentünk a temetésre, hisz mindenkit ismertünk. Csak bámultuk a ravatalon a keresztek feliratait: élt 4, 16, 21, 22, 23, 30, 49 évet. A legidősebb is csak 58 éves volt. Mikor a pap szentelte a koporsókat, ismét megszólaltak a szirénák. Ma már talán restelni kellene, de a pap mel-

lett csak a közvetlen hozzátartozók maradtak. Akadályokon átugrálva rohantunk haza, és sírva bújtunk a föld alá. Akkor még nem sejtettük, hogy négy hónap múlva ideér a front, s Nagyatád minden háza, utcája csatatér lesz. A bombatámadás a meghasadt ég első dörrenése volt”.

Aztán még egy bombázást átélt Nagyatád, mely 1944 szeptemberében a Zrínyi utcában, a Czindery-házban működő konzervüzemet érte. Valószínűleg légi megfigyelés alapján észlelték az udvarban sorakozó sok-sok hordót. Bizonyára üzemanyag-tárolónak vélték, s ezért került sor a bombázásra. Itt emberéletet nem követelt, csak anyagi károk keletkeztek – erősítik meg az emlékezők.

Egy elhajtott ember

Alig telt el két hónap, s a németek – kiüzve Jugoszláviából, s Barsot is feladva – vonultak Somogy belseje felé. Ez időben történt emlékeit mondja el Sárdinecz János bodvicai lakos:

A németek visszavonulása alatt néhány tiszt arra kötelezte Tóth Gyula csokonyavisontai fiatal gazdát, hogy fogatával szállítsa őket Lábodig. Odaérve aztán tovább vitették magukat Nagyatádra. Ahogy beértek a Hunyadi utcában lévő Lukács vendéglő elé, megállították a fogatot, leugráltak a kocsiról és azt mondták a kocsisnak, hogy várjon fogatával, amíg ők harapnak valamit. A kocsis várt egy ideig, de, hogy csak nem jöttek, lovai közé csapott, és igyekezett minél távolabb jutni. Vissza nem fordulhatott, így hát végül is Bodvicán kötött ki.

A faluba érve az édesapámat, Sárdinecz János Marcint kérte, hogy fogatával beállhasson és elrejtőzködhessen, mert félt, hogy keresni fogják szökése miatt (De nem keresték. Bizonyára fogtak egy másik fogatost, aki tovább vitte őket.). Apám kaput nyitott és beengedte a jövevényt. Pedig már bújtatott két, csapatától meglépett és civilbe átöltözött Bács megyei Sükösd községi embert, Karabinszki Jánost és Tóth Józsefet, akik nála kértek menedéket, mert megelégtelve az értelmetlen háborút, rászánták magukat, hogy ha lehet, mielőbb haza kerüljenek családjukhoz. Szorult helyzetükben hamar összebarátkoztak. Együtt éltek szénapadláson, veremben, ha jöttek a szökött katonákat kereső tábori csendőrök, vagy német SS-ek. Az ifjabb Tóthot nem tartották szökött katonának, sőt néha fuvarozott is ne-

kik, de ő mégis szeretett volna mielőbb hazakerülni. Többek elmondása szerint, ekkor már számos, csapatát elhagyott katona bujkált Nagyatád környékén, mert nem akartak harcolni Szálasi hadseregében.

Egy hivatalnok emlékei

A következőkben nézzük meg, hogy reagált a nagyközség vezetősége a közelgő eseményekre. Takács Emil, járási szolgabíró „Nagyatádi háborús visszaemlékezéseim” című írását idézem.

„A földrajzi magyar színpad tere főként Nagyatád nagyközség (ma város) területe, ahol a német-szovjet hadszíntér kb. 1944. december 4-től 1945. március 31-ig megmerevedett, s a kisebb áttörési kísérleteket és a tüzérségi párbajt leszámítva állóháborúvá alakult. A frontvonal megmerevedésében nagy szerepet játszott a hóolvadás és a rendkívül csapadékos idő, melynek következményeként a Rinya folyó és a Rinya-árok úgy kiöntött, hogy a simongáti völgyben összefolyva egy kb. 150 méter széles folyamot alkotott. (...)

1944. november 29-én – biztosra véve a szovjet csapatok áttörését – a járási főbírói hivatalban közigazgatási értekezlet volt, melyen olyan szóbeli döntés született, hogy az események felgyorsulása miatt nagyon is célszerű volna Kaposvárról az alispáni hivatal pénztárából meghozni az érdekelt tisztviselők (főbíróági alkalmazottak, tisztiorvos, járási állatorvos, gazdasági felügyelő, útbiztosítási dolgozók és személyzet, községi közalkalmazottak stb.) legalább 3-3 havi fizetését, hisz fizetésből éltünk. A nagy kérdés csak az volt, ki vállalkozik rá, ugyanis Kaposvár város elérése ebben a háborús szituációban nagyon-nagyon kétséges volt, mert a Jugoszláviából kivert német csapatok teljes rendezetlenségben és 3 sávban harckocsiztak, lovas kocsiztak és gyalogmeneteltek Kaposvár felé. (...) Szóval, lényegében döntés volt, de kivitelező nem. S itt adassék tisztelet és megbecsülés dr. Zólyomi Elemér kutasi körzeti állatorvosnak, aki röviden azt mondta, ő saját autójával beviszi és vissza is hozza a pénz átvételére vállalkozót. A néma csendben vállalkoztam, szépitve – relatív – bátorságot azzal a megjegyzéssel, hogy nőtlen vagyok, s egyúttal Kaposváron élő tanár édesapámat is meglátogatom. A pecsétes megbízólevelet azonnal megkaptam, és másnap kora reggel indultunk.

Sohasem felejttem ezt az utat, mely kb. 5 óra hosszat tartott a normál 60 perc helyett, s azokat a jeleneteket sem, amelyek az úton lejátszódtak. Fegyverrel, pisztollyal való kényszerítés a kitérésre, katona katonával, civilel szemben, és az emberek és állatok, lovak vadulását. De indokolt volt a sietség, mert két napra rá, 1944. december 2-án elesett Kaposvár. Apám hiába kérlett, maradjak vele, hisz' egyedül van. Anyám, bátyám és húgom a biztonságosabbnak vélt Fonyódon voltak. Sajnálkozva mondtam, hogy a becsület és a pénz átadása kötelez, s illő, hogy szolgálati helyemen maradjak. Érzékeny búcsút vettünk, „ki tudja, hogy látjuk-e még egymást” gondolattal.

Majd pedig hasonló, de inkább nagyobb viszontagságok mellett visszaértünk Nagyatádra. December 1-jén szerencsésen megtörtént a pénzosztás. Nagyon sok családot érintett, s a nagyvonalú Stephaich Pálnak, akkori alispánnak köszönhető, hogy minden dolgozó hat- és nem háromhavi fizetést kapott.

Nem szabad azonban megfeledkezni azokról a szerencsétlenül járt, sárga csillagos házba zárt zsidó mártirokról sem, akiket a Jugoszláviából kiűzött hírhedt Zöldi Márton átvonuló alakulatai egytől egyig tarkón lőttek, s az udvaron vérbe fagyva ott hagytak. Öten voltak. (Személyes elbeszélgetés alapján Horváth Miklós így sorolta fel nekem a kivégzetteket: Burányi Györgyné, 43 éves, Landler Aladár, 68 éves, Landler Aladárné, 58 éves, Szikora Lászlóné, 37 éves, Vastag Sándorné, 36 éves.)

A
Nagyatádról
és járásából
elhurcolt 270
mártírhalt
halt személy
emlékműve
a helyi
izraelita
temetőben

S hogy néha mily vékony hajszálon függ az ember élete... A kivégzések napjának délelőttjén hivatalomban nálam járt Kovács Ödön terménykereskedő, nemrég még nagyatádi szeszfőzde-vezető, és sírva kérlett, hogy

tegyek valamit felesége kiszabadításáért, mert a nagyatádi gettóházba zárták. Én erre habozás nélkül a segítségére siettem, bár nem sok remény-nyel, mert a zsidóügyek intézése nem a közigazgatási szervek, hanem közvetlenül a csendőrség hatáskörében volt utalva. Azonnal telefonáltam a járásbíróságra Takács „testvér”-nek, aki helyettes nyilas vezető volt a községben, és kértem, hogy Kovácsné orvosi bizonyítvánnyal igazolt súlyos betegségére és Takács „testvér”-nek a csendőrségnél ismert befolyására tekintettel, gyógykezelés céljából engedjék szabadon. Ez nagy nehezen sikerült. (...) Így tehát kb. 12 órán múltott, hogy Kovács Ödönné nem volt a hatodik mártír. (...)

És még egy élmény a javából. Történik pedig, kb. 1944. december 3-án. A Jugoszláviából visszaözönlő SS-alakulatok nagyatádi főhadiszállása a Ferenc-rendi barátok kolostorának ebédlőtermében és celláiban volt berendezve. Egyszer csak lélekszakadva beállít hozzám Benyák József községi tűzoltóparancsnok, és közli velem, hogy a németek mindjárt viszik a község új tűzoltófecskeendőjét. Én azonnal a helyszínre siettem. Társaságomban volt a nevezett tűzoltóparancsnok, dr. Pataki Vince községi főjegyző és egy magyar tiszt hadnagyi rangban. (...) Reményeink azonban gyorsan szétfoszlottak, mert a volánnál ülő német teljes gázra kapcsolt, s engem úgyszólván elgázolva örökre elhajtott, s többé nem is láttam ezt a szép és új – utak öntözésére is alkalmas – tűzoltóautót. (...)

Alig telt el egy-két nap, Lábod és Mike felől Sztálin-orgonák, katyusák és tüzérségi lövegek fénye mázolta vörösre az esti ég alját. (...) Nem éppen szívet-lelket gyönyörködtető operett melódia volt. Hát még, ami ezután következett! 5-én, 6-án már javában folyt a tüzérségi párbaj, aknavetők, páncéltörő ágyúk párharca folyt utcai harcokkal kombinálva, szomorú s néha tragikomikus epizódokkal fűszerezve. Persze utólag szemlélve. Az első aknasorozatokat egyike a jegyzőlak pincelejárataát érte, ahol többen kerestek menedéket. A találat a községi fogatos életét oltotta ki, páran könnyebben megsérültek, a lámpák, gyertyák kialudtak. Dr. Pataki Vince községi főjegyző jogos ijedségében, családja mentése és féltése miatt átköltözött a plébániatemplom szentély alatti nagy kriptájába, kellő élelemmel, világítási alkalmatossággal, feleségével, 5-6 éves kisfiával és 3-4 éves kislányával. Bizony, önként választott verem vagy tán börtön lett belőle, mert frontálisan szemben volt a Henész községből tüzelő szovjet könnyűtüzérséggel, s így hetekig benn rekedtek. (...)

A belbiztonsági rendteremtő, vagyis a csendőrségi erők evakuációja után az emberek megrohanták az élelmiszerüzletek raktárait, a malmok lisztáróloít, a Burits konzervgyár raktárhelyiségeit. Ömlött a cukor, a

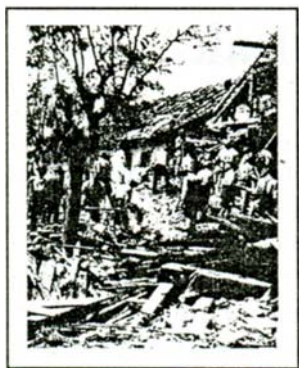
liszt, a dzsem, sokan többször is fordultak szerzeményükkel. (...) A zsákmányfeltés persze gyakran tettelegességgé is fajult.

Mindezek az események közvetlenül a nagyatádi járási főszolgabírói hivatalban tartott jegyzői értekezlet után zajlott le, ahol egyöntetű döntés született, hogy szolgálati helyünkön maradunk, s majd ahol tudunk és kell, segítünk. A nagy kollektívából úgyszólván egyedül a járási főszolgabíró szegte meg a fogadalmat, s az első távoli ügylövésre értekeivel és családjával Taranyba, onnan ökrös szekérrel Curgóra, majd lovas fogattal Körmendre menekült. (...)

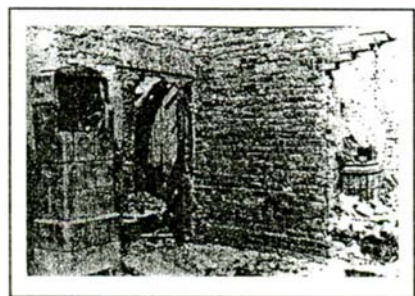
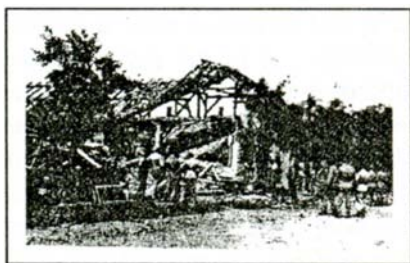
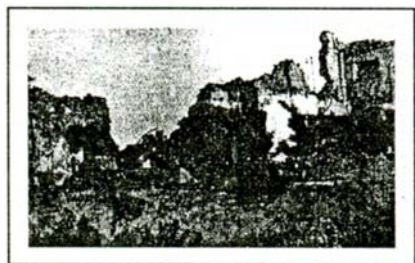
Az említett szakaszon állomásozó német főhadiszállás felsőbb parancsot kapott a nyugatabbra lázasan épített „Margit” védelmi vonal elkészültéig az akkori előretolt vonal tartására, mely nagyatádi vonatkozásban a Henész, Simongát és Nagyatád között húzódott.

A németek bevetették gyorsan mozgó alakulataikat, könnyű tüzérséget, és kezdetét vette a négy hónapig tartó öldöklés, pusztulás, rombolás. Az oroszok így is elfoglalták a Nagyatád területén lévő Steiner-féle óriási borospincét, a Batiszta-malmot és a vágóhidat. (...) Amikor a pincében menedéket keresőket az oroszok Henészbe kísérték, s a Rinyán átfektetett pallón haladtak át, a dirigens rajparancsnok karjaival még mutatta az áthaladás útvonalát, de feje már levált a törzséről, mert azt egy tüzérségi repesz úgyszólván leborotválta. (...) A túl bátor emberek gyakran az életükkel fizetnek, mint az a magyar tüzértiszt is, aki szegény lóháton parádézott a ferences barátok kertjének alacsony téglakerítésénél, s egy orosz aknavető lövedék első kilövésre lovával együtt örökre elnémította. (...)

Könnyelműen és bátorságot mutatva általában nem mentem le Maurer néni pincebunkerjébe. (...) Amikor ablakomon keresztül egy géppisztolylövedék a mennyezetbe fűrődés után a cserépkályhámon koppant –szégyen a futás, de hasznos jelszóval– én is hihetetlen sebességre kapcsolva a pincebunkerben találtam magam, ahol Gasparics néni, temetkezési vállalkozó éppen az „Angyaloknak királynéja, tiszta szűz...” című nagyon szép – és akkor, a veszélyben különösen megható – egyházi éneket teljes kóruskísérettel vezényelte.”

*Ostromállapot
Nagyatádon*

Emlékezők mondták

A németek Barcs felőli visszavonulását követően térségünkben Nagyatád, Bodvica lett a frontvonal katonáinak szálláshelye. A németek a kolostorból a Baross utcai Lelbach-kastélyba, a bodvicaiak az iskolába és tanítólakásba szállásolták be magukat. December hátralévő heteiben, de még január, február hónapokban is a parancsnokságok fő feladata a védelmi állások, lövészárkok, bunkerek kiépítése volt. Minden éjszaka a munkára képes lakosság tucatjait parancsolták ki csákánnyal, lapáttal lövészárkokat ásni, lövészárkokat készíteni.

A Hunyadi utcában, majd később a Petőfi utca egy részén közlekedni nem volt ajánlatos, mert a bolgár katonák a legkisebb mozgásra is tüzet nyitottak. A német parancsnokság elrendelte, hogy e házsorok falait át kell törni, így a házak védelme alatt el tudják juttatni a lőszert és élelmet a védőkhoz. E munkákat is a kiharcolt civileknek kellett végrehajtani. Volt, aki saját háza falát sírva bontotta a cél érdekében.

Csákányoltak, ástak, lapátoltak a Szollár malomtól egészen a bodvicai temetőig száz meg száz veszéllyel szembenézve Nagyatád lakói, sok esetben még nők is – emlékeznek a még élők és munkákban részt vevők.

Túl a Rinyán Czeider György ma Nagyatádi lakos, 11-évesen Henészben élte meg a front Rinya-mentére érkezését. Emlékei szerint:

Amikor az orosz csapatok a patak jobb partján lévő Henészt, Simongátot, Alsó- és Felső Göröndöt, s ezzel egy időben a rinyai és malmárki hidakat, a Batiszta malmot és a Steiner-féle hatalmas borospincét is birtokba vették, szomorú esemény volt, hogy a bombázások elől a pincébe menekült sok családot az oroszok elhajtották Henészbe, majd Lábodra, s onnan ki tudja hová. A széttagolt családok csak Lábodon találkoztak ismét.

Nekünk, az elfoglalt települések lakóinak másnap, vagy harmadnap el kellett hagyni házainkat, hogy hová, senki nem mondta. Lovas fogatok már nem voltak – azokat a németek vitték el – így a tehén- és ökrösszekekre pakolták fel a családok, amit sebtében össze tudtak szedni. Az oroszok csak rövid időt hagytak házaink elhagyására. Egy-egy szekérre három-négy család is rakódott, aztán megindultunk meghatározatlan utunkra. Napokon át meneteltünk, s végül Vásárosbéc lett úticélunk. Ott házakhoz szállásoltak el bennünket. Családunk egy idős házaspárnál kapott szállást, s ha szűkösön voltunk is, de jó szándékkal túrték ottlétünket.

1945. április elején térhettünk haza. A lakások kifosztva. Itt-ott egy-egy gránáttól beszakítva az épületek. Cserepet a nem annyira szükséges melléképületekről leszedve, a tetőbeszakadásokat javítva, a károkat igyekezett mindenki hamar orvosolni. Hisz tavasz volt, szántani, vetni kellett, hogy a földek újra teremjenek. Igavonó alig volt. Nem egy család négyszáz öles földjét ásóval munkálta meg, hogy krumplit, kukoricát vethessen. A simongáti cselédség pedig birtokba vette az uraság gazdasági eszközeit, hogy a kapott földjein termelje meg az élethez legszükségesebb termékeket.

Hartvig Béla, volt bodvicai, ma pécsi lakos visszaemlékezéseit így mondja el:

„Bodvicán a Táncsics utcában éltünk szüleimmel és két testvéremmel. Én ekkor 16 éves voltam. Anyai nagyszüleim, Horváth György Mándi és felesége viszont Atádon a Kápolna utca keleti végén laktak. Idős koruk miatt sokat tartózkodtam náluk, hogy segítsek munkáikban. Az elmondottakat szemlélőként határozottan állítom. Az oroszok 1944. december 13-án érték el a Rinya vonalát, mert egy csapat a patakon átkelve az úgynevezett kistréteken át egészen a Zrínyi utcáig feljöttek, ahol német katonákkal tűzharcba keveredtek. Ennek szem- és fültanúja voltam. Valérián János, atádi fiú, német katonaként itt harcolt az oroszokkal és súlyosan megsebesült. Az útról kiáltozott segítségért, de a tűzharc közepette senki sem mert kimenni. Közben egy hátráló német páncélos halálra zúzta a szerencsétlent.

Harc közben néhány orosz egy üres bunkerba húzódott, amit a német katonák észrevettek, s kézigránátokat dobtak a bunkerba. A bent tartózkodók egytől-egyig ott lelték halálukat. Az oroszok a tűzharc után visszavonultak – hátrahagyva halottaikat – a Rinya túlsópartján lévő állásaikba. Másnap kirendelt civilek temették el a halottakat és dobáltak földet a bunkerban meghaltakra. Valérián szétzúzott testét pedig édesapja egy kőműves talicskába rakva szállította el, hogy eltemesse az atádi temetőben.

Nagyszüleim is a szérűskertben ásott bunkerben éltek napjaik nagy részét a front alatt, hisz az orosz, később a bolgár katonák aknavetővel állandóan lötték az utcákat, házakat. Csak ha szünetelt a lövöldözés, akkor merészkedtek ki egy kicsit, s etették meg az állatokat. Nagypám 1945. február 22-én alkonyattájban ugyanígy végezte az etetést, s néhány pillanatra megállt az udvaron szétnézni, hogy rendben van-e minden. Ekkor egy gránát csapódott az udvarra nagypám közelébe. Súlyos sebeitől vérezve már meghalt, mire nagypám odaért. Éjszaka – kocsival – én szál-

lítottam nagyapámat az atádi temetőbe, ahol minden ceremónia nélkül temettük el. Virág és koszorú helyett csak könnyeink hulltak a sírhantra.

Egy másik szomorú történet: Putics Ferenc, Zrínyi utcai lakos és Pankász (keresztnevére már nem emlékszem) a pótléki szőlőben lévő pincéjükhöz akartak elmenni. Elkerülve a veszélyes utakat a Mánda nagyanyám portáján keresztül igyekeztek ki a szántóföldeken keresztül. Az utca vonalával párhuzamosan, a kertek végéhez nem messze, lövészárkok húzódtak. Putics átugorva az árkot egy telepített aknával érintkezett, az akna robbant, Putics súlyosan, Pankász könnyebben sérült. Ő még be tudott menni segítségért Mándáékhoz, de Puticsot saroglyán hozták be a házba. Bekötötték sebeiket, majd kocsival én vittem őket Somogyszobra, ahol német orvosok látták el. Putics belehalt sérüléseibe, Pankász felgyógyult.

Bodvicáról annyit, hogy a németek helyi parancsnokai az iskolában és a tanítólakásban rendezkedtek be. (Tanító és családja a pincében tartózkodtak, pedig a tanító tolmácsuk is volt.) Ott volt irodájuk, onnan osztották el, hogy ki hova menjen árkot ásni, bunkert építeni, erősíteni. A keleti utcásor belátható kerítéseikhez csutaszár (kukoricaszár) kévüket kötötték, – erre még nőket is kihajtottak – hogy az ellenség belátását gátolják az utcai mozgásban. A következménye az lett, hogy a bolgárok gyújtólövedékekkel igyekeztek felgyújtani az ilyen kerítéseket, ezzel számos lakóház-tüzet is okozva. Több lakóház is leégett. Volt eset, amikor egy időben három tűzhöz is kellett menni, oltani... Ezeket éltem át személyesen, szüleim, nagyszüleim házánál, s ezekre emlékezve mondtam el szomorú élményeimet.”

Kérdésekre elmondja még: „a németek március 28-án, nagypénteken virradóra hagyták el Nagyatádot, s ezen az éjjelen robbantották fel a templomtornyot. Húsvét vasárnapján már sok atádi és bodvicai férfi, nő, fiú és lány, a bolgárok által kiharancsolva robotoltunk a berzencei úton, utat javítani, illetve szálfákat keresztbe rakni az úton, hogy a vonuló csapatok tudjanak haladni Berzence felé.”

Egy Zrínyi utcai lakos

Vránics Gyula, volt Zrínyi – ma Komáromi – utcai lakos, mint 14-15 éves fiatal élte meg a nagyatádi fronteseményeket. Így elevenítette fel emlékeit:

Szerintem már 1944. december 6-án este jártak orosz katonák a Kápolna és Zrínyi utcák találkozásánál. Ezt a két fél lövöldözéseiből észleltük is. Már 10 óra is elmúlt, mire a zaj elcsitult. Aztán hamarosan néhány német katona jött be lakásunkba, teljesen kimerülten, sárosan, piszkosan. Helyet kértek, hogy pihenhessenek.

Ők mondták el, hogy a kiserdei hídon átjöttek az oroszok, túlerőben voltak, nem tudták feltartóztatni, s egész nap üldözték őket. Állandóan tüzelve hátráltak egészen idáig. Itt kaptak segítséget visszaverésükre. E kis beszélgetés után úgy elszenderültek a konyha padozatán, hogy talán még ágyúlövés sem ébresztette volna fel őket. Kora reggel mentek el megkeresni társaikat.

A nagy összecsapás, amikor az oroszok átjöttek a Rinyán, emlékezetem szerint december 18-án volt. A kiseréteket ellepve a Zrínyi utcáig nyomultak fel. Ekkor nagy csata kezdődött. Páncéltörő lánctalpasok is beavatkoztak a harcokba, és mindkét fél részéről sok áldozat volt. Ezt azért tudom, mert a csata másnapján kimerészkedtünk a bunkerből, és sok német, orosz halottat láttunk. Ekkor zúzta halálra egy hátráló német páncéltörő a menekülésre képtelen Valériánt.

Családunk a csata után a Zrínyi utca elején lakó nagybátyámhoz menekült, majd a járásbíróság pincéjébe költöztünk át, biztosabb védelmet remélve. Mi, fiatalok, később már bátrabban jártunk az utcákon, megszoktuk az aknalövedékek süvítését.

Az említett nagy csata után inkább csak aknavető lövegek, meg nehézfegyverek párbaja folyt, amelyek a civil lakások épületeiben okoztak nagy károkat. A front vége felé már nem volt olyan ház, gazdasági épület utcánkban, mely részben vagy teljesen romokban nem hevert.

Az első halálos áldozat tudtommal Molnár János volt a Zrínyi utcából, aknavető szilánk ölte meg. Csicskó Györgynéék házáat is eltalálták, s ott a házban érte a gyilkos lövedék a ház asszonyát. Két német katona, akik a bejárati ajtóban álltak, ugyancsak e rombolás áldozatai lettek. Az asszonyt a temetőbe, a katonákat a ház kertjébe temették el. A katonák elfölledésén én is jelen voltam, mint szemtanú. Egy alkalommal, amikor bolgá-

rok szivárogtak be utcánkba esti sötétben (ekkor már az oroszokat bolgárok váltották fel), a németek észrevették őket. Menekülés közben két bolgár katonát az egyik gazda pajtájában bújt el. Másnap reggel az ott lakók vették észre őket. A katonák feltartott kézzel kérték, hogy ne bántsák őket, nem akarnak harcolni. Mivel a jelenlevők nem tudtak beszélni velük, Gasparics Lajos fodrászt hívták, aki mint első világháborús hadifogoly tudott velük szót váltani. A bolgárok kérték, hogy ne adják őket németek kezére, így titkon lekísérték őket a Rinyához, s ezzel megmentették, legalábbis egy időre, az életüket.

Vránics Gyula elmondta még, hogy tudomása szerint a Petőfi utcában Valcsics fuvaros kertjében tizenkét bolgár katonát lőttek agyon a németek, mikor azok részegen akartak feljönni az utcára. Arra a kérdésre, hogy hány áldozata volt a környéknek azt mondta, hogy sok, de minden névre már nem emlékezik.

A továbbiakban egy személyes élményt mondok el. Január közepe lehetett, mikor apám és két-három Zrínyi utcai gazda az ősszel eltett szőlőtörköly kifőzése végett lovas fogattal a segesdi szeszfőzdébe szállították az anyagot. E veszélyes kirándulásra engem is magukkal vittek. Az utat kerülővel, a frontvonalától távolabb tettük meg. Szerencsésen odaértünk, a főzés megtörtént. Aztán a társaság – engem kivéve – a frissen főzött pálinkától úgy berúgott, hogy a veszélyeket figyelmen kívül hagyva, Ötvöskőnyi felé, frontközelben akartak hazajutni. A falut elhagyva az első őrhelynél némi pálinka ellenében még tovább engedték a társaságot, de a következőnél már letartóztatással, bekíséréssel fenyegetőztek. A pityókás emberek ágáltak, erőszakoskodtak, végül én könyörgésre fogtam a dolgot, s kértem, hogy lássák be, ittas emberekről van szó. Erre az őrparancsnok megfordította a kocsit, s visszairányította a társaságot az elkerülő út felé. Így aztán szerencsésen haza is érkeztünk Nagyatádra. A közben kijózanodott társaság nekem köszönte meg, hogy pálinkával és épp bőrrel megúsztuk a kirándulást, a szeszfőzést.

Újabb elbeszélések a fronteseményekről

Olvasó Imréné született Nagy Vilma 83 éves özvegy, Petőfi utcai lakos így mesélte el a férjétől hallott fronteseményeket:

Mint feleség kerültem Nagyatádra, közvetlenül a front után, így személyes élményeim nincsenek. Férjem atádi születésű. Itt tanulta a kádár mesterséget, és mint kádármester dolgozott. A frontközeli időben szüleivel élt a Petőfi utca 39-ben. Szülei és az ott lakók nem építettek bunkert. Imre a fonalgyári óvóhelyen kapott helyet, már a légiriadók alatt is, és amikor a front ideért a Rinyához. Az oroszok állandóan lőtték Atádot, a Petőfi utcát is. Ő maga átvészelte a szörnyű időket, úgy is, hogy állandóan hajtották a németek árkot ásni, bunkert építeni a Zrínyi utcától a Petőfi utcáig. Aztán jött a tragédia: édesapját súlyos akna- vagy ágyúlövedék sebesítette meg. A németek Kanizsára vitték kórházba, de belehalt sérüléseibe. Közös sírba temették. Ugyanakkor a felesége, Valcsics Erzsébet súlyos légnyomást szenvedett, sérülése elkísérte élete végéig. Ugyanezen belövés áldozata lett Kutasi Jenő. Kutasiné egyik lábát amputálni kellett, mankóval élte tovább az életét. Vidik Jenőt kezén sebesítette meg egy szilánk, maradandó emléket hagyva a fronti eseményekről. Ez lett a következménye, hogy a házban maradtak, s nem építettek bunkert biztonságosabb helyen.

Imre hordónak való tölgyfát – egy vagonnal – szállított az Alföldre egy kádár megrendelésére. Am az illető a kb. egy családi ház árával felérő szállítmány ellenértékét nem fizette ki, mert nyilas főkorifeus lévén úgy gondolta, ő megteheti az efféléket. A háború végén Imre személyesen kereste ügyfelét, de a fogadó fél ekkor már börtönben csücsült. Felesége azt mondta, a fát széjjelhordták a lakosok. A börtönben is felkereste vevőtársát. „Nem tehetek róla, ingyen széthordták a fát, nem tudok fizetni.” Végül némi pénzt kapott Imre, de a pénzromlás következtében az még egy kiló kenyérre sem futotta. – mondta az idős asszony.

Részlet Nagyné Gyánó Ágota „Szetsey Irma (1910-1978)” című írásából:

{Szetsey Irmát} Atádon mindenki ismerte. Népszerű volt, sokat szerepelt, énekelt műkedvelő előadásokon. Mielőtt férjhez ment – férje vezérkari tiszt volt –, Budapesten elvégezte a jogi egyetemet. Fiatalon megözvegyült, ezért 1942-ben visszatért a szülői házba. Itt érte 1944-ben a háború.

Természetes volt számára, hogy ez az otthona, nem hagyhatja el, míg segíteni tud másokon. Négy hónapig házuk pincéjében lakott és a harcok szünetében Somogyiszobról élelmet, pénzt, orvost (néha csak állatorvost) hozott a rászorulóknak. Munkájában Dr. Veress Dezső volt fő támogatója.

1945 februárjában, két segítőtársával, egylovas szekérrel, kezében fehér zászlóval kiment a csatamezőre – amely akkor a Petőfi utca kertjeinél húzódott –, összegyűjtötte az elesett katonákat, magyarokat, németeket, oroszokat, hogy tisztességgel eltemesse őket. A szembenálló ellenséges fegyverek némán hallgattak, míg szomorú feladatát végezte. (Két segítője, Németh Vendel és Bárdos Pál megérdemlik, hogy nevüket említsem.)

Pazsitka István bodvicai lakos, aki végig részt vett a németek által meghatározott munkában, mondja el:

Átelleni szomszédom, Szulimán János egy januári napon kérte, hogy segítsék neki tüzelőt fűrészelni. Jancsi felment az ölfarakás tetejére, hogy néhány darabot ledobjon a munkához. Egyszer csak egy gránát robbant a farakás tetején, s a fent lévő olyan súlyos sebesülést szenvedett, hogy mire levonszolták már halott volt. Egy német katona, valószínű a közelben lévő háziak jóvoltából, a rögtönzött bunkerben frissen sült prószát evett. Egy gránát éppen akkor szakította be a bunker tetejét, a szerencsétlent prószával a szájában érte a halálos találat. Következő estétől egész éjjel ezt a bunkert kellett erősíteni. Más alkalommal lövészárók-ásás közben a rájuk ügyelő német katonát érte súlyos lövés, pedig már estebe hajló sötétség volt. A sebesültet bevitték az iskolánál lévő segélyhelyre, a munkásokat hazaküldték, azon az éjszakán nem kellett tovább dolgozniuk.

Sárdinecz József bodvicai lakost a vasúti megállónál érte halálos gránátalálat. Tojást hozott testvérétől a dohánybevaltó utcából. Sebesülés közben, eséskor is valószínű arra vigyázott, hogy a hátizsákban lévő tojás épen maradjon, mert hasra esve a hátán lévő élelemnek semmi baja nem történt. Gránát-találattól szenvedett halálos sérülést Lóki József az akkori községháza udvarán (Széchenyi tér 7.) lévő szolgálati lakásuk bejárata előtt. A pinceajtóban állva nézelődött, amikor egy gránát az udvarra csapódva robbant. (Ezt megerősítette Horváth Rozália 86 éves nyugdíjas, az elesett közeli rokona is.)

Pazsitka még elmondja: futóárók ásás közben az egyik gazda szérűskertjében egy vendő zsirra és egy hordó borra akadtak. A zsírt sikerült a gazdának visszajuttatni, de a hordó bort a németek elvitték az iskolánál lévő parancsnokságra.

Czimmermann Béláné szerint a Petőfi utcai Krivaricséknál is volt a front alatt halálos baleset. Felkerestem a ma élőket, s Piriné Krivarics Magdolna így mondta el az édesanyjától hallottakat:

Én még nem is éltem a front alatt. Egyedüli fiuk Béla volt. Szüleivel a kertben készített bunkerban éltek napjaik nagy részét néhány szomszédval. Egy alkalommal, amikor úgy vélték, szünetel az gránát-tűz, kimerészkedtek szükségleteik elvégzésére. Az asszonyok a vermelt répa- és burgonyarakások közé szaladtak, Béla a pajta végénél lévő deszka WC-re igyekezett. Eközben egy aknavető lövedék éppen oda csapódott le, s a fiú olyan súlyosan megsérült, hogy hiába vitték a berzencei német tábori kórházba, segíteni már nem tudtak rajta. Fiatalon lett otthonunkban áldozata a háborúnak. Apám is, de különösen édesanyám nem tudta felfogni a súlyos csapást, depresszióba esett. Orvosa tanácsát, „hogy szüljön újra gyermeket, talán segít a gyógyulásban”, megfogadták. Így születtem én, s ahogy növekedtem anyám lassan kigyógyult betegségéből.

Jégerné Gál Ilona szüleivel és testvéreivel élt a Petőfi utcai házukban, melyben szüleinek vegyesboltja is volt az utcafronti részen. Így mondta el emlékeit:

A front alatti időben Atádot a németek uralták. Egy alkalommal családunk és néhány szomszéd, meg pesti rokonok nálunk töltötték a pesti bombázások napjait, aztán itt rekedtek. A front a Rinya vonalához érkezett, utcánkat a németek szállták meg. Oroszok és bolgárok esti sötétedés után többször bejöttek utcánkba. Nemegyszer hallottuk, hogy lövöldöznek odakinn, de kimenni nem mertünk. Úgy emlékszem január közepe táján egy alkalommal családunk, vendégeink és a szomszédban lakó rokonok – köztük nagyapám is – nálunk virrasztva, együtt töltöttük az estét. Egyszer bejött két német katona, körülnéztek a lakásban, majd távoztak. Talán egy negyedóra sem telt el, bolgár katonák zörgettek, majd jöttek be hozzánk. Arról érdeklődtek, nincsenek-e a lakásban németek. Összehúzódva gubbasztottunk, egyedül nagyapám, megadásra készen feltartotta kezeit. Apám mutogatta, hogy elmentek a németek. Az új jövevények élelmet megpálinkát kértek, s mikor megkapták, elmentek, talán mosolyogva félelmünkön. Utcánkban sok halálos áldozat és sebesült volt, de a nevek már nem emlékszem. Boltunk feltörése és kifosztása akkor történt, amikor minket is kitelepítettek a németek.

Egy ugyancsak nagyatádi, ma kaposvári lakos, akkoriban serdülő lány, Horváth Istvánné Frankovics Ilona a következőket mondta el kérdésemre:

Apósomnak, férjemen kívül volt még egy fia, Horváth Ferenc. Súlyos betegség következtében elvesztette beszélőképességét. A fiú a front alatt

egy alkalommal elhagyta óvóhelyüket, elbarangolt nézelődni. Német katonákkal találkozott, akik éppen besúgókat kerestek társaik agyonlövése miatt. A fiút is gyanúba fogták, s mivel többszöri felszólításra nem válaszolt, egyszerűen ott a helyszínen agyonlőtték. Gránát-szilánkok halálos áldozatai lettek tudomásom szerint: Szalafainé, Dudás kályhás és Farkas Nándor. Ez utóbbit magam is láttam holtan.

Nevezett elmondja még, hogy emlékei közt kutatva eszébe jutott egy esemény: A Zrínyi utcába Vidáékhoz bemenekült egy orosz katona a harci cselekmények során. A háziak a szekrénybe bújatták el, de az üldöző németek keresés közben észrevették a szekrényben meghúzódót. Ott a helyszínen agyonlőtték. A lakókat pedig megfenyegették az ellenség bűjtatása miatt. Áldozatok voltak még: Májér Jánosné, Bognár Zoltánné tanítónő, Bojtor Ferencné, Horváth János Zrínyi utcai lakos.

Folytassuk a történeteket Takács Emil visszaemlékezéseivel: Az embe-ri tragédiák közül is talán az élre kívánczik szegény Bonyhádi János – a főbírói huszár, majd hivatalsegéd – esete, aki a község kertvárosi részében – már jó előre családja védelmére – földalatti bunkert készített. Óvatosságát indokolta, hogy hat vagy hét gyermek közül egy kislány és egy kislánya kivételével valamennyi meghalt. A sors ellen azonban ő is gyengének bizonyult. Egy alkalommal, mikor tűzszünet volt, a gyermekeket kiengedte a bunkerből rövid időre játszani, felesége felügyelete mellett, s ekkor történt a családi tragédia. Egy szovjet gránát a kerti játszótérre csapódott, s a két gyermeket azonnal megölte, az anya pedig 26 szilánkot kapott, s csak a csodával határos módon épült fel.

{A már korábban említett} Gasparics nénivel az a derűsnek ható eset is megtörtént, hogy mikor az ebédet hozó, a kosarával a pincebunkerba érkezett, férje kérdésére, hogy „Hol az ebéd?“, azt válaszolta szó szerint: „Hogy a rosseb egye meg azt a durrogó rossebet!” Hozzátette –férje felvilágosítására–, hogy amikor jött az ebéddel, megállt mellette egy sorozatvető löveg. A dörrenésekre elejtette a kosarát, így minden kidőlt, odalett a jó ebéd.

1944 karácsony táján egy olyan dörrenés rázta meg az egész községet és környékét, amelyhez hasonlót az akna- és ágyúlövedékek robbanáshoz szokott fülem még nem hallott. (...) Másnap tudtuk meg, hogy a németek a Lukács-féle kisvendéglő pincéjéből alagutat fúrva aláaknázták a Steiner-féle hatalmas borospince-labirintust, s azt nagy mennyiségű speciális robbanóanyaggal a levegőbe röpítették. A szemtanúk szerint a bent lévő szovjet katonák, hordók és felszerelési tárgyak a nagy földmennyiséggel együtt 6-700 méter magasba, szinte az égig repültek.

Nekem, mint járási szolgabíró-helyettesnek az is feladatomból volt, hogy az itt maradt, úgymond bent rekedt lakosság ellátásáról gondoskodjak. Sok izgalmas – lovas kocsikkal végrehajtott – ingajárat volt front- és nemfront-községek között. Dr. Várvi János körorvost hoztam Nagyatádra, polgári személyek üszkösödő, lőtt sebeinek gyógyítására. Orvoshiány miatt sokan veszítették életüket vérmérgezés következtében. Tisztelet és elismerés Dr. Várvi Jánosnak, mert első kéreésre, zokszó nélkül jött. Voltak ilyen emberek is!

Volt olyan német katona, aki egyéni produkcióként civileknek olyan látványos bemutatót végzett egy páncéltörő fausttal, melynek lövéseinek következményeként hosszú ideig nagy seb tántorgott a Mándy-féle simongáti kastély falán.

Egy emberileg szépnek mondott esemény is volt, amikor a Bodvicán – hetek óta a senki földjén – heverő német, orosz, bolgár katonákat és magyar civil halottakat, fehér zászló lengetéssel érkező önkéntes civil brigád Szetsey Irma vezetésével elszállította és a nagyatádi temetőben közös sírban eltemette.

A munkára-kihajtástól úgy akartam megszabadulni, hogy Vincze Jenő fonalgyári főgépezessel búvóhelyet készítettünk egy nagy forrázó teknő alatt. Amikor már biztonságban éreztük magunkat, bakancsdobogás hallatszott majd egy német katona lerántotta a teknőt, és hangos „vorwertz” kiáltással kiparancsolt bennünket. A karabély csöve a szívem tájára irányult. Vincze Jenő feltalálta magát és németül azt mondta „Das war ein Irrt umm”. Ez egy tévedés volt, nekünk azt mondták, jönnek az oroszok, ezért bújtunk el. Hitte, nem hitte, de mikor Vincze a német városparancsnokkal fennálló ismeretségére hivatkozott, elengedett bennünket. Kiderült, a Szabó István utcából látta futásunkat, s szabotázsnek minősítette.

Ezután, 1945. január 4-én hivatalom néhány dolgozójával lovas kocsin áttelepültünk Bolhás községbe Hajdu Józsi bácsi házához. Szomorú szívvel váltam meg hatévi szolgálatom színhelyétől!”

Eddig az idézet Takács Emil nagyatádi háborús visszaemlékezései nyomán.

Pazsitka István egy későbbi alkalommal elmondta még:

Őt és Vidák Ferencet arra kötelezték a németek, hogy szerezzenek kocsit, fogatot, mert cefrét kell szállítani a Petőfi utcai szeszfőzdébe. Apádnak (édesapám neve Horváth József) volt egy sebesülésből felépült lova, amit a sajátja helyett hagytak ott. Ezt és a (Csancsi) Horváth lovát összefogva egy pőre (oldalal nélküli) kocsira felrakva a cefrét, vittük az anyagot. Vidák volt a kocsis, én a hordó tetején ültem. Schaffék előtt a Petőfi

utcában megállított bennünket a német, s ő maga bement a házba. Ez alatt egy orosz aknavető lövedék az átelleni ház tüzfalának csapódott és robbant. A szétrepülő törmelék a lovakat is tette sarkallta, hirtelen megfordulva hordóstudul a földre estem, Vidák pedig leugrott a kocsiról. Iramodtunk a lovak után, hazáig meg sem álltunk. Mi lett a cefre sorsa, lett-e belőle pálinka, sohasem derült ki.

Még elmondta: Szetsey Irma és brigádja nem Bodvicán, hanem a Petőfi utcában, a Valcsics kertben agyonlőtt halottakat szállította el és temette az atádi temetőben. De tudomása szerint a Zrínyi utcában és a kistréteken is szedtek össze halottakat Szetsey Irma irányításával.

Sárdinecz Ferenc bodvicai lakos 2. világháborús tragédiáját az „Amennyi megmaradt” címmel megjelent Idősek Antológiájában, „A mankós ember” című írásomban részletesen megírtam. Itt csak idézem unokája, Kőszegi Sándorné néhány megmaradt emlékét a frontközeli eseményekről:

Alig pár éves koromtól nagyszüleim neveltek. Mikor már értelmem megnőtt, nagyapám sokat mesélt háborús élményeiről. Sajnos legnagyobb részét már elfelejtettem. De az megmaradt emlékezetemben, hogy rendszeresen részt vett a front alatti – németek által elrendelt – lövészárókásásokban, bunkerépítési munkákban. E munkák közbeni sérülésének lett következménye, hogy orvos híján sebe elfertőződött, s végül elrákosodás miatt egyik lábát combnyak alatt amputálni kellett. A másik emlék, hogy a németek el akarták vinni a még megmaradt egy szem lovát. A nagyapa görcsösen fogta a kötőféket, és azt hajtogatta, ezt az utolsót már nem adom! A német tiszt elrántotta a lótól, megfordítva úgy fenéken rúgta nagyapát, hogy megért megállni a lábán. Ez a fenéken rugdosás fáj leginkább az 56 éves gazdának, aki egykor a falu legnagyobb birtokosa volt. De mivel félt a súlyosabb következményektől, amit kilátásba is helyeztek, mit tehetett. Jobbnak látta elmenni a tett színhelyéről. Meglett férfiként egy német tiszt fenéken rugdosta, emberi méltóságában alázta meg. Még idős korában is, ha szóba került a szegyeteljes esemény, mindig sírva fakadt – mondja az unoka.

Szulákné Balogh Julianna elmondja: feleségként került Bodvicára. Férje valahol a magyar hadsereg katonájaként harcolt, amikor 1944 decemberében a frontvonal ide érkezett a Rinyához.

Túloldalón az oroszok, mifelőlünk a németek voltak. Mivel apósom háza, ahol mi is laktunk, gyakran volt aknavető lövegek tüzében, apósoméék a kerti bunkerban, mi a Borosék pincéjében kaptunk menedéket négyéves kislányommal. Első emlék: a fehér abroszomat a németek elvitték, hogy

álcázzák magukat a havas terepen. Talán ellenszolgáltatásként közölték, hogy a Vimmer gabonakereskedő raktáraiból ingyen hordják – a lakosok – a terményt. Sógornőjével Juliska is elment, és két teli zsákot tettek fel kis szánkójukra, így sikerült két zsák búzát szerezniük. Otthon kibontva tapasztalták, hogy búza helyett borsót hoztak. Egy másik alkalommal, német katonával mentek a cérnagyárba, s hoztak különböző cérnákat, természetesen most is ingyen. A nyilasok ruhát osztogattak. Juliska a kislányát is magával vitte, annak reményében, hogy így előnyben részesítik, sajnos csak egy férfimellényt kapott, ez volt minden.

A szomszéd Sztankó-ház pajtája mögött volt a németek aknavető állása, onnan lőtték az orosz-bolgár állásokat, ők meg viszonozták a lövöldözést. Egy alkalommal úgy eltalálták a német állást, hogy az aknavető is darabokban repült a levegőbe. Hogy hányan haltak, sérültek meg, nem tudta megmondani. Még elmondta, hogy apósát elhajtották a németek, hogy tehénfogattal löszert szállítson. Csak pár nap múltán jött haza. Férje három évig volt hadifogságban.

Részlet dr. Rusvay Kálmán leveléből, melyet dr. Erős Istvánnénak írt 1945. február 18-án: „*A kis szobában, az ajtó előtt, s az előszobában még külön torlasz van szekrényekből, melyek belül és körül szintén fával vannak megrakva. Így nagyjából belövés ellen védve, de gránát ellen aligha. Bognáréknál az előszoba ablaka fölött vágta át a falat egy lövedék. Ők a pincéjükben voltak. Mi az előszoba ablakon és ajtón keresztül már 7-8 kis golyót kaptunk. Legtöbbször a hálóban alszunk, persze éjjel is, nappal is a kis szobában maradunk. Most bolgárok és oláhok vannak odaát. A napokban fogtak el 8-9 bolgárt. Február 15-én nagyon csúnya éjszakánk volt. A Rotter pék (helyesen kereskedő) háza sarkán drótakadállyal van a simongáti út lezárva, de ezen kívül ez is, meg a Kiszely utca is alá van aknázva. A Karbuczki üzlet és a Vasdinnye patika között szintén mély, széles árkot ástak, meg nagy torlaszt építettek. Ehhez a torlaszhoz a sürgöny- és villanyoszlopokon kívül többek között két transzformátort is felhasználtak.*

Már csak ott van villanyoszlop, ahová az orosz belát. A hadi károkat Nagyatád évtizedekig nem tudja pótolni! Naponta 120 ember és több hadifogoly dolgozik a németeknek. Eddig az embereket minden nemzetközi jog ellenére a legelső vonalban dolgoztatták, és bizony már hallottunk arról, hogy több sebesültünk van ebből kifolyólag. Sajnos, sürgéteiseink ellenére sem tudta ezt a magyar hatóság megakadályozni. Az utóbbi időben ismét gyakoribbak a halálesetek és a súlyos sebesülések. Tegnap pl. meghalt a Szulimán fiú Bodvicáról, Molnár György a Zrínyi utcából és Dudás kályhás innét a mi utcánkából. Isten kezében vagyunk és bizony csak ő védhet

meg bennünket. Ma temettek el 17 hullát (orosz), akik még decemberben estek el a Petőfi utcában a Valcsics-kertben. Szetsey Irma saját szemével győződött meg, hogy mindegyik orosznál volt imakönyv és egynél olvasó is.

A németek az első vonalat most már szabályszerűen kiépítették. Most a városban építik a támaszpontokat és az összekötő árkokat. A Kassai utca Rinya felé eső oldalán is ástak két méter mély összekötő árkot, melynek a fenekét a dohánybevalló kerítésének deszkáival padlózták ki. Szóval minden jel arra vall, hogy utcai harcokra készülődnek.

Balatinecz Miklós Nagyatád, Dózsa György u. 3. szám alatti lakos egy magnószalagra felvett elbeszélést bocsátott a rendelkezésemre, melynek a témához kapcsolódó részleteit az alábbiakban közlöm:

Balatinecz György, aki 1908. augusztus 11-én született, mestersége cipész, 1940-ben nősült. Felesége, Simon Margit segesdi lány volt. 1944-ben bevonultatták katonának Sárbogárdra, majd innét Dániába transzportálták kiképzésre. Ott katonai szolgálatot teljesített Koppenhágában, Eshjaergben, Odenseben, Nyborgban. Bornholm szigetén, szovjet hadifogságba esett. Mintegy hónapos vonatoztatás után hideget, éhséget átvészelve hadifogolyként Moszkvába került.

Négyéves robotolás után, 1948-ban került haza Magyarországra, majd családjához, Nagyatádra. A családot ért károsodásért feleségét okolta, hogy nem vigyázott eléggé vagyonukra, bár az eseményeket megakadályozni senki sem tudta.

A magnószalagra vett elbeszélés szerint a feleség többedmagával a nappalokat, de főként az éjszakákat bunkerban töltötte. Amikor a német katonaság ide települt, a majd féléves harci események miatt az élet nagyon elviselhetetlenné vált. Egy napon, amikor a bunkerból haza igyekezett, a lakás ajtaját kitárva látta. Nem mert bemenni, a szomszédot kérte meg, menjen vele. Szörnyű látvány fogadta őket. A lakás feldúlva, bútorok nagy része elhordva, részeg német katonák heverték a lakásban. A megkért szomszéd felszólítására a németek elmentek. Csak egy tükröt és rádiót tudott az asszony elmenekíteni rokonokhoz. De a rádiót onnét is elvitték. Másnap ugyanígy feltörve találta a lakást, zárni már nem lehetett, mert azt tönkre tették. A Zrínyi utcából, Balatinecz Feri bácsiéktól a padláson tárolt összes terményt elvitték.

Egyébként a front alatt állandóan lőttek az oroszok, a németek meg persze vissza, így mindig két tűz között voltak. A legnagyobb veszteség akkor érte a családot, amikor a házépítéshez – még a férj itthon létekor – beszerzett és kifaragott 20 és fél köbméter épületfát elvitték a Rinya és a

Malomárok hídjainak újjáépítéséhez, teljesen ingyen. Azt mondták, majd a magyar állam megtéríti.

Rendkívül értékes dr. Pataki Vince, volt nagyközségi főjegyző elbeszélése. Idézetek az elbeszélésből:

Valamikor az őszi hónapok a betakarítást, a szüretet jelentették. Most a napok eseményei azt mutatják, hogy valami nincs rendben a községben. Még igen nehéz napok várnak ránk. Minden éjjel felzörget az ügyeletes községi hajdú, mert idegenek érkeztek, menekülők egy csoportja, főleg asszonyok és gyerekek. Ekkor már nyilas uralom volt! A község maga kihaltnak látszik, csak a kétes elemek rohangásznak frissen szerzett csomagjaikkal az utcákon. December elején, egyik nap, nem is tudom pontosan, mikor is volt, megjelent irodámban egy magyar honvéd főhadnagy, felmutatta a nála lévő parancsot, mely szerint Nagyatádon a polgári államigazgatás megszűnt, és helyét átvette a katonai közigazgatás. Ekkor el is mehettem volna családommal együtt, mert megfelelő szállítóeszközt rendelkezésemre bocsátottak. Én azonban maradtam családommal. Ekkor már 1944. december első napjaiban voltunk, és kezdetét vette a majdnem négy hónapig tartó ostromállapot, a harcoknak minden borzalma és szenvedése.

Az ide menekülők nagy része tovább ment. Nagyatád egy része is kezdett mozgolódni, mert a nyilasok menekülésre szólították fel a lakosságot. Nagyrészüik azonban velem együtt maradt, nem akarták elhagyni otthonaikat. Közben ideért a front, Nagyatádot súlyos harcok árán védték a németek. Sok volt a halott mindkét harcoló fél részéről. Nehéz fegyverekkel nap, mint nap lövik egymás célpontjait, rombolják a lakosság javait, s mind több civil áldozata is van a harcoknak. Karácsonykor családommal együtt kénytelen voltam az addigi tartózkodási helyül használt templomi kriptát elhagyni, és apósomhoz, a Dózsa utcába költözni. De itt sem hagytak meg. Azzal az ürüggyel távolítottak el a községből, hogy a lakosság engem figyel, és tőlem teszi függővé, menjenek-e vagy maradjanak. Így 1945. január 1-jén, Újév napján, egy igen mozgalmas és harcokkal telített éjszaka után Bolhásra távoztam. Innen igyekeztem intézni a menekültek közellátását, a hadigondozottak segélyezését. Minden héten egy-két esetben bejöttem az ostromolt Nagyatádra, s itt a Szetsey-pincében lévő hivatalos helyiségben tartottam szolgálatot. A nyilas uralom igen sok férfit akart bevonultatni, hogy ez nem sikerült nekik, annak is köszönhető, hogy érdekükben mindent megtettünk az itthon maradásért. Bár ez nem minden esetben járt sikerrel.

Lassan érkezett 1945. március vége. Utolsó napján, 9 óra tájban tűntek fel Bolháson a bolgár csapatok. Ugyanaz nap délután 17 órakor már felvettem a kapcsolatot egy tiszttel. Másnap már Nagyatádon voltam. A Benyák-házban székelő bolgár parancsnokságnál Kalaf Zsoloszkovval tárgyaltam, a szinte rommá lőtt Nagyatád lakóinak érdekében. Hisz nem volt épület, melyik ne lett volna sérült. A tetők, ajtók, ablakok szenvedték a legnagyobb károkat. Ezek kijavításához kellett elsősorban segítséget nyújtani. Az újjáépítésnek ez volt az első feladata. Mind többen tértek haza az elmenekültek. Eközben szerveztük a Nemzeti Bizottságot, első elnöke Freller Andor ügyvéd lett.

A háború utolsó éjszakája Bodvicán

Március harminc volt, négy óra lehetett,
Apám mesélte el ezt a történetet.
Ő korán kelő volt, mindig is így tette,
Bunkerből kimászva nyomban észre vette:
Nem várt eset történt, különös valami,
Amit álmukban sem mertek kimondani.
Hisz nem beszélhettek, füle van a falnak,
Kik is szólni mertek, azok könnyen haltak.
Lakásban tegnap még németek tanyáztak,
S szoba bútorival tüzeltek, ha fáztak.
Közben győzelmi dalt énekelt egy szőke,
Nem sejté, hogy másnap halott lesz belőle.
Most itt minden csendes, kint sem hallik lárma,
A hajnal is mintha csak csodára várna,
Valamire: amit már titkon reméltek,
Amiről száj nem, csak szemeik beszéltek.
Az ablakon halvány fénysugár futott át,
Így látta meg apám most a kis szobát.

Odabent minden csendes, még az óra sem ketyeg,
A feldőlt kancsóból már a bor sem csepeg.
Kint a kapu tárva, semmi nincs a helyén!

Istállóban nincs már a ló és a tehén,
Fészerben a kocsi, kamrában a szerszám,
Éjjel mindent elvitt a menekülő germán.

Rinyán túlra nézett, pirkadatot várva,
A napkelte tán majd friss hírt hoz a tájra.
S ím csak onnan túlról hangokat hoz a szél,
De nem érti a nyelvet sok száj mint beszél!
Ám szavakból sejté, hogy valami készül,
Bábeli zsvajtól szem, száj majd elkékül.
Túlról a seregek most már jönni fognak,
Pince, bunker helyett új napokat hoznak.
Tűnődve verődött a kis csoport össze,
Azon vitáztak, ki menjen elébük le:
A rétek aljára, hírt vinni a tényről,
Hogy elment a német. Rég várt eseményről.
Okoskodtak, ötlet volt talán még száz is,
Aztán rájuk köszönt két bolgár tovaris:
Zdrasztvuj magyir! Hangzik: Nyemci nyetu?
Levegőbe lóttek, áll még a háború!
Később Rinya felől pufajkások jöttek
Csapatostól, ők is zdrasztvujjal köszöntek,
Aztán tovább mentek ellenséget üzni,
Zászlóik városunk falára kitűzni.
Midőn már a nap is felkúszott az égre,
Az volt a szóbeszéd, háborúnak vége.
Elmúlt a zivatar, fogjunk ásót, kapát.
Teremjen a föld most, termeljünk új búzát.
A tavaszi szélben újra zeng az ének!
Elcsigázott erők: fiatalok, vének,
Új erővel kezdtek szántogatni, vetni
Grófi földből néhány holdat megszerezni.

Vészterhes napok naplótöredékei

1944. december 6-án éjjel kezdődött. Robbanás rázta meg a községet. Az emberek álmukból riadva, rémülten rohantak az utcára. Mi történt? A németek felrobbantották a vasúti hidat, közelednek az oroszok...

Egy idő koptatta füzetben olvastam ezeket a sorokat. Címlapján kézírással ez áll: „**Jegyzetek a II. világháború Nagyatád és környékén lezajlott harcairól.**” Lejegyezte Ruttner Andor (s később átadta Gáspár Istvánnak, s ő a helyi újságban közzétette), aki igazgató tanító volt Bodvicán. A harcok alatt mindvégig Nagyatádon tartózkodott, s a szemtanú hitelességével naplószerűen rögzítette az eseményeket. Az ő feljegyzései alapján idézem fel az akkori történéseket.

...December 11-én kezdődnek meg a harcok. A szovjet hadsereg a Rinya keleti partján, Henészbén és Simongáton, a német csapatok a Zrínyi utca, Kiszely utca, Petőfi utca és Bodvica vonalában építik ki állásaikat. A rémült lakosság óvóhelyekre menekül, ahol nincs pince, ott a szoba közepén ástak bunkert. (Így tettek az én szüleim is). December 15-én du. 5 és 6 óra között nagy tűzéségi harc kezdődött. Aknavető lövedék csattog, dörögnek az ágyúk, szólnak a gépfegyverek. Ez folytatódik éjjel is. A németek kétségbeesetten védekeznek. A harcok napról napra fokozódnak. Orvos nincs, gyógyszer nincs. A gyógyszerterát kirabolták.

December 22-én a főispán elrendeli a kiűritést. Az emberek vonakodnak, csak az iparosok közül engedelmeskednek néhányan, a parasztság marad.

December 26. A németek feltörték Kovács Ödön gabonaraktárát és elvittek mindent. Mi lesz a lakossággal, mit fognak enni? A szilveszter esti harc rettenetes volt. A felszabadulás után mondta egy orosz százados, hogy ezen az éjszakán négyezer gránátot és aknát lőttek ki Nagyatádra és vidékére.

Január 30. A németek kijelentik a vonakodó lakosságnak, hogy agyonlövik azt, aki nem megy hadimunkára.

Február 1. Beidéznek a jelenlegi szülőotthonban lévő parancsnokságra, s a községi bíróval köteleznek bennünket arra, hogy a községben lévő idegeneket – főbelövés terhe mellett – jelentsük be. De miért? Hiszen nem ártottak senkinek. Mert kikről is van szó? A németek gyors visszavonulásuk alkalmával nem akarták a rablott holmit elhagyni, ezért a gazdákat kötelezték fuvarozásra. Idős, vagy akár 12-15 éves kocsisokkal, akiknek addig kellett hajtani, míg más kocsit, vagy autót kaptak. Ezek a szegény öregek és gyerekek rejtőzködtek nálunk. A parancs után bíránk, Orbán Jó-

zsef a régi kaszárnyában (ma kollégium) mondta Poór Vendel kocsisnak: „Vágtass és mondd meg szegény menekülteknek, rejtőzzenek, mert katonák akarják őket összegyűjteni.” És a lakosság elrejtette őket.

Február 7. Magyar csendőrök kutatnak katonaszökevények után. Vincze Béla – aki mindent megkísérelt a fonalgyár megmentésére – jelentette, hogy a gépeket a németek el akarják vinni. Túróczynéval, Bognár Lajossal a német parancsnokságra mennek tiltakozni. Eredménnyel... És lőnek, lőnek. Mikor lesz ennek vége?

Február 18. A tavaszi déli szél temetetlen hullák szagát hozza. A Petőfi utcában a Valcsics kert környékén december óta ott fekszenek. Lágyra fordult az idő, nem lehet tovább várni. Túróczyné (Szetsey Irma) fehér zászlóval megy a két front közé. Németh Vendel és Bárdos Pál kocsival a halottakig hajt. Az oroszok integetnek, hogy nem lőnek, csak dolgozzanak. 18 halottat emeltek kocsira, elvitték a temetőbe és közös, már megásott sírba temették. Az odavezényelt német katona azt sem engedte meg, hogy az irataikat megnézzék. Így a közös sírban ismeretlenek fekszenek.

Február 25. A német parancsnok közli, hogy a községet március 3-ig ki kell üríteni. (Elsejéig kb. 800-1000 ember hagyta el a községet.) Az idősebbek kijelentik, hogy ha agyon is lövik őket (köztük volt apám is), akkor is maradnak. A lakosság egy része azonban elindul. Hosszú sorokban, batyuval a hátukon vonulnak.

Március 12. A németek, amit még lehetett, tönkretettek. A fonalgyár drága gépeit fejszével aprítják. Az épületeket, hidakat átáknázzák. A templom tornyába, a malomba több mázsa dinamitot helyeztek, a téglagyár kéményét is előkészítették. A maradék lakosság remegve vár, érzi, tudja, hogy elmennek, de nem tudja, milyenek lesznek az oroszok.

Március 30. Nagypéntek. A németek között mozgolódás támad. Az emberek minden háznál lélegzet visszafojtva figyelnek, várnak, hallgatóznak. Éjjel 11 óra. Csend. Elmentek! Gyors egymásutánban óriási robbanások. Ledől a református és katolikus templom tornya, a gyárkémény, összeomlik a malom. Újra csend van. Szomszédom, Sárdinecz Ferenc kimegy az utcára, nézeget. Szomszédja, az öreg Beke bácsi odakiált neki: azt hiszem, jobb gazdát kapunk. A lövészárkok úgy 40-50 méterre vannak. Kimennek. Egy tisztet látnak, aki a Rinyától nézi az elhagyott német állásokat. Sárdinecz Ferenc odakiált oroszul: „Jöjjenek, a németek elmentek.” Megindulnak. Délen lovasság jön át a Rinyán. A vasúton 20-30-as csoportokban bolgár katonák vonulnak. (Mint később kiderült, a szovjet csapatokat Budára vezényelték, és bolgár csapatok váltották fel őket.) A lakosság számára véget ért a háború. A nyomai azonban itt éktelenkednek.”

Utolsó hetek

Az események taglalása után tekintsünk vissza a bodvicai Sárdinecz háznál megbúvó három személy sorsára. 1945. március közepe táján ők is tudomást szereztek arról, hogy egy magyar katona Kissúrúsnél átsegített néhány embert a frontvonalon. A sükösi és csokonyavisontai férfiak is keresték a lehetőséget a mielőbbi hazajutáshoz. Egy magyarul jól beszélő sváb fiú (német katona) ajánlotta, hogy parancsnoka – soproni születésű törzsőrmester, ugyancsak német altiszt –, ha jól megfizetik, átvezeti őket a fronton.

A csokonyavisontai Tóth eladta lovait, kocsiját a bodvicai Vránics Jánosnak, hogy a pénzt megszerezzék. Mikor megvolt az összeg, a közvetítő útján találkoztak a törzsőrmesterrel. Megállapodtak a fizetségben, időpontban az átjutást illetően.

A megbeszélt nap esti szürkületében a törzsőrmester vezetésével elindultak várva várt útjukra. Amikor a Rinya patak közelébe értek, így szólt a vezető: „Innét már maguknak kell tovább menni, mert én tovább nem mehetek.” Ám alig tettek meg 10-20 métert, rejték helyükről a német katonák mindhárom hazavágyót agyonlőtték.

Az árulók parancsára másnap reggel civil bodvicaiak hozták be a halottakat és temették el Kanizsai György homokos gödrébe. A faluban gyűléssel beszéltek az áruló törzsőrmester tetteről, a kegyetlen gyilkosságról. De mit ér a nép gyűlése a német katonákkal szemben! Aztán hamarosan az orosz-bolgár csapatok áttörték a frontot, s bevonultak Nagyatádra. Megúszták-e a gyilkos magyar, bankókkal tömött zsebével a háborút, senki sem tudja.

Megjegyzés a történetekhez: A háború befejeződését követően Sárdinecz János levélben értesítette mindhárom családot a szomorú eseményről. Az értesített családok hazaszállították halottaikat, hogy legalább otthoni földben pihenhessék örök álmukat. A Sárdinecz család máig tartó barátságot ápol az egyik sükösi család hozzátartozóival.

1945-ös háborús látképek Nagyatádról írásban és fotókon

Nagyatádi látkép dr. Freller Andor szemével, 1945-ből

Részletek a Megyei Nemzeti Bizottsághoz írt leveleiből:

Amikor hazaérkeztem, szörnyű látvány tárult elém. Ott kezdem, Ötvöskönyiben szálltam le a vonatról, onnan hazáig az út mellett mindenütt lövészárkok, bunkerek és telve velük az egész mező. Mindenütt szét-szórta fel nem robbant lövedékek hevernek, és messziről látszik, hogy a templomok romokban. Amint a faluba beértünk, kezdődött a szörnyű kép. Talán egyetlen ház sincs, amelynek tetőzete legalább is több helyen ne lenne beszakadva, számtalanról a cserép teljesen hiányzik, a falak összedőlve, a házak oldala kitörve. Nagyatádon nincs egy ablak, de talán egy ép ablakráma sem. Alig van szoba, amely az eső ellen védene és nincs lakás, amely tökéletesen ki ne lenne fosztva. A legszörnyűbb azonban, hogy a város úgyszólván teljesen kihalt, illetve néptelen. Az a ház, amelyben lakom – szegény Jellineké volt –, a város legerősebben épített háza, szinte lakhatatlan. Előtte fél napig álltam anélkül, hogy egyetlen embert láttam volna az utcán. A házakról az ajtók, kapuk, kilincsek leszedve, illetve letörve, az összes kulcs ellopva, az ajtók, kapuk részben elégetve, részben az égtáj minden része felé, ismeretlen helyekre elhurcolva. A park gyönyörű fáit letarolva, az útjain nem lehet járni a keresztül-kasul heverő ágaktól. A fürdő áll, de megrongálva. (...)

Bolgár parancsnok van. (...) Eljártam a bolgár katonai parancsnokságnál és kértem az aknák sürgős eltávolítását az utcákról, házakról, kertekből, mezőkről, mert az emberek addig nem is tudják a termelést megindítani. Sürgősen szükséges, hogy azonnal megfelelő számú csendőr jöjjön, mert napirenden van a fosztogatás.

Nagyatád, 1945. április 9. dr. Freller Andor.

A Nagyatádi Járási Nemzeti Bizottság levele a Megyei Nemzeti Bizottsághoz. (Ekkor már Freller a bizottság elnöke.)

A lakosság kétségbeejtő erőfeszítéseket tesz, hogy a földet megmunkálja. A földek azonban tele vannak aknákkal és mióta a munka megkezdődött, nem volt nap, hogy 1-2-3 ember munka közben fel ne robbant volna.

Soron kívüli segítséget kérünk kötszerben. Kérünk azonnal aknakutatókat, kérjük, hogy erre a katonai parancsnok legerélyesebben azonnal szoríttassék.

Az újjáépítési munkák további késedelmet nem szenvedhetnek!

Somogy megye Alispán urának Kaposvár.

A Nagyatádi Nemzeti Bizottság határozata folytán a következőkre kérem Alispán urat:

1. *Megérkezett a traktorok hajtásához szükséges üzemanyag, de nem jött kenőolaj. E nélkül a traktorok nem indulhatnak meg. Kérem szíves intézkedését, hogy a kenőanyag mielőbb megérkezzen.*

2. *Kérem, legyen kegyes intézkedni, hogy Nagyatád állatorvost és sertéspetis ellen oltóanyagot kapjon, mert sertésvész van, Nagyatádon se állatorvos, se oltóanyag nincs.*

3. *Aziránt vagyok bátor kérdést intézni, kötelesek-e a nagyatádi gazdák Budapest, vagy más vidéki város részére tejet szolgáltatni akkor, amikor köztudott speciális helyzetünk, hogy a marhaállomány 95 %-át elvitték, és a tej nem fedezi a lakosság legegységesebb szükségletét sem.*

4. *Kérem Alispán urat a személyes megbeszélésünk alapján, 22-iki beadványom szerint kért építési anyag kiutalását sürgősen elrendelni, illetve a beszerzését lehetővé tenni, mert az újjáépítési munkák további késedelmet nem szenvedhetnek, egykettőre itt lesz az ősz, addig a háznak legálábbis tető alá kellene kerülniök."*

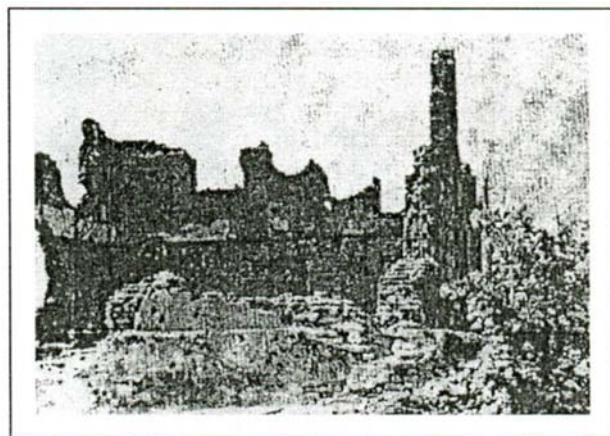
Nagyatád, 1945. május hó 31. napján. Dr. Freller Andor elnök

Ezeket a front átvonulása utáni eseményeket azért tartottam szükségesnek idézni, mert hűen bizonyítják Nagyatád frontbeli pusztításainak mértékét, Nagyatád front utáni állapotát.

A száz meg száz esetből, mely a rinyai frontvonal mentén történt Nagyatád térségében, e néhányat összegyűjtve igyekeztem képet adni az akkor történekről, mindazoknak, akik csak hallomásból – vagy még úgy sem – tudják a 60 évvel ezelőtt lezajlott eseményeket, okulásul minden időkre.

Hunyadi utca 1945. március 30-án

A volt Batisztalom romjai

III. RÉSZ

ATÁDI LÁNY

Az atádi lány

Beleznay Rozália
1910 – 1996

Bevezetés

Kedves Olvasó! Mielőtt írásom főszereplőjének életútját elkezdeném megismertetni, Rózsás János „Gulag Lexikon”-jának bevezetőjéből vett részleteket idézek. Ő maga is – mint levante – tíz évre lett elítélve, s ebből kilencet töltött kényszermunka-táborokban. Először tekintsük át a – második világháború következtében a magyar nép jelentős hányadát ért – megpróbáltatások sorozatát! *„Sokak szerint mind a mai napig nem került kellően a köztudatba a hatalmas háborús emberveszteség – az elesettek, hadifogságot elszenvedettek – a háború végső szakaszában, sőt még évekkel a háború befejezése után is. Hány ezer magyart hurcoltak meg, ítélték el ártatlanul, háborús bűnökért, a szovjet katonai bíróságok!*

A katonai törvényszék, a Dzszerzsinszkij-féle büntető-törvénykönyv, majd a még ezt szigorító Visinszkij 1931. évi kiegészítése 12 éves életkortól tette büntethetővé az általa bűnösnek tartott személyeket. E törvény 58.§. alapján éjjel-nappal hozták ítéleteiket a bíróságok. Az ítélet vagy halál, vagy 5-25 évi kényszermunka-táborban letöltendő szabadságvesztés volt a leggyakrabban, több millió szovjet állampolgár számára. De sok ezer magyar is szenvedett és pusztult el ezekben a kényszermunka-táborokban!

Az elítéltek között sok fiatal levante volt, akiket akarattuk ellenére a Szálasi-rezim emberei hajtottak kiképzésre, vagy csak pár napos képzés után a frontra, felszerelések hiányában is. Sokakat civil ruhában, otthonról hajtottak el, vélt vagy rosszindulatú bejelentések alapján, s lett sorsuk a halál vagy a kényszermunka-tábor. Téves szóhasználat, hogy a „Gulágokban” raboskodtak. GULAG csak egy volt, Moszkvában. Ez volt a táborok (több idegen nyelven: lágerek) főhatóságának a neve. Ennek voltak alárendelve a kényszermunka-táborok a Szovjetunió egész területén.

Ahogy 1944 kora őszén az első megszálló szovjet alakulatok magyar földre léptek, a katonai elhárítás, a szovjet állambiztonsági szervek megkezdték a (szerintük:) tisztogatást. A polgári személyek (férfiak és nők), katonák összefogdosását, letartóztatását. Nagy részüket különböző hamis vádak alapján, feltételezések vagy egyszerűen a lakosság megfélemlítése céljából vitték el. Azután a szovjet katonai törvényszék halálos ítéleteket hozott, a korábban említettnek megfelelően, vagy szovjet munkatáborokban letöltendő szabadság-vesztésre ítélte őket 5-25 évre.

A hadbíróóságok előtt nem volt semmiféle védekezési lehetőség. Az elfogottak számára érthetetlen orosz nyelven írt, elhadart vádirat után, az ugyancsak érthetetlen és ésszel fel nem fogható ítékezés csak párt percig tartott. A védő inkább a vádat erősítette. Hogy kit ítélték halálra, kit évekig tartó kényszermunka-táborra, az a véletlen műve volt. Az ítélezők számára kimondhatatlan magyar nevek közül legtöbbször találomra választották ki a kivégzendő főbűnöst. Azt, hogy kiről mit írtak a jegyzőkönyvbe, milyen vádakkal ítélték el a fantáziadúsan megszerkesztett bírósági forgatókönyvekben, azt az elítélt soha nem láthatta. A jegyzőkönyvek tartalmát nem ismertették vele, de az aláírására kötelezték.”

A több tízezer áldozat közül mintegy négyezer személyről ad többkevesebb felvilágosítást Rózsás János Gulag Lexikonja, köztük Beleznay Rozáliáról, akiről szó szerint a következőket olvashatjuk:

BELEZNAY ROZÁLIA (Nagyatád, 1910. június 7. {4856} Sztankó Mária Terézia) Tisztviselőnő volt, akit a szovjet katonai elhárítás Nagyatádon, 1945. április 15-én letartóztatott. Nagykanizsára szállították, és ott kegyetlen vallatásoknak vetették alá. Puskatussal verték, hogy másokra terhelő vallomást csikarjanak ki belőle. Hasztalan. Ezután Lentibe, majd Őrihodosra vitték. Végül a Szovjet Hadsereg katonai törvényszéke Grazban, 1945. május 22-én golyó általi halálra ítélte. Ezt később 25 évi kényszermunkára változtatták. Odessza és Dnyepropetrovszk börtöne után Kolimára deportálták. Aztán Nyizsnij Tagilban és később egy mordoviai rokkant-lágerben raboskodott, egyetlen napot sem dolgozva a közel kilencévi rabsága alatt. 1953. december 3-án térhetett haza Magyarországra, és egyből kórházba kellett szállítani. 1954. június 14-én rokkantnyugdíjazták, még az 1945-ös verések következtében! Az ő esetében még nyomatékosabban megjegyzendő: a MNK (Magyar Népköztársaság) Nyíregyházi Kormánybiztossága 726/1953. számú Igazolványával mint „volt hadifoglyot” bocsátották szabadon a belügyi hatóságok. Ügyét a magyar Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztálya Klg. 565/1967. számon tartja nyilván.

(V 145386/2, V 156645, Hb. 10408./ +1996.06.23.

A fent írtak alapján határoztam el, hogy meg kell írni az egykor Bodvicán született nagyatádi leány életútját, még akkor is, ha már nem lehet közöttünk, pedig a sok kínzás, kínlódás, gyötrelem ellenére is szép kort megérve távozott az élők sorából.

Igyekeztem minden olyan hatóságot, személyt felkeresni, meghallgatni, aki ismerte, tud rabsága nehéz idejéről, vagy szabadulása után élt a

környezetében, netán munkatársként dolgozott vele. Írásom bizonyára nem lesz teljes, hisz a legilletékesebb személynek csak töredékesen állnak rendelkezésemre megnyilatkozásai. Ezért, ha véletlenül téves közlés alapján, nem a teljes igazság kerül soraim közé, előre is megkövetem olvasómat.

Sokan mondogatták, hogy a civil lakosság sem fürdött tejben-vajban a Szovjetunióban. Ez igaz, ám ez nem indok arra, hogy ezeket, százezreket kényszerítsenek munkára, a létminimum körülményei között. Ráadásul többségükben értetlenül elítélve, hazájából 10-25 évre elhurcolva.

Tehát, az az indítványom a kedves olvasóhoz, ne kételkedjék írásom valóságát illetően, hanem ha a legkisebb egyet nem értés merülne is fel, vegye kezébe Rózsás János Gulag Lexikonját, és olvassa el abban a mintegy négyezer elítélt vallomását a szovjet kényszermunka-táborokban eltöltött éveikről!

A család

A Beleznaiak családfájával, s az e nevet viselők Bodvicán történt letelepedésével, a családfa elterebélyesedésével az „A Beleznai família és a doktor” című írásomban részletesen foglalkoztam. Itt csak néhány gondolatot írok le főszereplőm, Beleznay Rozália közvetlen családjáról.

Beleznai István, az édesapa, 1864. június 27-én született Bodvicán. Szülei a kisgyermek páréves korában, tragikus körülmények folytán meghaltak. A gyermek Istvánt anyai nagyszülei, a Sárdinecek vették gondozásba, de mivel e családban már volt egy István nevű fiúk, az unokát csak „kis Pistának” szólították. E Kis Pista név aztán nagykorában is rajta maradt, amolyan ragadványnévként.

Beleznai Kis Pista 22 évesen megházasodott. Feleségül vette az ugyancsak bodvicai szülők leányát, Sztankó Mária Teréziát, hogy vele élje le az életét, s alapítson új családot. Az addig a nevelőszülők által hasznosított birtokot saját kezelésbe vették, majd a hozománnyal, s néhány földdarab vásárlásával is bővítették azt. Így a Beleznai Kis Pista család Bodvica tehető gazdájává vált.

A vagyon gyarapodása mellett a gyermekáldás révén is szépen szaporodott a család. Tizenöt megszületett gyermekből tízet felneveltek a nagykorúságig. A legutolsóként született Rozália Mária (Lia). Nőttek a gyermekek, mígnem ők is új családokat alapítottak, illetve új családba kerültek feleségnek. Csak a legkisebb maradt pártában.

A nagylány

A szülői ház Bodvicán (ma Nagyatád része), a Rákóczi utca 26. számú házában volt. Lia az elemi iskolát az első világháború idején járta, amikor szinte évente más-más tanító oktatott Bodvicán. Elemi iskolai, éves átlagos osztályzatai: 1918/19-ben „megfelelt”, 1919/20-ban „kitűnő”, 1920/21-ben „kitűnő”, 1921/22-ben „kitűnő”, 1922/23-ban „kitűnő”, 1923/24-ben „jeles” (Lásd: Somogy Megyei Levéltár).

Az elemi elvégzése után a szülők a nagyatádi „Zárda Leánypolgári”-ba írárták be, hogy az ott tanító apácák nevelő munkája nyomán magasabb ismereteket sajátítson el. Az ott szerzett tanulmányi eredményeiről írásos igazolást nem találtam.

Egykori diáktársak szerint jó tanulónak tartották. Igyekezett oktatói, nevelői elismerését kiérdemelni, de a lányok csínytevéseinek is mindig részese volt.

A polgári iskola befejezése után a nagyatádi Kánya malomtulajdonos által létesített, villamos energiát szolgáltató üzemben – melynek technikus a vezetője Horváth Károly volt – helyezkedett el, mint adminisztratív dolgozó. Később a főnök fia, a villamosmérnök Horváth István (Jesti) mellett az irodai munkát ellátó leány komoly tisztviselőnévé vált. Ez nemcsak munkahelyén, hanem a társadalmi közéletben is megmutatkozott.

A szülők ebben az időben már elköltöztek Gráblíkba (ma Tánicsics utca a neve), Ferenc fiúkhöz, aki a gazdaságot tovább bővítette. A régi házukat pedig Liára írárták. Ez volt a leány öröksége. Lia sokáig egyedül lakott a volt szülői házában, de társadalmi helyzete már a városiasodó Nagyatád felé vonzotta. Ott találta meg barátnőit, barátait is, akik szívesen szórakoztak a széptermetű leánnyal. A még élő nagyatádi ismerősei szerint Péter Mária és Péntek Teréz cérnagyári tisztviselők voltak a barátnői. Előbbinek ekkor már varrodája volt, ahova Lia is eljárt elsajátítani a szabás-varrás tudományát, hogy ruháit maga készíthesse. A másik barátnő később Dr. Beleznai orvos felesége lett.

Lia a tagja, majd vezetőségi tagja is lett a Nagyatádi Turul Ifjúsági Szervezetnek, ahol aktívan tevékenykedett. Ezért a más – főleg zsidó – szervezetek tagjai, fiataljai nem nézték jó szemmel a tevékenységét. Elbeszélések szerint a leány erős németbarátsága többekben váltott ki nemtetszést. (Bár ebben az írásomban sem kívánok politizálni, mégis elkerülhetetlen egyes körülmények megvilágítása.)

Így telt el néhány esztendő, s a komoly nagylánnyá érett Liának is választania kellett a magányosság vagy társas élet, illetve a férjhez menés között. Így jött a sora, hogy egy nagyatádi fiúval, Bajcsi Istvánnal közelebbi kapcsolata létesült. Ám ez a kapcsolat nem vezetett el az igazi, a tartós szerelemhez, mert a közben tanárrá lett férfit Pécsre helyezték, Lia pedig nem akart megválni sem a munkahelyétől, sem Nagyatádtól. Ezért a kapcsolat a két fiatal között megszűnt. Más vélemények szerint a politikai nézetkülönbség is okozója volt a szakításnak. Egyesek szerint a már évek óta folyó második világháború alatt is az erősen németbarát nézeteket vallók táborába tartozott a lány. Liának adó-vevő rádiója volt. Ez akkor – különösen a lányok esetében – ritkaságszámba ment. Hogy volt-e rádiókapcsolata valakivel vagy valakikkel, hallgatott-e külföldi adásokat vagy sem, erre vonatkozóan konkrét adatot nem találtam.

Közben a front a Rinya patak környékére terelődött, s 1943 telének elejére ott meg is rekedt. A tél folyamán a Rinya két oldaláról folytak a csatározások. A szóbeszéd szerint a lány adatokat szolgáltatott a németeknek az atádiakról, ezért több személyt be is rendelték a német parancsnokságra, kihallgatásra. Többek között Horváth Istvánt (Jestit), aki ekkor már főnöke volt Liának. A tavasz kezdetével a német parancsnokság elrendelte Nagyatád, Bodvica lakosságának kitelepítését. Lia ekkor Nagykanizsára költözött, jóllehet a lakosság nagy része a szomszédos községekben talált menedéket. Ott tartózkodásáról, tevékenységéről még emlékeket sem tudott senki szolgáltatni.

Amikor a frontvonalat a szovjet-bolgár csapatok áttörték, Nagyatádot, Bodvicát is elfoglalták. A kiköltöztetettek igyekeztek mihamarabb hazatérni. Lia is hazajött, de nem a bodvicai lakására, hanem Nagyatádon a Dózsa György utcában lakó nagynénjéékhez, Horváth Györgyékhez költözött. Talán félt egyedül lakni a bodvicai házban, ugyanis sok szóbeszéd hangzott el arról, hogy a szovjet katonák miként bánnak a nőkkel. Ezt később sokan meg is tapasztalták.

Valószínű, hogy hamar híre ment Lia hazatérésének, mert már a második napon (1945. április 15-én) szovjet elhárítók – két atádi civil kíséretében – jelentek meg Horváth György házánál. Liát letartóztatták. Miért, milyen vádak alapján? A lánnyal nem közölték. Egyszerűen fegyveresekkel kényszerítették a lakás elhagyására, s bekísérték a GPU helyi parancsnokságára a még nem egészen 35 éves hajadont.

Búcsúi találkozás a rokonokkal Lia nővérénél, a Győr megyei Gyömrőn, 1929-ben

Magyarruhás atádi lányok balról jobbra: Bartus Ilona, Vida Ila, Lendvai Mancsi, Dursztin Edit, Berkes Erzsé, Csitkovics Mancsi, Beleznay Lia, Varga Rózszi, Lénár Margit, Szüts Etus, Setella Ilus. Készült a templomfolyosó külső fala előtt, (1934).

Az ítélet

A Történelmi Hivatal által őrzött (az előzőekben jelzett nyilvántartási számú) ügyiratból idézek: „*Beleznay Rozália, aki 1910-ben született Bodvicán. Kémkedés ügyében a szovjet katonai bíróság 25 évi szabadságvesztésre ítélte. Mert 1944. novemberében önként jelentkezett a burzsoá Magyarország hadsereg-parancsnokság által létrehozott rádiós ügynöki tanfolyam elvégzésére. Azért, hogy a tanfolyam elvégzése után Nagykanizsán telepedjen le, és a szovjet csapatok bevonulása után kémkedjen és adatokat szolgáltatson a németeknek. Rádiófelvevő készülékkel és rejtjel kulccsal látták el, s a lehallgatások mikéntjét hogyan használja.*” Dátum nincs. Az oroszból való fordítást szovjet tiszt és magyar tiszt végezték. Lásd: Történelmi Hivatal Levéltár. Az aláírók neve a személyiségi jogvédelem miatt nem közölhető.

E rövid följegyzés valószínű, hogy az orosz nyelven írt ítélet rövidített kivonata. Vagy tényleg csak ennyi kellett ahhoz, hogy valakit 25 év kényszermunka szabadságvesztésre ítéljenek? Az idézett fordításban egy szó sem esik arról, hogy bizonyítást nyert az éltelt kémkedésének ténye. De hát, úgy látszik, ez nem is volt fontos az ítélező, szovjet bíróságnak.

A következő részben Lia DUNA TV-ben elhangzott és Horváth Istvánné által magnószalagra vett elbeszélés, valamint egyéb források (beszélgetések) alapján írtam az eseményeket.

Amint kísérték őrei a leányt, láncon vezetett kutyák ráncigálták a szoknyáját, rettegésben tartva a lefogottat. Megérkezve a helyi parancsnokságra, tolmács útján közölték: Ha életben akar maradni, akkor mondjon el mindent. Kik voltak a társai, milyen adatokat gyűjtött megbízóinak, a németeknek. Lia a kérdésre nem válaszolt, ezért megverték. (Lajos, aki elkísérte, kint volt az utcán, ő nem ment be a parancsnokságra. Ki volt ez a Lajos? Sem a magnószalagról nem derül ki, sem a hozzátartozók nem tudtak felvilágosítást adni.) Megismételt kérdésre Lia azt mondta:

– **Nekem semmiféle társaim nem voltak.**

– **De, igen!** – Szólt a kijelentés. – **Maga adó-vevő rádiókészülékkel dolgozott.** Közben a kihallgató tiszt rálépett Lia egyik lábfejeére.

– **Beszélgj,** – Itt már tegezésbe ment át – **mert ha nem beszélsz, ízekre tépünk!** S erre kapott egy hatalmas pofont, Lia szerint egy „frászt”. Úgyhogy a lány orra vérezni kezdett. Ezzel befejeződött az első kihallgatás.

A másnapi kihallgatáson a lány kérte, hogy engedjék meglátogatni az édesapját, hogy legalább elbúcsúzhasson tőle. A tiszt így válaszolt:

– **Nem kell neked meglátogatni azt, mert az előbb lesz ott, ahova te is hamarosan jutsz! Mert meg fogsz dögleni.**

– **Mi, magyarok nem úgy dögünk meg mint az állatok, hanem meghalunk** –válaszolta a lány. Erre megint kapott egy hatalmas arcucsapást. A magyar tolmács azt mondta:

– **Beszéljen, mert ezek agyonverik.** –A lány erre nem szólt egy szót sem. Ezért tovább ütötték, verték. Amikor már a füle is vérzett, abbahagyták a kihallgatást.

A következő napon feltuszkolták egy teherkocsira. Már azt gondolta, kivégezni viszik, ám a gépkocsi és fegyveres kísérői Kiskanizsára szállították, egy börtönnek berendezett épületbe. A lakhely egy bedeszkázott ablakú helyiség, melyben az ágyakon kívül semmi egyéb bútorzat nem volt. A szobában már négyen tartózkodtak. Így ismerkedett meg Kis Máriával, Dobó Klárával, Gelencsér Irénnel és egy horvát asszonnyal, akinek a nevét nem tudta megjegyezni.

A megérkezést követő napon ismét kihallgatásra szólították. Lia magyarul mondta az őrnök, hogy nem tud felállni, s térden gubbasztott. Az őrfelrángatta és ordított, hogy „Davaj, davaj!”. Addig lökdöste, míg ki nem vándorolt a várakozó teherautóhoz. Egy nagyon szép épülethez szállították. Azelőtt valami magas rangú tisztviselő lehetett.

A kihallgató tiszt tolmács útján kérdezte:

– **Egészséges vagy?**

– **Nem, beteg vagyok. Alig tudok járni.** – Rabtársai már fölvilágosították, hogy mit kell mondani, de egyébként is ez volt az igazság. A tiszt újra szólt:

– **Te kém vagy!** – Lia erre azt válaszolta: **Ha oroszul mondom, akkor goje, ha nem, akkor sziszi.** – A tiszt rábámult, s mint egy örült, ütniverni kezdte a lányt. Még az óráját is letépte csuklójáról. A verés szünetében Lia kiszedte fülbevalóit, s az óra mellé, az asztalra tette, nehogy azt is úgy tépjék ki a füléből. Az ott is maradt, mindörökre. A tisztek közben vitáztak is, tízóraiztak is. A fal mellől egy hang szólalt meg halkán, magyarul: – **Beszélj, mert ezek agyonvernek!** – Lia erre a hang felé fordult. Alex állt ott a fal mellett. Nézte, hogy mit művelnek a lánnyal. Aztán az egyik tiszt odament a fiúhoz, és azt mondta:

– **Hogyha most nem vallotok, akkor előbb őt,** – a lányra mutatott – **majd téged is kivégeztetünk.** – Lia csak hallgatott. Még akkor is, amikor fenéken rugdosták. Mit is mondhatott volna? Alexet nem is ismerte, csak

ekkor látta először. Alex sem tudott semmit Liáról, mégis vele akarták kikényszeríteni, hogy a lány beismerő vallomást tegyen. A kikényszerítés nem vezetett eredményre, ezért Alexet másnap hazaengedték. A férfi később elment a lány szüleihez, s elmondta a történeteket. Azt is, hogy a lányt több mint valószínű, hogy kivégezték. Lia magnószalagra vett elmondása szerint, amikor édesanyja meghallotta ezt a hírt, szívéhez kapott és meghalt.

Az egyik – naponta rendszeresen ismétlődő – kihallgatáson a vallatótiszt már odáig ment, hogy elkapta a lány kezét, és az ujjait kicsavarta. Úgy lógtak az ujjak a kezén, mintha nem is a kézhez tartoznának. A kitördelt ujjakat később Dr. Kaszparovics lengyel orvosnő gipszbe rakta. Ugyanígy járt el a lábujjaival is. Ennek köszönhetően némiképp helyreigazodtak végtagjai. Lia megmutatta kezét a riportereknek, s elmondta, hogy a lengyel orvosnőt azért fogták el, mert a front elől Magyarországra menekült. Itt elítéltként teljesített orvosi szolgálatot.

Egy napon vérző asszonyt löktek be a szálláshelyre, akinek csupa vér volt a ruhája is. Sírva panaszolta, hogy a kisfiával jöttek Kanizsára, a kórházban lévő férjét meglátogatni. Útközben egy orosz gépkocsira kikényszerítették, melyen sok orosz katona volt. Kis idő után a gépkocsi leért az útról, és egy elhagyott helyen, a kisfia szeme láttára, valamennyien megerőszkolták. „Megzavarodtam, beleőrültem” – jajgatta a szerencsétlen asszony. Harmadnapon Őrihodosról jöttek érte, és fiával együtt, aki addig a kapuban várt rá, hazavitték a rokonok.

A 6-8 napig tartó vallatások után, egy kora reggel, fegyveres örök feltszkolták Liát egy odarendelt parasztkocsira. Mit akarnak, hova viszik, nem közölték. Lia már a halálra gondolt, de a parasztkocsis nagyobb útra volt berendezkedve. Útközben a fogat hajtója éktelenül és folyamatosan káromkodott. Szidta a kísérő apját-anyját. Persze anélkül, hogy ők egy szót is értettek volna. Végül a katonák, megunva a sok beszédet, puskatussal unszolták Liát, hogy hallgattassa el a kocsist. A lány kérte is a férfit, ne káromkodjon, annak úgyszincs értelme, de a magából kikelt ember csak mondta a magáét.

A Gulág Lexikon Nagykanizsa–Lenti–Őrihodos–Grác útvonalat jelöl, de a magnószalagra felvett elbeszélés Szentgotthárdot is említi, mint pihenőhelyet. Ott mutatta Lia az öröknek, hogy vérzik, ám azok puskatussal válaszoltak. Belökdösték egy helyiségbe, ahol valami ételmezt is adtak neki. A fogatossal többet nem találkozott. Pár óra pihenés után egy teherautóra rakták, s még órákon keresztül vitték. Végül megérkeztek Grácba, az osztrák tartományi székhelyre, ahol egy börtönbe helyezték el. Enni csak

keveset kapott, az is csak kénytelenségből volt ehető. „Meg kell enni, hogy életben maradj!” – mondták a már ott raboskodók. Pedig a halál árnyéka ott lebegett mindegyikük feje felett, de mégis élni akartak!

Egy korareggeli órában sikító, nyüszítő hangok szűrődtek be a vasrácsos ablakon. A bent lévők, így Lia is, csúszva-mászva az ablakhoz igyekeztek. A réseken át látták, hogy meztelenre vetkőztetett embereket hajtottak az udvarra, s ott sorban agyonlőtték őket. Lia emlékezete szerint hatvan főt számolt meg a puskalövések alapján. Később híre járt, hogy mind magyarok voltak.

Akkor elsiratták a halálba ment, ismeretlen honfitársakat.

Liát itt is naponta vitték vallatásra, ám bűnösségének elismerését, társakra vonatkozó vallomást nem tudtak kikényszeríteni. Végül a vallatótiszt azt kérdezte tőle:

– **Nem szeretne élni?** – A lány válaszolt: .

– **Én élni szeretnék, de ha magyarként nem élhetek, akkor inkább meghalni vágyom. 1848-ban az önök segítségével ítélték halálra, küldtek börtönbe sok ezer magyart. Most újra önök végzik ugyanazt. Hát, inkább meghalok, minthogy éljek!** – mondta Lia a felette ítélkezőknek. „Halál, halál” – kiáltozták a jelenlévők. A rögtönítélő bíróság 1945. május 22-én kimondta Liára a „golyó általi halál” ítéletét.

Lia egyik unokaöccse – Beleznai László – emlékezete szerint, Lia úgy mesélte neki, hogy bíróváltás folytán egy másik hadbíró újratárgyalta az ügyét, s megváltoztatta az ítéletet. Más hozzátartozók szerint a halálos ítélet kimondása után a lányt meglátogatta egy régebből ismert, egykori magyar tiszt, aki ekkor már a szovjetek kémelhárítójánál volt beosztásban, s az ő közbenjárására tárgyalták újra Lia ügyét. (Talán a szovjet felsőbb szervek is sokallták már a halálos ítéleteket?) A magnószalagra mondott elbeszélés szerint: az ismételt tárgyalást vezető új hadbíró a már jól ismert kérdések és válaszok elhangzása után felvett az asztalról egy papírlapot, kettétépte, s mindegyikre írt valamit. Majd feldobta azokat, és esés közben az egyiket elkapta, kibontotta és elolvasta: „Szto”. Aztán felállt egy székre, s kihirdette az ítéletet. Így szólt: huszonöt év kényszermunka a Szovjetunióban. Ezután az egyetértés jeleként valamennyi jelenlévő megismételte: „Huszonöt év kényszermunka”.

A hadbíró leszállt a székről, aláírta a sebtében felvett jegyzőkönyvet, s anélkül, hogy azt az elítélttel ismertették volna, a tárgyalás befejeződött. Az elítélteket elvezették. Lia csak az évek számának emlegetése hallatán sejtette, hogy az ítéletet megváltoztatták. Bár tudta, mit jelent a 25 év a szovjet munkatáborokban, hisz hallott már egyet, s mást erről, most börtöncel-

lájában mégis úgy érezte, megnyugvás telepedett rá, mert megszűnnek az állandó vallatások, kínzások, s egyelőre a haláltól is megmenekült. Pedig, ha tudta volna, hogy még mennyi szenvedés, kegyetlen kínlás vár rá, talán inkább választotta volna a halált! De hát ez előre nem tudható. Eseménytelenül teltek a következő napok. Már nem hívták kihallgatásokra, nem kínozták. Csak az örök voltak továbbra is kegyetlenek, ha valamiért szólni mert, vagy ha kért valamit a betegsége enyhítésére. Társnőivel a cella homályában már azon tanakodtak, hová, merre viszik őket a nagy szovjet birodalomban. Ott láthatják-e majd az úgy áhított napvilágot, mely most itt úgy hiányzott nekik.

Lia sanyarú helyzetükben is igyekezett reményt önteni a vele együtt nyomorgókba, hisz a kevéske étel mellett a remény volt az egyedüli lehetőség az elítéltek számára a megmaradásra.

A nagy utazás

Mintegy másfél heti várakozás után, úgy június közepe táján, egy kora reggelen, sorakozóra szólították a már kiválogatott elítélteket, köztük Liát is. Kiosztották az aznapi kenyéradagot, s hajtották őket az állomáson már részükre előkészített szerelvényhez. Zsúfolásig megtöltötték az elgyötört rabokkal a szögesdróttal lezárt ablakú marhavagonokat. Még csak kevéske szalma sem enyhítette ülő vagy fekvő helyzetüket. A szükségletek elvégzése miatt még „becsületükre legyen mondvá”, hogy külön „női” és „férfi vagonokat” állítottak.

A csupasz padlón elhelyezkedve, lezárt vagonajtók mögött, állandó félhomályban múltak a végtelennek tűnő napok. Azt sem tudva, hová, merre viszik őket. Csak ételosztás alkalmával nyílt ki a vagonajtó kis résznyire, ahol az ételt beadták. Ezen a kevéske időn és résen pedig nem volt megállapítható, hogy merre járnak.

A magnószalagra mondott elbeszélésében nem említi, de Beleznai László elmondása szerint, neki Lia úgy mesélte, hogy először valahol Románia területén kerültek rövid időre lágerbe. Ott szedték ki az útközben elhaltakat, a tovább nem szállítható súlyos betegeket a transzportokból.

Valószínű, hogy Fogsányi (Focşani) vagy körzete lehetett, mert ott voltak hatalmas fogolytáborok, melyek egyikében – mint hadifogoly – magam is lakó voltam, úgy két héten keresztül. Ez annál is valószínűbb, mert idáig európai szabvány szerinti sínpárokon gördültek a szerelvények. In-

nét viszont már szélesebb nyomtávú síneken futottak a vonatok a szovjet birodalom megannyi körzetében a Kárpátoktól Szibériáig, a Jeges tenger-től a Mongol Altájig.

Mintegy másfél heti ott tartózkodás után újra vagonokba terelték az elítélteket, és megindultak a nagy ismeretlen felé, a Szovjetunióba. Csak azt nem tudták még, hogy hova, mely területre kerülnek. Lia eléggé legyengült állapotban volt, ennek ellenére, mint munkára alkalmas, került a továbbszállítandók közé. A haza utáni vágyat most már csak egyetlen fény-sugár éltette, hogy „még életben vannak”. Lia a mostoha körülmények, az összezsúfoltság, a gyenge táplálkozás dacára is tartotta magát. Talán az élni akarás, a remény segítette abban, hogy most már nemcsak magára gondolt, hanem rabtársnőit is igyekezett a reménykedés állapotában tartani biztatgató szavaival.

A vonat éjjel-nappal robogott velük a szántók, erdők hatalmas tábláit hagyva maguk után. Legfeljebb egy-egy huhogás, sípszó jelezte, ha települést érintettek, vagy esetleg szembejövő vonat miatt kellett félreállni a szerelvénynek. Ezt érzékelték, mert ilyenkor megszűnt az állandó zötykölődés. Étkeztetés miatt csak naponta egyszer állt le a szerelvény, amíg kiosztották a levesszerű kását, meg a darab fekete kenyeret. Ilyenkor ürítették ki a széketelét tároló kübliket a kirendelt büntetettek.

Így múltak a napok, mígnem egyszer végérvényesen leállt a szerelvény, és kivagoníroztak a Fekete-tenger északnyugati csücskén, az odeszszai állomáson. A hosszantartó félhomály, sötétség miatt szinte alig tudták nyitva tartani a szemüket, amikor hajtották őket utcákon keresztül, a börtönláger sivár telephelyére. Liát társnői segítették a gyaloglásban, mert a sok vagonrázkódás következtében a tüdeje ismét bevérzett. Ezért már a megérkezés utáni napon a láger gyengélkedőjébe került, mint munkára alkalmatlan.

Odessza, Dnyepropetrovszk

A még jó időnek számító hónapokban főként a mezőgazdasággal és a halászattal foglalkoznak Odesszában. Az elítélteknek is ezeken a területeken, meg a háborúban lerombolt épületek újjáépítésén adtak munkát. A rabokat brigádokba sorolva, fegyveres őrök kíséretében hajtották a kijelölt munkaterületekre. Némi szerencsájük volt azoknak, akik mezőgazdasági munkára kerültek. Ott evésre alkalmas terményt kellett gyomlálni, kapál-

ni, esetleg betakarítani a már beérett növényt. Ez némi élelempótlásra adott lehetőséget, még ha azt nyersen is fogyasztották el (káposztát, sárgarépát, céklát például).

Liát az elszenvedett külső és belső sérülései, tüdővérzése miatt nehéz fizikai munkára nem tudták küldeni, ezért a táboron belül kényszerítették takarítási, s más hasonló munkára. Ha pedig azt sem tudta ellátni rosszul-lét miatt, a betegek részére kialakított barakkban töltötte napjait. Hisz a „gyógykezelés” alig volt több a pihentetésnél, a szervezet öngyógyító képességénél.

Az építkezéseken dolgozók nehezebben jutottak ehető anyagokhoz, ezért főként lopással igyekeztek élelmet szerezni. Néha csalán vagy paréjlevéllel tömték meg étkező dobozaikat, s azzal sűrítették, szaporították a levest vagy a kását. A tél beálltával az utóbbi lehetőség megszűnt, s csak a konyháról kapott étek maradtak: leves vagy kása, kanálhegynyi cukor vagy sózott hal, s a napi 40 deka fekete kenyér, ami igencsak kevésnek bizonyult az éhező gyomornak.

Mire a kelet-európai télnek vége szakadt, az odesszai lágerlakók nagy része már csak vonszolta magát a munkahelyekre. Munkát alig végeztek. Mindezt tetőzte a hideg, a hiányos öltözet és lábbeli. Liától már minden valamire való ruhadarabot elvettek, elloptak. Így nem csoda, hogy betegsége még fokozottabban kínozza, gyengítette. Következménye lett, hogy a tél vége felé, április közepén, több súlyos beteggel tehergépkocsira rakták egy napon, és Dnyepropetrovszkba, „feljavító tábori kórházba” szállították.

A kórházi ápolás, a némi gyógykezelés és a rendszeresen kapott fel-emelt fejadag pár hét alatt érezte is a hatását. Kezdett visszatérni Lia életereje, s tüdővérzése is (ami nem fertőző tuberkulózis volt, inkább a kínzások, verések következménye) csillapodott. Javuló állapotát arra használta, hogy segített betegtársainak tisztálkodni, magukat ellátni. Bánata ekkor már csak az volt, hogy elszakadt földijeitől, akikkel együtt indult a megpróbáltatások útján. Bár a kórházban is találkozott honfitársakkal, akik más-más kórtermekben feküdtek, de ezekkel csak ritkábban beszélgethettek, mert tiltották a szobák elhagyását.

Mire megjött a dnyepropetrovszki nyár, Liát egy ottani munkatáborba irányították azzal az orvosi javaslattal, hogy csak könnyebb munkára alkalmazható. Ismét lágeri belső munkák: a sepregetés, padlósúrolás, udvar-takarítás lett a feladatköre. A kényszermunka-táborokban valószínű, mindenhol kialakult a többnemzetiségű együttlét: a megszállt területekről elhurcoltak mellett a szovjet köztársaságokból is rengeteg elítélt – ukrán,

örmény, tatár, stb. – került a táborokba. Elfogott civil bűnözők vagy katonai vétségek miatt (például együttműködés a megszálló németekkel) letartóztatottak tömege került a lágerekbe, ahol a lopások, egymás kifosztása uralkodott. Fosztogató, rabló csoportok tevékenykedtek mindenütt. Főként azoktól vették el kényszerrel a ruháikat, élelmüket, akik jól felszerelkezve vonultak be a kényszermunka letöltésére, esetleg a látogatók hoztak nekik értékeket.

Azután kialakult a cserebere-kereskedelem. A dohányról rendelkezők szinte mindent meg tudtak venni a sokak számára nélkülözhetetlen bagóért. A szerencsétlen nők, férfiak, akik nem tudtak lemondani a dohányzásról, képesek voltak kenyérüket, cukor adagjukat, de még kásájukat is odaadni egy-két kanál mahorkáért. Az ilyenek legtöbbször hamarosan a sírgödörök lakója lett.

A rablóbandák, akik veréssel kényszerítették átadásra az általuk kiszemelt áldozattól a ruháját, bakancsát, dohányát vagy éppen élelmét, zavartalanul garázdálkodtak, mert a barakkfelügyelők, láger-parancsnokok szemet hunytak, sőt sokszor – némi ellenszolgáltatás fejében – segítették is a bandák működését. Érdeklükben állt, hogy a rabok rettegésben éljenek a lágerekben.

Az első hideg tél még fokozta is az elítéltek szenvedéseit, a gyenge táplálkozás, a hiányos öltözet pedig meghosszabbította az elviselhetetlenség napjait. Éppen ezért sokan ellenséges szemmel tekintettek azokra, akik nem jártak külső munkára, közöttük Liára is. Irigyelték tőle azt a kevéske ételmezt is amit kapott, s gyakran el is lopták tőle, amit félretett. Úgy gondolták, őket rövidíti meg azzal, amit kap. Persze, voltak jólelkűek is, akik sajnálkozással nézték a nyomorékká vált Liát és más betegeket. Ezek mindig igyekeztek megvédeni a rablóktól.

A soknemzetiségű lágerekben kialakult a közös nyelv. Mivel orosz volt a legtöbb rab, természetesen a beszéd általában oroszul folyt, hogy a legszükségesebb mondanivalót a legtöbben megérthessék. Lia ebben sokat segített a társainak. Talán könnyebb felfogása révén, talán azért, mert többet érintkezett orosz ápolókkal, orvosokkal, s így sok szavukat megtanult, olyanokat is, amelyeket a legtöbben nem értek. A magyar lány készségesen magyarázta a szavak értelmét társainak, amikor esténként együtt voltak a barakkban.

A dnyepropetrovszki nyár gyorsan elrepült, mintha a természet is az elítélteket akarná sújtani. Beköszöntött az őszi esős időszak. A munkába járók fázósan húzták fejükre szakadozott köpenyüket, kabátjukat, hogy legalább a fejüket védjék meg az esőtől. A munkahelyeken tüzet raktak, úgy

szárították elázott gúnyáikat, hogy pár percre melengethessék fázós tagjaikat, míg az örök el nem zavarták őket. Ez a tél még kegyetlenebb volt minden rab számára, mint az előző.

Lia alighogy kissé összeszedte magát a kórházban, máris átvitték egy helyi munkáslágerbe, ahol ugyancsak takarítási munkákat kellett végezni. Így legalább időnként élvezhette az őszi napsütés gyógyító erejét. Ám a napfény mind kevesebb lett, s ez ugyancsak kihatott gyenge egészségi állapotára. Immár csaknem két évet töltött hol lágerbarakkokban, hol kórházi ápoltként a két város kényszermunka-táborában.

1948 talán leghidegebb napjaiban Liát és még sok társát – általuk ismeretlen helyre – deportálták. A rabok egyik helyről a másikra irányítása nem volt ritka, mégis lesújtva érezték magukat most, a tél közepén. De hát, a raboknak sem kérdésük, sem véleményük nem lehet! Mint a barmokat oda terelik, ahová a hatalmasok akarják.

Kolima

Egy fagyos éjszakán a kora reggeli órákban bevagonírozták a deportáltakat, és megindult a szerelvény az ismeretlen cél felé. Egy hétig vagy talán még annál is tovább fagyoskodtak a vagonok padozatán. Bár most némi szalma is hozzájárult „kényelmükhöz”. Az étel, amit naponta beadtak, fagyott volt, amikor meg fölmelegedett a vagon hőmérsékletére olyan volt, mint a csiriz. A vagonlakók – most nők és férfiak együtt – azt mondták: Ezt nem lehet megenni! Lia volt, aki erősködött, hogy meg kell enniük, mert másképp éhen halnak. A szervezet majd feldolgozza ezt az élelmet is, és energiát termel. Ha kényszerből is, hát megették. Egy kis hasmenésen kívül más baj nem is történt az utazás alatt.

Kolima volt az úti céljuk, az Uráli Középhegységben, ahol főként bányákban kellett dolgozni. A munkába menet és jövet rettenetes hideg volt, csak a bánya mélye adott enyhét a megfeszített munkához. Lia, mindjárt a megérkezés után a gyengélkedőre került, mert a tüdeje ismét bevérzett. A gyengeségtől eszméletét veszítette. Már azt hitték, meghalt. Ahogy szállították, hogy sírba tegyék, a mellette elhaladók keresztet vetettek, de a halottnak vélt Lia egyszer csak felült a fekhelyén. A szállítók kiáltozni kezdtek: Felült a halott!

Lia felocsúdva mondta nekik, hogy ő nem halott. A szállítók vissza is vitték a gyengélkedőre, ahol kissé felmelegedve jelezte, hogy ő csak el-

ájult és nem halt meg. Pár hónap múltán a tavasz jótékony hatására ismét rendbe jött, úgyannyira, hogy folytathatta a már megszokott tevékenységét a lágeren belül. Az étkezés Kolimán, ha lehet, még rosszabb volt, mint az előző helyeket. Szinte napi rendszerességgel kapták a káposztalevest, köleskását, mely ugyancsak híg levesnek felet meg. Csak a napi fekete kenyér, meg a félkanálnyi cukor élte a rabságban sínylődőket. A munkába járók nagy részének a bánya mélyén nem volt lehetőség semmiféle pótlásra az étkezéshez. Így nem csoda, hogy munkaerejük rohamosan fogyott. Mind többen kidőltek a sorból. Aztán elkerültek feljavító lágerbe, kórházba, de nagyon sokan a végső nyughelyre, a sírgödörbe.

¹ Fogyott a rabok sokasága, szükség volt a láger feltöltésére. Újabb és újabb transzportok érkeztek. Nagy részük a szovjet köztársaságok állampolgárai. Kisebb részüket a már éveket lágerekben raboskodók tették ki. Legtöbbször magyarok is voltak az újonnan érkezők csoportjaiban. Így találkozott Lia két régi ismerősével, a Nagykanizsán vele egy szobába zárt Gelencsér Irénnel és Dobó Klárával, akiknek sikerült ez ideig mindig együtt lenniük. A lágerlét közepette is nagy öröm volt a találkozás. Őket most deportálták Kolimára, hogy jóvátegyék nem létező bűneiket a 20 éves rabság alatt.

A többi érkezővel a két magyar asszonyt is beosztották egy női brigádba, szemet lapátolni. Még szerencse, hogy nem a bánya mélyére küldték őket! Oda inkább férfi rabokat irányítottak. Legfőljebb büntetésből kerültek nők a mélybe néhány napra vagy hétre. Bár tiltották, Lia a munka befejezése után, esténként felkereste ismerőseit, hogy beszélgessenek az otthonról, a régi emlékekről, meg a reményről, hogy talán még egyszer haza is kerülhetnek. Hisz, csak ez a remény tartotta életben a hazájuktól elhurcolt szerencsétleneket. Ilyenkor mindig Lia volt az, aki reményt igyekezett önteni sorstársai lelkébe. Pedig talán ő volt a legközelebb – ki-kiújuló betegsége folytán – ahhoz, hogy többé nem láthatja az úgy szeretett hazát. Az élni akarás azonban mindig legyőzte a halál árnyékát. Bár sokszor rohanta meg a csüggedés, az életről való lemondás, de ilyenkor mindig jött egy-egy újabb, reményt keltő hír a szabadulás lehetőségéről, ami aztán további élni akarásra ösztönözte.

1949 telén ismét kórházba került tüdővérzéssel. Akkor már maga is kétkedett a mindig erőt adó érzéseiben. Megtörtént, hogy reggelre csupa vér volt a párnája. Az ápolók fogorvost hívtak hozzá. Amikor ő megnézte, magára is hagyta a tehetetlenül szenvedő beteget, mint akihez nem tartozik az ilyenfajta kór. Végre mégis előkerült egy orvos, aki ellátta a leányt, könnyített szenvedésein.

Lia a keresztények karácsonyát még az itteni kórházban töltötte. Imádkozott a megszületett kis Jézushoz, hogy adjon erőt a szenvedései elviseléséhez. Ez volt az egyetlen pont, amibe kapaszkodhatott szörnyű helyzetében. Aztán egy barátságos arcú ápoló – bizonyára ő is keresztény volt – egy fenyőágot tett az ágya mellett lévő deszkapolcra, és egy kis faggyúgyertyát gyújtott a fenyő mellé. Azt mondta, hogy a háború alatt Magyarországon volt katona egy karácsonykor, s látta, hogy a családok fenyőfát díszítenek, és gyertyát gyújtanak ilyenkor. Egy kis örömet akart szerezni a hazájától oly távol lévő beteg asszonynak. Lia könnyes szemmel mondott köszönetet az ápolónak, majd halkán énekelni kezdte a „Mennyből az angyal”-t. Utána mélyen elaludt. Ez az éjszakája fájdalommentesen telt el. Álmban gyermekkori karácsonyt élt át. Otthon, a kis bodvicai házban.

Aztán az ortodox karácsonyt, újévet már egy másik város kórházában érte meg. Ez nem lágerkórház volt, mert nemcsak rabok voltak benne, hanem civil betegek is. Természetesen elkülönítve helyezték el a rabokat, s fegyveres őrök vigyáztak rájuk. Hogy miért volt erre szükség? Azt csak a Szovjetunióban mindennek felett uralkodó hatalmasságok tudhatják.

Nyizsnyij Tagil

A városi kórház, ahová Liát szállították, már egy kissé hasonlított az igazi gyógyító intézethez. A betegeket szakorvosok vizsgálták és kezelték. Az épületek nem rabok által, fából összetákoltt barakkok, hanem téglából épült emeletes házak. Valószínű, már a háború után építették újjá. Lehet, hogy éppen hadifoglyok, elítélt rabok munkája nyomán lett ismét a betegek menhelye. Berendezéseit, műszereit vélhetően valamelyik nyugati kórházból szállították ide. Ezt tükrözte állapotuk is, de most igazán jó volt, hogy itt álltak rendelkezésre a gyógyításhoz.

Az orvosi és ápoló személyzet általában szakképzett volt. Talán még a viselkedésük is különbözött az addig tapasztaltaktól. Emberségesen bántak a beteg rabokkal is, persze, voltak kivételes esetek, illetve olyan személyek, akik az elítélteket nem vették emberszámba. A jobb körülmények

miatt még ez is elviselhetőbb volt. Az étkezésben már nem volt akkora különbség. Az étrendből itt sem hiányzott a leves, a kása, meg a fekete kenyér, a kis adag cukor, s néha volt „riba”, szózott hal. Talán itt jobban vigyáztak az elkészítésnél a fogyaszthatóságra, meg arra, hogy az adagját mindenki rendszeresen megkapja, az előírt mennyiségben.

A szakszerű gyógyítás, a rendszeres étkezés Lia egészségi állapotára is hatott. Kezei ekkorra már úgy megjavultak, hogy kötőtűt, fonalat is kézbe tudott venni. Így szabadidejében kötögetett. Szerencséjére az egyik főorvosnő hozzásegítette, hogy minél tovább maradhasson a kórházban. Hálából Lia zoknikat, sálát kötött a gyermekei részére. Az orvosnő még azzal is segítette a lelkiállapotának gyógyítását, hogy híreket hozott az ottani és más légerekben lévő magyarokról.

Így tudta meg, hogy honfitársai közül kik vannak még Nyizsnij Tagil légereiben, és kik haltak meg ottlétük alatt. Egy felejtethetlen eseményt mond el Lia a DUNA TV által közvetített elbeszélésében:

*„Éjjeltájban jött értem egy orosz katona. Felébresztett. Intett, hogy menjek vele. Azt hittem: na, most kivégezni visznek! Hát, hova is vihetnének az éjszaka kellős közepén? De a katona csak tuszkolt: **Davaj, Davaj!** Magamra terítettem a takarót és mondom: **Na, igyom!***

*Mentem a lépcsőn lefelé, mikor hallottam, hogy az egyik teremből egy fiú kiabál: **Édesanyám! Édesanyám!** A terem előtt várt egy holland geológus, szintén a terem lakója. Elmondta, hogy a szerencsétlen fiú ott bent már három napja csak az anyját hívja. Tudta, hogy az emeleten van egy magyar nő, így jutott arra a gondolatra, hogy talán segíthetne. Ezért küldött értem, hogy segítsek az alig 16-18 éves fiún, aki bizonyára nem tud meghalni úgy, hogy ne látná meg az édesanyját. Megkérdeztem, hogy mi a fiú neve. A holland azt válaszolta: **Pista**. Bementem a kórterembe, a fiú ágya mellé és szólítottam:*

– **Pistikém, kisfiam, itt vagyok!** – Ő rám nézett és halkán rebegette:

– **Tudtam, tudtam, hogy eljössz értem, édesanyám!** – Ezzel visszahanyatlott párnájára, és átadta lelkét teremtőjének. Meghalt. Lezártam szemeit, térdre ereszkedve elmondtam lelki üdvéért egy Miatyánkot. Távozóban kértem a hollandot, hogy szerezze meg nekem a fiú címét. Ha egyszer hazakerülök, tudathassam a szüleivel, hogy vele voltam, amikor meghalt a fiúk. A geológus erre azt felelte:

– **Én sem, de maga se kerül innét haza.** – A katona, aki végig ott volt a közelemben, hogy vigyázzon rám, talán, hogy meg ne szökjem, a saját kenyéradagját és három szem kockacukrot adott nekem. Így fejezte ki együttérzését a haldoklóért tett cselekedetemmel.”

Vajon, hány magyar leventét, elítéltet ért ilyen vagy hasonló halál a szovjet kényszermunka-táborokban? Még ma is csak hozzávetőlegesen tudjuk számukat!

A kórházban csakhamar híre ment a magyar nő tettének: hogyan segítette a halálba egy honfitársát. Ezért nemcsak a rabtársak, hanem még a civil betegek is tisztelettel beszéltek róla. Érintkezési lehetőségük nemigen volt a civilekkel, de azért a kötögetéshez fonalat ők juttatták el a rabokhoz, Liához.

A főorvosnő jóindulata sem tudta megakadályozni, hogy csaknem egyévi kórházi kezelés, gondoskodás után – látva az eredményes javulást – ne irányították volna Liát is munkalágerbe. A főorvosnő elbocsátó javaslata szerint erős fizikai munkára nem volt szabad beosztani. A rabnót ezért a gyengélkedő betegek felügyelőjévé nevezték ki. Feladata volt ügyelni arra, hogy a pihenésre kiírt betegek tényleg pihenjenek, a kapott ételt ne cseréljék ki például cigarettára vagy mahorkára, s ez által mihamarabb alkalmassá váljanak a munkára. Lia meggyőző szóval igyekezett megértetni, hogy legfontosabb az életben maradáshoz a fizikai erőnlét megőrzése, csak ez segíthet átvészelni a legszörnyűbb időket is. Emellett segítenie is kellett az ápolókat a betegek ellátásában. A lázmérés lett az ő feladata. Itt az volt az „elv”, hogy akinek nincs láza, az már nem is beteg, vagyis mehet a munkára.

Lia maga készítette és kórházban beszerzett, jobb ruháit természetesen mindjárt lecserélték ócska göncökre. Mondván: *Aki nem jár ki munkásbrigáddal dolgozni, annak nincs szüksége jó ruhára sem.* Így – aránylag elfogadható körülmények között – teltek a lány napjai, hetei, hónapjai Nyizsnij Tagil munkatáborában. Eközben sok mindenről értesült. Többek között a munkásbrigádok sanyarú helyzetéről, a brigádvezetők kegyetlenkedéseiről, a társakat fosztogató bandák ténykedéseiről, a lágerparancsnokok korrupst magatartásáról. Úgy látszik, ezek az események a hatalmas birodalom valamennyi kényszermunka-táborára jellemzőek.

1951 telén ismét kiújult Lia tüdővérzése, s visszakerült a városi kórházba. Az orvosokon, ápolókon kívül már nemigen találkozott ismerősökkel. A holland geológust is elvitték valamerre anélkül, hogy megszerezhetette volna a magyar fiú címét. Szegény szülők! Megtudhatják-e valaha is, hogy fiúk hol alussza örök álmát az idegen földben? Aligha. A legnagyobb szomorúsága az volt a lánynak, hogy a főorvosasszony, aki oly jó szívvel volt hozzá, ugyancsak hiányzott már a kórház orvosai közül. Őt is áthelyezték valamely más intézetbe. Így ment ez a Szovjetunióban: biztos helye senkinek sem volt, még a fontos emberek közt sem.

Amikor kissé javult Lia állapota, egy transzporttal őt is elindították egy újabb állomás felé. Azt, hogy hova, ekkor sem közölték velük. Minek is tudni azt egy elítélt rabnak, hogy hová viszik?! Csak a vagonban eszméltek rá, hogy az elvezényelték nagy része gyógyíthatatlan idegbeteg vagy rokkant, vagy más súlyos betegségben szenvedő.

A szerelvényt repítette a gőzmozdony, megszámlálhatatlan órán át, az új végállomás felé. Az étel ismét fagyott répa, káposzta vagy köleskása volt, már nem is nagyon tűnt fel a vagonlakóknak. Ették, majszolták a fekete kenyeret. Fontos csak az volt, hogy a gyomorban legyen valami. Már megszokták a hosszú évek során e különleges étrendet. A legkellemetlenebb az volt a mostani utazás alatt, hogy a sok fagyott seb – átkötések hiányában – bűzös szagot árasztott a zárt vagonban. Így búcsúzott Lia sok társával Nyizsnij Tagil lágerétől, kórházától –valószínű, hogy mindörökre.

Mordoviai rokkantláger

A rabokat szállító szerelvény a Mordvin ASZSZK („autonóm köztársaság”) területén állt meg. A sok nyomorultnak már a lágerba vonulása is siralmas látványt mutatott. Még a szervezetük belső bajaival küszködők valahogy csak vánszorogtak, de a testi fogyatékosok menete még elkéséribb volt. Akinek keze félig vagy teljesen le volt csonkítva, de lábuk ép volt, nyakukban vitték a láb nélküli társaikat. Akinek fél lába hiányzott, botra támaszkodva araszolt kinkeservesen az úton. Mindez télen, hóban, rongyokba burkolózva. Szörnyű volt. A betegek elosztása a barakkban úgy történt, hogy lehetőleg azonos számú járóképes és béna kerüljön egy barakkba. Ezt egymás segítése céljából a lágerparancsnokság és az ápoló személyzet rendezte így.

A berendezések annyiban különböztek más lágerekhez képest, hogy itt csak egyszintes ágyak voltak. „**Na, ide csak meghalni hoztak bennünket!**” – mondogatták egymásnak a nyomorultak. Az étkeztetés azonban más volt, mint amit megszoktak. A járó betegeknek kellett bevinni az ételt a barakkba a járni képtelenek számára, és meg is kellett etetniük őket. Az ápolók legfeljebb csak arra ügyeltek, hogy mindenki megkapja a saját adagját. Az étel ugyanaz volt, mint más lágerekben: híg leves, kása, fekete kenyér, és egy kiskanálnyi kristálycukor.

Igy kínlódták át napjaikat, akik ide kerültek. Talán még azok voltak

némi előnyben közülük, akik a fogyatékosok részére berendezett barakkban valamilyen munkát tudtak végezni. A nők kis ingeket köthettek, varrhattak babákat, a férfiak pedig fajátékokat barkácsolhattak. Munkával könnyebben telt az idő. E lágerben persze mégis gyakoribb volt a halálozás, a temetés, mint más lágerekben, pedig az sehol sem ment ritkaságszámba.

Lia – amíg bírta magát – igyekezett segíteni nyomorultabb társainak, s a „foglalkoztató barakkba” is eljárt kötögetni. Foltozgatta saját holmiját is, hogy legalább megmaradjon a testén. Egyszer megint bevérzett a tüdeje, s ez itt is ágyhoz kötötte. A DUNA TV-nek így mondta el az e lágerben történeteket a lány: *„Egy alkalommal, amikor „töltésre” vittek, egy román orvos azt mondta nekem:*

– **Ti nem mentek haza, itt pusztultok el valamennyien.**

– **Ezt nem te mondod meg. Ez nem rád tartozik!** – *mondtam. Amikor a „töltést” adta be nekem, a gépet vagy tűt a hasamba, a vakbelemhez szúrta. A gáz belém jött, de nem oda, ahova kellett volna. Mikor már elké-kültem, az ápolónő ugrott oda és kirántotta a tűt. Ömlött belőlem a gáz kifelé, így megmenekültem a kényszerű haláltól. El akart tenni a láb alól ez az orvos, mert nem tudta elviselni, azt, ha az orvosok jöttek ellenőrzésre, mindig rajtam csodálkoztak, hogyan bírom a tudóvérzéssel a lágeréletet. Kibírtam, mert erősen akartam, hogy életben maradjak, hogy egyszer még megláthassam szülőházamat!”*

Azt, hogy lett-e következménye a román orvos tettének, nem tudni, de tény, hogy Liát többé nem kezelte. Ennek ellenére Lia állapota nem javult. Fogyott életereje úgy, hogy már a munkabarakkba sem tudott eljárni, pedig az odajárók hiányolták a mindig bizakodó, másokat is bizakodásra ösztönző lányt.

Elmúlt az 1952/53. évi szigorú tél is. Az idő jobbra fordult. Melegebb napokon, akik csak tehettek, szélvédett helyen melengették szakadozott ruháik alól ki-kilátszó testüket. Szívták magukba a melegedő nap sugarait. Ez jó alkalom volt gyéríteni a ruháik szegélyén megtelepedő vérszívó tetveket. Bár eddig nem sok szó esett erről, de kísérőjük volt ez az állatka a kezdetektől fogva. Hiába volt a fertőtlenítés, a tetveket kiirtani nem lehetett.

Újabb rokkantsoportok is érkeztek. Talán ezektől vagy más úton, olyan hírek szivárogtak s terjedtek el a lágerben, hogy az idegen nemzetiségű elítéltek ügyét felülvizsgálják, s talán haza is engedik őket. E hírek a lágerparancsnokság fülébe is eljutottak, de ők nem reagáltak a híresztelésekre. Ők parancsot teljesítenek, s a parancsok felülről jönnek, nem a lá-

gerből –mondták egymás között.

1953 őszén egyszer csak megjelent a lágerben egy felülvizsgáló bizottság. Megkezdődött az ítéletek újraértékelése. A bizottság az elítélteket személyesen nem hallgatta meg, de mindazok ügyét semmisnek mondta ki, akiknél nem volt konkrétan bizonyítható, hogy ellenséges cselekményt követtek el a Szovjetunióval szemben. Bizonyára a rendelkezésükre bocsátott iratok alapján intézték a fogva tartottak ügyét. Így került sor 1953-ban több ezer elítélt magyar – köztük a nagyatádi Beleznay Rozália – elleni ítélet semmissé nyilvánítására. Akinek az ítéletét semmisnek nyilvánították, az automatikusan hadifogoly lett, így a vonatkozó rendelkezések értelmében hazabocsátandó.

Tehát Lia is arra a listára került, amelyre írtaknak a hazaszállítását meg kellett szervezni. Valamikor, 1953. novembere táján a mordoviai börtönláger magyar lakóit kivezényelték az ottani vasútállomásra, hogy az érkező hadifoglyokat szállító szerelvény felvegye az itt várakozókat is.

Hosszú, hosszú napok következtek a most már nem légmentesen lezárt vagonokban. Ráadásul megint csak a tél beálltával került sor az utaztatásra, amikor a legyengült beteg, rokkant embereket a hideg vagonok ugyancsak próbára tették. Ám a tudat, hogy hamarosan magyar földre léphetnek, erőt adott a hideg és a fájdalmak elviseléséhez.

Bár most a vagonok ablakai, az ajtók nyitva tartása nem volt tiltva, a fagyos légjárás arra kényszerítette az embereket, hogy bezárják azokat. Így éltek sok nappalon és éjszakán, mígnem egy hajnalon magyar hangok szűrődtek be egy-egy megállónál. Ebből érzékelték, hogy már magyar földön vannak, vagy legalábbis közelednek az úgy áhított hazához.

Hazatérés

A Gulág Lexikon Liára vonatkozó írása a Nyíregyházára megérkezést 1953. december 3-ban jelöli. A birtokomban lévő, s függelékhez csatolt orvosi vizsgálat december 11-én történt, s utasítást adott arra, hogy Lia a hazaérkezés után 48 órán belül jelentkezzen a legközelebbi SZTK rendelőintézetben szűrővizsgálatra, mivel „Tbc. Pul.” betegségben szenved. Lia a hazaérkezése helyszínét valószínű, hogy Budapestben, a rokonainál jelölte meg, mert erről az ott élő unokaöccse, Beleznai László, a levelében így írt: „*Lia 1953. november táján került Pestre, a Mosonyi úti rabkór-*

házba, majd onnét a János Kórház tudószanatóriumába.” Hogy a felgyógyulásáig hány napot töltött kórházban, pontosan megállapítani nem tudtam. Tény, hogy a Történeti Hivatalban őrzött dokumentum szerint Lia felülvizsgálata 1954-ben, a 726. szám alatt volt. (Pontosabb dátumot nem jeleztek.) 1954. június 14-én rokkant-nyugdíjazták, mivel az elszenvedett bántalmazások miatti károsodás hátrányosan befolyásolta egészségi állapotát. Ezt erősíti meg a Gulág Lexikon ide vonatkozó leírása is.

Egy helyhatósági bizonyítvány szerint (kiállítva: Kaposvár, 1954. december 9.) Beleznay Rozália (Kaposvár, Beloiannis utca 41. szám alatti albérleti lakásban lakó) kért és kapott igazolást munkakönyv-kiállításához. (A másolat a függelékben csatolva.) Azt már Liának a magnószalagra vett elbeszélése alapján tudjuk, hogy kb. egy évig dolgozott Kaposváron, a BELSPED Fuvarozó Vállalatnál, ahonnan azért bocsátották el, mert valaki azt állította róla, hogy „nyilas volt a Szálasi-időben”. Ám, ha ez igaz is volt (bár erre utaló bizonyítékot nem találtam), ilyen vétséget senki nem állapított meg. Miért nem dolgozhatott volna ott, beosztott munkakörben? Bizonyára vállalati vagy személyi ellentét miatt kellett elhagynia munkahelyét.

A kaposvári munkahely megszűnése után albérletét felmondta, s ismét budapesti nővérénél, a Henter családnál volt kénytelen szállást kérni. A budapesti bejelentkezés után azonban a kerületi rendőrkapitányságtól olyan határozatot kapott, miszerint Budapesten nem kaphat letelepedési engedélyt, ezért 48 órán belül el kell hagynia a fővárost. A magnószalagra vett elbeszélésben így említi ezt: *„Először elmentem Kádárhoz. Ő azzal fogadott, hogy **Mit keresek itt? Pedig – tudomásom szerint – már tájékoztatták panaszomról. Most már semmit – mondtam és elköszöntem. Elmentem a Belügyminisztériumba Dombihoz. Ő azt közölte a panaszomra, hogy **nyugodtan menjek haza, ő intézkedik.** Harmadnap megkaptam az új határozatot, mely az előbbit hatályon kívül helyezte, és megkaptam a letelepedési engedélyt Budapestre.***” Ki volt ez a Dombi? (Dobi?) Mi volt a beosztása? Erről nem tett említést Beleznay Rozália.

Két hivatalos igazolás tanúsága szerint Lia 1965. október 23-tól december 29-ig a budapesti XIX. kerületi Vöröskereszt szervezet által kirendelt tolmácként, valamint élelmiszerszállítmányok kísérőjeként tevékenykedett. (Igazolások másolatban csatolva.)

Egy 1957. augusztus 26-án kelt adásvételi szerződés tanúsága szerint Beleznay Rozália eladta a Nagyatád-Bodvicai ingatlanát Vandzsia József és Benkő Julianna vevőknek 25000 forint vételárért (Másolat a függelékben csatolva.). Azt, hogy Lia letartóztatása és az adás-vétel között eltelt 12

év alatt ki élvezte az ingatlan hasznát, ki fizette terheit, nem kutattam. Tény, hogy folyamatosan lakták az épületet, s az új tulajdonosoknak kellett lakást szerezni az ott lakók számára, hogy birtokba is vehessék tulajdonukat.

A Történeti Hivatalban található, Beleznay Rozáliára vonatkozó ügyiratok szerint Lia 1955-57 között különböző helyeket lakott és dolgozott. 1957. november 20-tól Budapesten, a Majakovszkij utca 85. szám alatt társbérlelként élt. Nyugdíjas volt, de a Dokumentációs Központban dolgozott is Budapesten, a VII. kerületi Hársfa utca 21. szám alatt – írja a Történeti Hivatalban őrzött jelentés, mely így folytatódik: „Lakásából csak a konyhát használja saját célra. A többit az IBUSZ-on keresztül turistáknak adja ki szálláshelyül. Főként csehszlovák, román és ukrán turisták laknak nála. A lakásán tölti idejét, azt akkor hagyja el, ha bevásárolni vagy orvosi rendelőbe megy. Idegeneket nem fogad, néha pesti rokonai látogatják meg. Ellenséges megnyilvánulást vagy tevékenységet nem tapasztaltak nála. Még 1956-ban sem – olvasható a jelentésekben”. (A jelentések aláíróinak neve a személyi jogok védelme miatt nem közölhető – erről külön nyilatkozatot kellett adnom.) A jelentésekből megállapítható, hogy Lia magatartását hazatérése után a BM III/II ügyosztálya figyelemmel kísérte és jelentéseket kért a volt elítéltről. E szigorúan titkos ügyiratokat a BM említett ügyosztálya 163. oldal 113 409/9 sorszám alatti zárólappal lezárta. Az ügyiratok csak az utóbbi időben váltak betekinthezővé.

Még egy emlék Lia időskori életéből: 1989-ben – hosszú évek után – ismét ellátogatott szülővárosába, Nagyatádra. Sára Sándor filmrendező és a DUNA TV munkatársai kíséretében. Ferenc testvérének dédunokája, Rác Rita a keresztanyjának kérte fel az idős nagynénit. Rita, aki 1977-ben született, nem volt megkeresztelve addig. A 11 éves lány úgy határozott, hogy felveszi a keresztséget. A keresztelőre 1989-ben került sor a nagyatádi római katolikus templomban. A keresztelési ceremóniáról Sára Sándor magnófelvételt készített, ami ma is megvan Dr. Kisnemes János, nagyatádi plébános birtokában. Lia ekkor Bodvicán is járt keresztlányáéknál (a Rákóczi utcában). Cserti Lajosné elmondása szerint egyszer, a nyolcvanas évek vége felé, egy hölgy és egy úr kopogtatott be hozzájuk. A hölgy egy pohár vizet kért mondván, valamikor ez az ő kútja volt, ezért szeretne inni a vízből. Övé volt a ház és a telek. Már csak a kút a régi, ami emlékezteti ifjúságára. Jó nagyot ivott a vízből, elnézegetett a kert felé, ahonnan hiányoztak már a régi körtefák is. Aztán elköszöntek. Csak a távozásuk után jutott Csertiék eszébe, hogy a hölgy bizonyára Beleznay Rozália volt.

Milyen gondolatai lehettek Liának ifjúsága paradicsomában járva? Megkérdeztem levélben erről kísérlőjét, Sára Sándor mővész urat, de levelemre Sipos Sarolta, a DUNIVERSITAS Egyesület titkára, Sára Sándor munkatársa írt kitérlő választ.

Még annyit Lia keresztanyaságaról, hogy keresztlányának támogatást ígért úgy, hogy halála után részbeni örökösévé teszi. Ígéletét meg is tartotta, mert halála után a keresztlány csaknem százezer forint örökségben részesült.

Amikor betegsége és idős kora miatt már nem tudott dolgozni, évente több hónapot töltött szanatóriumban, s véglegesen a Henter családhoz költözött. Ők ápolták, gondozták 1996. június 23-án bekövetkezett haláláig.

A kínzások, a börtön, a kilenc év a szovjet munkatáborokban az idegen földön, majd a hazatérés utáni számkivetettség következtében is szép kort tudott megélni Beleznay Rozália. Köszönhető ez a határtalan élni akarásának, a soha el nem múló bizakodásának, a minden szenvedéssel szembeni kitartásnak, hazaszeretetének és hitének abban, hogy minden rossz egyszer jóra fordul. Ez az élni akarás segítette át minden szenvedésen, megpróbáltatáson, kezdve attól a naptól, mikor letartóztaták és elhurcolták Nagyatádról.

Függelék

Néhány megjegyzés Lia DUNA TV-ben elmondott önvallomásához, melyet részben a nagyatádi plébánia halotti anyakönyve, részben a még élő, s az eseményeket ismerő személyek emlékezései alapján állapítottam meg:

1. Idős Beleznai Istvánné, az édesanya, a halotti anyakönyvben bejegyzettek szerint 1946. június 23-án hunyt el, 79 éves korában, „végelgyengülés”-ben. Tehát nem hirtelen halállal, mint ahogy az a TV-ben elhangzott, de bizonyára nagy hatással volt az idős asszonyra leányának a sorsa, hisz az anyai szív fájdalma leírhatatlan lehetett Lia letartóztatása, elhurcolása, majd a halálát tolmácsoló hírek hallatára.

2. Az édesapa, Beleznai István, a halotti anyakönyv szerint 1949. július 20-án halt meg, 85 éves korában, ugyancsak „végelgyengülés”-ben.

Várta-e leányát, aki ekkor még szovjet munkatáborban volt? Senki nem tudja. Súlyos szürke hályog következtében elvesztette látását. Fia, Ferenc volt a gazdaság birtokosa. Az édesapát, de a család más tagjait sem bán-talmazták Lia vélt tettei miatt.

3. Munkámat segítették dokumentumok rendelkezésemre bocsátásával:

Horváth Istvánné Kaposvár – Lia TV-interjújáról készített magnófel-vétel átadásával

Rózsás János Nagykanizsa – Lia hazatérését igazoló iratok megküldé-sével

Történeti Hivatal Budapest – kutatás engedélyezésével

Somogy Megyei Levéltár – Liára vonatkozó anyagok kutatásának en-gedélyezésével

Művelődési Ház, Nagyatád – múzeumi kutatást elősegítő tevékeny-séggel

Városi Könyvtár, Nagyatád – kutatásokat elősegítő tevékenységgel

Cserti Lajosné, Nagyatád – adás-vételi szerződés átadásával

Ormai István, Nagyatád – kutatáshoz a polgármesteri hivatal gépkocsi-jának rendelkezésemre bocsátásával

Henter Lászlóné, Budapest – fotóinak rendelkezésemre bocsátásával

6. Ismeretei átadásával közreműködtek munkámban:

1. Beleznai László, Budapest

2. Gasparics Józsefné, Nagyatád

3. Bárci Jánosné, Nagyatád

4. Borbás Józsefné, Nagyatád

5. Dobor Ferencné, Nagyatád

6. Papp Sándorné, Nagyatád

7. Dömötör Zoltánné, Nagyatád

8. Cserti Lajosné, Nagyatád

9. Henter Lászlóné, Budapest

7. Henter Lászlóné levélbeni ajánlatára ugyancsak levélben a Budai Szent Imre Gimnázium igazgatója közvetítésével megkerestem Olofsson Placid bencés rendi paptanárt, aki ugyancsak szenvedője volt a GULAG-lágereknek, közel tíz esztendeig.

Válaszlevelében a következőket írta:

„Én a lágerekben nem találkoztam Liával. Tudtommal nem is együtt jöt-tünk haza. Én 1955. november végén érkeztem Budapestre. Később né-

hányszor találkoztam Liával, súlyos betegsége alatt.

Miséztem is lakásán, egy szabadulási évfordulón. Akkor mondott is nekem valamit, hogy hogyan került bíróság elé, de meg kell vallanom, már nem igen emlékszem rá.

1990. november óta mi, GULAG-osok összejövünk a Budai Szent Imre Templomban. Eleinte több mint 600-an, most már 300-an sem igen vagyunk.

Még annyit a levélből: több mint 26 000 fogolytársunk élt Budapesten 1992-ben. A Honvéd téren felállított nagy kökereszt évenkénti megkoszorúzásánál sem emlékszem, hogy láttam volna őt.” – fejeződik be a levélbeni kivonat.

A fentieket azért idézem, hogy bizonyosságot adjak: minden lehető megragadtam Lia életútjának minél részletesebb feltárására.

8. „Miért?” Kérdés, mely minden megkérdezett részéről – Liától is – megválaszolatlan maradt:

- a) Miért nem választotta hazatérte után, otthonául, az egykor úgy szeretett szülőhelyet, ahol saját tulajdonú háza volt, testvérei éltek?
- b) Talán a félresikerült szerelem, a férjhez menés meghiúsulása miatt nem kívánt Nagyatádon élni?
- c) Valószínű, nem akart szembetalálkozni azokkal, akiknek „köszönhette” elhurcolását, a kilenc év szenvedéseit?
- d) A nagyközség vezetői (pártfunkcionáriusai) „nemkívánatos személynek” tartották a GULAG-os asszonyt? Ezt igazolni lát-szik, hogy Kaposvárott lakást bérelt, munkát vállalt, de „nem-kívánatos személyként” eltanácsolták!
- e) Miért nem látogatta meg hazatérte után – egy későbbi eset ki-vételével, s akkor is csak egy napra és kísérővel (unokahúg ke-resztelője) – szülőhelyét, itt elhantolt szülei sírját?

Válasz csak az lehet: a kilenc év szenvedései, a megaláztatások oly mély nyomot hagytak lelkében, hogy igyekezett elfelejteni, nemcsak a szörnyű-ségeket, hanem a harminc-egynéhány évet is, melyet itt, a Rinya partján élt meg örömeiben, netán bánatokban is. Vagy a „rend” akarta így!!!

Központi Bizottság Kereskedelmi Hivatalának

M e g j e l e t .

ORVOSI HÍRJELEZŐS.

Belexay Rozália -at, aki a Szovjetunióban a mai napon hazatért, orvosi szempontból megvizsgáltán, bevezett a...
betegségben szenvedő nem szenvedő...
Eztelen megérkezése után 24 órában...
kon szűri vizsgálaton /vér, tüdő./ megjelenni.

Hivatalában 1953. dec. hó 11-én

az Egészségügyi Minisztériummal
való megállapodás alapján a
betegget a tulajdoni kerékbe
utalom.

olvashatatlan

ORVOS.

Sejti gépirás eredetű adata

9.14.10. P. a. H. K. J. K.

Központi Város Tanácsa V. L. III. Ig. o.
565/A.252/1953.

Helyzetbeli bizonyítvány.
Munkakönyv kiállításához illeték és díjmentes.

Központi Város Tanácsa V. L. III. Ig. o. bizonyítja a tanvallomások és a fel-
mérés birtokos irás alapján hogy Belexay Rozália Kaposvári Belolanisz u.
11. sz. alatti lakos 1945. április hó 15-16. 1953. december hó 25-ig terjedő
időben a Szovjetunió-ban tartózkodott mint hadifogoly.
Ez a tény 1954. augusztus hó 9-én.

A kiegészítő hiteltel
elcadd.

Somogyvári József sz.
osztályvezető.

Nagyatádi Járási Tanács Végrehajtó Bizottság
Mezőgazdasági Osztálya

Dogyszám: 777/1959. III.

Határozat

az ingatlan adórételt

az 1957. évi 10. sz. tvr. és a 3/1957. F. M. számú rendelet

alapján engedélyesen

Nagyatád, 1959. 9. év 10. hó 20. napján

Székely
osztályvezető

195

1961 FEB 11

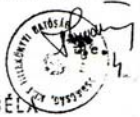
_____ helyen: _____
_____ Kötet: _____

614/2 2530/59
A 1959. évi 10. sz. tvr. 1. cikkében foglaltak
alapján a jelen határozattal a fentebb megnevezett
f. ingatlanra Ft. 2500 összegű

Hummel forint.
Közzététel, 1959. évi 959 250 - 2 kds. p.

195/1961. évi. sz.
Tulajdonjogot a végzés értelmében beje
gyezte

DR. KÖRÖSI BÉLA
1959. 10. 20.
a Nagyatádi Járási Önkormányzat
Mezőgazdasági tagja
NAGYATÁD

777

Magyar Köztársaság Vezető Bizottság

110960013 1959. DEC 19

1959. december 19.

104
Kovács János

Adás-vétel a 26/1959. évi

létrejött egyfelől Belezrai Rozália háztartásbeli Budapesti/XIX.ker.Xispst.Bejcsy Eszter le.sz./lakos mint eladó, másfelől Vándrai József-Kiszlipicz és neje Benkő Julianna nagyatáji/Rákóczi u.26./lakosok mint vevők között az alábbiakban.-

1./ Fentnevezett eladó eladja szennel a bevezési 533 aztjkyben A + 1-3 sorozatok alatt felvett 10/b.1., 10/b.2. és 10/b.3.árszu belsőégi ingatlanát vevőknek a költségekben kiakasztott 25.000 Ft.azaz Huszonöt ezer Ft vételárért.-

2./ Vevők az 1.pontban leírt ingatlanokat az ett kitett vételárért szennel megveszik, mely vételárnak teljes kiegyenlítését eladó jelen szerződés aláírásával elismeri és nyugtatja.-

3./ Eladó szavatol az eladott ingatlanok teljes teher és perentosságért és megemeli, hogy a tulajánjog vevők javára bekebeleztesse.

4./ Vevők a megvett ingatlanok birtokába lépnek, kussák annak hasznait és viselik terheit, az adókat 1957 évi április hó 1-től fizetik.

5./ Ezen okirat szerkesztésével, a tulajánjog bekebelezésével felme rülk költségeket és illetékeket a vevők fizetik.

6./ Per esetre a szerződés felek a nagyatáji járásbíróság kizárólagos illetékességét kötik ki.

Vevők büntetőjogi felelősségük tudatában kijelentik, hogy sagyar állampolgárok.

Felelvásás után helybenagyva aláírtak.

Kelt Budapeston, 1957 évi. *október 10-én* napján.

Előttünk mint tanúk előtt:

Heister Lóti
őrn Heister Lóti

Belezrai Rozália

Kelt Nagyatád, 1959 évi november hó 5-én.

Előttünk:

Benkő György
őrn Benkő György

Vándrai József
Vándrai Józsefné
Benkő Julianna

Hazatérés után

Lia, két bérmakeresztlányával (1956)

*Lia, nővérének unokájával, és a jobboldali képen a nővérénél,
Adyligeten*

A hetvenes-nyolcvanas évek emlékei

*Lia, nővére
unokaáival Adyligeten,
1975-ben*

*Lent: Lia 1978-ban,
amikor otthonában
istentiszteletet tartot-
tak egykori ciszterci-
ta fogolytársai, köz-
tük Olafsson Placid
atya*

*Lia és nővére, Ilonka
Adyligeten, 1980-ban*

*Az alsó képen Lia, nővérének
dédunokájával, 1984-ben*

*Lia, nővérével és annak két unokájával, 1988-ban,
Adyligeten*

*Fogolytársának javaslatára kitüntetést kap Lia,
1995-ben*

*Lia és nővére a dédunokában
gyönyörködnek 1991 karácsonyán;
alul: Lia nővérének unokáival*

*Utolsó látogatás
Adyligeten (1995)*

*Gyászmise 1996-ban. Balról: a rokonok, ismerősök,
jobbról: a legközvetlenebb hozzátartozók*

IV. RÉSZ

A MÁRTÍR

Gyilkosok kezén

*Páter Hajnal Zénó ferences barát
1900-1945*

A szerzetesrend

„A Szent Ferencről elnevezett szerzetesrend a templom építésével egy időben került Nagyatádra. Akkor 1731-et írtak. Czindery Ignác Nagyatád földesura és a zágrábi ferencesek főnöksége szerződést kötöttek a rend letelepítésére. Korabeli feljegyzések szerint 1740-ben két ferences barát látta el a hívek lelki gondozását magyarul és horvátul” – írja Burics Pál Nagyatád monográfiájában.

A ferences szerzetesrendnek három rendjét ismerhettük meg. Az első rendbe tartoztak a felszentelt miséző barátok. A második rendben gazdasági feladatokat /különböző munkákat/ ellátók voltak. Míg a harmadik rend tagjai civil egyének, akik a vallásgyakorlás szigorúbb szabályai szerint éltek.

Az első és a második rend tagjai barna posztóból készült szoknyaszerű, úgynevezett csuhát viseltek, deréktájon fehér pamutból font kötéllel (korda) átkötve. A kötélt két vége oldalt a ruha aljáig ért. Hajukat a fej felső részén körbe lenyírátták. Ezek voltak a külső jelei a ferences rendi barátoknak.

„1755-ben került tető alá a templom és a rendház. 1767-ben elkészült a templom, torony nélkül, úgy, hogy istentiszteletre alkalmas volt. A felszentelést és az első szentmisét Nagy Antal marcali esperes közreműködésével tartották meg. A tornyot 1843-ban Csuzy Pál földesúr építtette meg. 1880-ban erős földrengés rázta meg a környéket. A templom falai megrepedtek, de komolyabb kár nem keletkezett. Kijavítás után tovább szolgált, és szolgálja ma is a hívők vallásgyakorlását és Istentiszteletek bemutatását.” (Lásd: Burics Pál Nagyatád monográfiájában.)

A csaknem két évszázad alatt sok szerzetes házfőnök látta el a hitélet irányítását, és váltotta egymást. Névsoruk ma is megtekinthető a Nagyatádi Plébánia Hivatalban. Majd 1938-ban Nagyatádra helyezték Hajnal Zéno atyát házfőnöknek.

Kegyetlen gyilkosság áldozata lett, s ezért íródtak e sorok, emlékezéssül, hogy a második világháború mily sok áldozatot követelt minden rendű-rangú embertársunktól Magyarországon.

Hajnal Zénó Nagyatádon

A ferences rend szombathelyi levéltárában Nagyné Gyánó Ágota az alábbi feljegyzéseket találta Hajnal Zénó személyére vonatkozóan – olvasható a nagyatádi újság Elődeink c. rovatában:

„Hajnal József Erdélyben született 1900. október 25-én, a Bihar megyei Vaskoh (ma a román Vascan) helységben. Az alsó- és középiskolák elvégzése után teológiát tanult. 1917-ben öltötte magára a szerzetesrendi ruhát. 1918-ban tett fogadalmat, s 1925-ben pappá szentelték. Ekkor vette fel a Zénó nevet. Még az évben a veszprémi szeráfi kollégium prefektusa lett. 1927-ben Nagykanizsán káplán. 1930-ban Szombathelyen, 1932-ben Budapesten hitszónok. 1933-ban az USA-beli Roebing városában missziós plébános.

1936-tól újra Magyarországon, Esztergomban prefektus, hittanár és angol nyelvoktató. 1938-ban ismét Nagykanizsa az állomáshelye, s még ugyanebben az évben Nagyatádra helyezték házfőnökök...

...Személyesen is jól ismertem Zénó atyát. Gyakran járt házunknál látogatóba. Ottlétekor főleg édesapámmal társalogtak. Sok mindentről beszélgettek, többek között még politikáról is. Bár a beszélgetések nagy részéről nincsenek konkrét emlékei a diáklánynak, hisz a korabeli lányoknak más témái is voltak, de azért egy-egy lényeges mondat megragadta a figyelmét. Például, amikor arról beszélt Zénó atya, hogy mennyire fájjalja, hogy a trianoni békediktátum elszakította legkedvesebb hozzátartozóitól. Vagy amikor oly lelkesedéssel beszélt a fiatalok hazafias neveléséről. Anyám, látogatásai alkalmával, igyekezett kedvenc étkeit feltálatalni. Családunk rendszeresen nevelt és tömésbe fogott libákat. Levágás után ezek húsát, máját zsírban tartósította. Mivel az atya nagyon kedvelte a sült libamáját, hát anyám többször is ezt melegítette fel étkezéshez. Zénó atya mindig hálás volt a kedves gondoskodásért.” – mondja Nagyné Gyánó Ágota.

Ágota emlékei közt szerepel egy bérmálásra kapott ajándékkönyv. Édesanyja Zénó atyától kért tanácsot, hogy az ajándéknak szánt könyv – egy Franklin kiadás – alkalmas-e korabeli lánynak, mert lánya vonzódik az irodalomhoz. Zénó atya válasza: „Bár kissé korai még, de egy-két év, és szüksége lesz az ilyen könyvekre, tehát nyugodtan megveheti.” Ágota megkapta a nem várt ajándékot.

Emlékezők elbeszélései

Sárdi József és más ez időben Nagyatádon élők elmondásai alapján a következőket tudtam összegyűjteni:

„*Mint Katolikus Legényegyleti tag is jól ismertem Zénó atyát – mondja Sárdi József. – Sokat forgolódtam a fiatalok körében. Minden megnyilvánulása a fiatalok erkölcsi és hazafias nevelése érdekében történt. Jól emlékezem még arra is, hogy többször szerepelt ünnepi szónokként nagyatádi jeles ünnepek alkalmával, például március 15-én a Kossuth szobornál, vagy a hősök szobra előtt. Beszédeiben élesen elítélte az országot megcsónkító trianoni békeszerződést, s annak szükséges megváltoztatását hangsúlyozta.*” Ez emberileg érthető is részéről, hisz erdélyi születésű volt, bizonyára ott éltek legkedvesebb hozzátartozói. Mint magyar, s pap természetesen, hogy szemben állt azzal az eszmével, amely a Szovjetunióban bezáratta a templomokat, s ezerszámra likvidálta a papokat. Hivatásából eredően ennek adott hangot.

Egy volt barapusztai lakos mondja: *"Somssich Eszter grófnővel igen jó kapcsolatot tartott. A grófnő mecénása volt az atádi zárdai iskolának. A grófnő gyakran küldött érte kocsit, hogy Kispusztán (Barapusztán) kastélyában töltsön el néhány órát, vagy költsön el egy ebédet, uzsonnát. Ilyenkor Zénó atya első dolga volt, hogy a kastély kápolnájában imába mélyedjen néhány percig. Gyakran kísérték a kastélyhoz tartozó Tölösbe (kis gondozott erdő) ügyeik megvitására."*

Mint házfőnök az iskolásoktól és levontkötelezettektől szigorúan megkövetelte, hogy rendszeresen részt vegyenek az istentiszteleteken vasárnap. Ezért felelősséggel tartoztak az iskolaigazgatók, illetve levont parancsnokok.

Szívesen fogadta el a meghívást, és örömmel ment el azokhoz, akiket esketett, és meghívták lakodalmi vacsorára. Jól érezte magát a mulatozó, táncoló emberek társaságában. Néha még maga is énekelt a társasággal, ha neki tetsző nótára került sor. Ám bármily jól érezte is magát, ha jött az ájtatosság ideje, elköszönt, hogy idejében hazaérkezzen. Szerzetestársaival szigorú főnök, de barátságos társ volt. Megkövetelte a rendi szabályok betartását.

"Iskolánkban öntudatosabb vallási életet teremtett. Magas fokra emelte a nemzeti érzést. Az állam igényeket támaszt és követel az egyházi iskola-

épület kibővítését illetően. Tantermekkel, szertárakkal, tornateremmel kell bővíteni azt. Ha ezt nem teljesítjük a jövő év tavaszáig, az iskola elveszti nyilvános jellegét. A szívós munka bizonyítéka, hogy a feladat részben egyházi támogatással, részben adakozásokból megvalósult. Zénó atya nagyon intelligens, szerény, meggondolt ember volt. Hívei szerették, bár sosem beszélt önmagáról." – olvasható a ferences rend szombathelyi levéltári anyagában – írja Nagyné Gyánó Ágota Hajnal Zénóról.

A Kogler család

Tiszti esküvő
(Hajnal Zénóval)

Bakos László, Nagyatád Rákóczi úti lakos 1941-44 között a polgári fiúiskola tanulója volt. Így mondta el emlékeit:

"A polgári iskolában nagyon zsúfoltan voltunk, hárman is ültünk egy padban. Ezért egy osztályt – köztük engem is – a volt zsidó iskolában helyeztek el. Valószínű a zsidótörvény alapján megszüntetett iskolát igényelte a tantestület. Így természetesen a hittant is ott tanították. De számunkra nem ez, hanem a látványos élmény, a sákerolás volt izgalmas, amikor a zsidó pap elvágta a baromfik nyakát, hogy azok kivérezzenek. Ez is ott a zsidó templom és volt iskola udvarán történt... Bár személyesen nem beszéltem Hajnal Zénó atyával, mert ő nem tanított, de mint szónokot többször hallgattam végig, hisz nekünk diákoknak kötelező volt minden ünnepségen részt venni. Azt, hogy mit mondott szó szerint, nem emlékszem, de mindig nagy hévvel mondta beszédeit, az biztos, s a hallgatóság nagy éljenzéssel fogadta azt."

1941-ben (május 11-én) Zénó atya házfőnöksége alatt ünnepelte a szerzetesrend Nagyatádra történő letelepedésének 200 éves évfordulóját.

Az évfordulóra nagy ünnepséget szerveztek. A házfőnökön kívül az atyák és civilek is részt vállaltak a szervezésben. Kiemelkedő munkát végzett e tekintetben Ruttner Andor bodvicai tanító" – olvasható a Nagyatádi Életrajzi Kislexikonban (lásd.: Múltidéző XII. szám, 54-55. oldal, P. Rónai György 1941. május 11-én kelt írása nyomán. Kiadta a Nagyatádi Városi Könyvtár).

Az ünnepséget emelte Dr. Czapik Gyula veszprémi megyéspüspök megjelenése. A főpapot művészi felállított oszlopsor előtt fogadta nagy örömmel Hajnal Zénó ferences házfőnök, valamint a hivatalok vezetői, vallásos és egyéb egyesületek, és a hívek nagy tömege. A vendég személyes megjelenésével, valamint elismeréséről tanúskodó beszédével is kifejezésre juttatta, hogy mennyire értékeli a ferences atyák sokoldalú, eredményes munkásságát lelki és szellemi téren egyaránt.

Nagyon emlékezetes esemény volt Gyánó Ágota diáklány számára a jubileumi ünnepségen való szereplés. Zénó atya javaslatára osztályfőnöke az első polgárit végző Ágotát jelölte ki, hogy az ifjúság nevében köszöntse az ünnepségre érkező Dr. Czapik Gyula püspök urat. Az erről készült kis fényképeket ma is szeretettel őrzi Ágota, melyeket most közreadunk:

*Dr. Czapik Gyula püspök
köszöntése
Nagyatád, 1941. május 11.*

Az ünnepség vasárnap pünkösdi szentmisével kezdődött. Ugyanakkor a templom előtt tábori mise volt a helyőrség, az iskolák és az egyesületek részére. A főpapi mise végeztével a püspök úr szentbeszéd keretében méltatta az alapítók és a ferences atyák elvülhetetlen érdemeit. Ennek végeztével a hívők serege szentségi körmeneten vett részt. A püspök úr haláláról mondott rövid beszédet, majd utána Hajnal Zénó házfőnök a rendház nevében megköszönte az ünneplést. A díszközgyűlést 200 terítékes ebéd követte a Korona szállóban. Ebéd végeztével a főpásztor a zárda iskola bővítését nézte meg Zénó atya kíséretében.

A szervezés Ruttner Andor igazgató feladata volt.

Képeslap az 1940-es évekből a katolikus plébániatemplomról

Frontközeli események

A már említett személyeken kívül más nagyatádi lakosokkal is beszéltem, akiknek emlékeik vannak arra az időszakra vonatkozóan, amikor a frontvonal elérte a Rinya-patak vonulatát.

A szovjet-bolgár csapatok 1944. december 7-én értek el a Rinya keleti partjaihoz. A támadás vagy kifulladásban volt, vagy szándékosan határozott úgy a hadvezetés, hogy a Rinya-patak elérésével az arcvonal területén beszünteti a támadó hadműveletet. Így a támadó csapatok a patak keleti peremén lévő településeknél (Henész, Simongát), a német-magyar véde-

lem pedig a nyugati oldalon építette ki állásait. Ennél fogva Nagyatád-Bodvica a németek kezére került.

Minthogy az atádi templomtorony igen alkalmas megfigyelőállásnak bizonyult a németek számára, ezt nem hagyták figyelmen kívül az ellenséges csapatok sem. Hulltak a gránátok és az ágyúlövedékek száz szám a templomra, a rendházra és környékére. A barátoknak is le kellett vonulni az építmények alatti pincékbe. Ott rendezték be állandó tartózkodási helyüket több, menedéket kereső helybeli családdal együtt.

Szóljon most Dekanics Mihályné, született Horváth Margit, aki 1923-as születésű emlékező:

"Határozottan emlékszem – mert magam is ott voltam –, hogy 1944. december 8-án volt az utolsó szentmise a templomban. A misét és a szentbeszédet emlékezetem szerint György barát tartotta. Hogy ezt követően volt-e a pincében mise, vagy karácsonykor éjjéli mise, azt nem tudom. /Mások elmondása szerint tartottak misét és imaórákat a pincében, sőt karácsony éjjelén éjjéli misét is./ Ellenben az apácák kolostorának kis kápolnájában többször is volt mise főként apácáknak, de civilek – köztük én is – részt vettünk ezeken. A misét itt is György barát tartotta... Egy eseményt mondok el, mely ugyancsak megmaradt emlékezetemben – folytatja Margit néni. Egy alkalommal – napra már nem emlékszem – erős repülőgépbúgásra figyeltünk fel. Kiszaladtunk az udvarra, de repülőt már nem láttunk. Ellenben két alak ejtőernyővel ereszkedett lefelé a kertek végi szántók felett. Kapát, ásót kaptunk kézbe, s szaladtunk a kert mögötti terület felé, ahol közben az idegenek már földet értek. Lincshangulat uralkodott az ásós, kapás civilek között. Am amikor meglátták a hórihorgas néger kezében a fegyvert, a lincshangulat elszállt. Közben a másik érkező mondogatta maga felé mutogatva: júd, júd. Ezt megértettük, hogy zsidó, majd kezét szájához emelve vizet kért, mire megenyhült a tömeg. Minthogy én voltam a legfiatalabb, engem ugrasztottak vízért. Egy kanna vízzel és bögrével tértem vissza. A vizet kérő két bögrével is megivott, de a néger nem kért, csak a fegyverét szorongatta lövésre készen.

Valakinek eszébe jutott, hogy Zénó atya beszél az amerikaiak nyelvén, ezért megint csak engem nógattak az atyáért. Mire visszaértünk, már két német fegyveres szuronyt szegezve állt a légből érkezett jövevények előtt. Azok felszólításra mindent, ami náluk volt, a földre dobáltak, és felemelt kézzel állva várták sorsuk alakulását. Zénó atya pár szót szólt a németekhez, majd tolmácsolva a katonák kérdéseit és az amerikaiak válaszait, megtörtént az ideiglenes kihallgatás. Aztán a fegyverek kivételével összeszedték a földre dobált holmikat és az ejtőernyőt, amit közben a civilek

darabolni akartak, és szuronyos kíséret mellett elindultak valószínűleg a német parancsnokságra. Ekkor találkoztam utoljára Hajnal Zénó atyával." - szusszant egyet Margit néni.

Kérdéseimre elmondja még: "A kolostor konyháján főztek továbbra is, és a kész ételeket vitték le a pincébe étkezéshez. Az ételkészítést felváltva végezték a szakács irányításával. Állítólag a templom főoltára mögött volt egy lejárát a kriptába, azon közlekedtek. Ezt onnét tudom, mert testvérem férjének édesapja, Lóki János családjával a szomszéd épületben lakott (volt községháza, ma zeneiskola), s szinte naponta átment a papokhoz beszélgetni. Ő mondta el a tapasztalatait. Azt is elmondta még, hogy amióta a front itt van, a barátok nem nagyon hagyják el a templom épületét. Az elesett katonákat, de a civileket is papi szertartás nélkül temették el. Így temették el a már említett Lóki Jánost, a papok szomszédját is, akit a pinceajtó előtt állva ért halálos aknaszilánk. Éjjel hozták el a temetőbe, és ott temették el, Isten nyugosztalja... Az atyák közül senki nem jött el, pedig szomszéd lévén szinte naponta látogatta őket." – fejezi be szomorú végű elbeszélését az idős asszony.

Nagyatádnak a front alatt 58 halálos áldozata volt – írja a Nagyatád monográfia 207. oldalán Csóti Csaba.

Íde kívánczik Dr. Veres Dezső naplófeljegyzése is:

"1944. december 29. Zaklatott volt a tegnapi nap. Annyit még tegnapról, hogy volt nálam Rusvay, a menekült állatorvos, és közölte, hogy úgy határoztak, ők és az utcabeliek nem mennek el. A papokról beszélgetvén megjegyezte, hogy eddigi viselkedésükkel érdemeiket nem öregbítették. Véleményük szerint nem kriptában kellett volna állandóan tartózkodniuk, hanem a híveket látogatni, vigasztalni, erősíteni. Ezzel soha ki nem fogyható, nagy erkölcsi tőkét tudtak volna maguk és az egyház részére gyűjteni."

Majd így folytatódik a napló:

"Ma délelőttöm ide-oda szaladgálással telt el. Tudni akartam, mi van a lakosság eltávozásával. A papokhoz is benéztem. Ott megtudtam, hogy Zénó atya elment. P. Bakos ma reggel indult (Kanizsára megy). Özv. Krivaricsék Nagyutcába költöztek vissza. Bognár adótiszt elmegy (felesége marad). Főjegyzőék az apósághoz mentek Ignác atyával. A kocsis és Barta igazgató maradtak csak a pincében. Megtudtam, hogy Burányiék az este indultak el. Megtudtam, hogy Józsi bácsi – emlékezők szerint Sümegi József, kocsis – kapott a papoktól két tehenet, egy lovat, zsírt, cukrot, stb., mert semmit nem tudtak elvinni." (lásd. Veres Dezső napló-részlet, 1945, Nagyatádi Múzeum)

Egy korabeli leányzó Pacsi Mária, ma már özv. Pápa Ferencné, aki a nagyatádi zárda tanulója volt, ezeket mondta el: *"Nem tudom miért, de nem szerettem Zénó atyát. Félttem tőle talán szigorú tekintete miatt. Még a gyóntatót is elkerültem, ahol ő gyóntatott. Inkább várahoztam másik atyára. Mégis Zénó atyával kapcsolatos az az emlék, ami máig megmaradt emlékezetemben. Terus nővérem menyasszony volt, de a háborús körülmények miatt késett az esküvő. Nővérem terhes lett, ami ha kitudódott, az időkben igen nagy szégyennek számított. Közben Atádra is bejöttek az ellenséges csapatok, és a vőlegényt is begyűjtötték, majd elvitték. Nővérem öngyilkos akart lenni, amit persze nekünk nem árult el. Tette elkövetése előtt elment az akkor már felrobbantott tornyú templomba. Imádkozás közben egyszer csak egy alak emelkedett ki a romok közül. Zénó atyát vélte felismerni, aki nem szólt, csak ujjával integetett, mintha azt akarná mondani: életet nem szabad önként eldobni! Pedig ekkor már a hírek szerint az atya halott volt. Néném hazajöve elmondta a történeteket, s kijelentette, bármi történjen is, megszüli gyermekét. Mi csak ekkor tudtuk meg, hogy nővérünk gyermeket vár. Aztán hamarosan hazaengedték a vőlegényt is, majd megesküdték. A korai terhességet talán senki észre sem vette. A megszületett gyermeket boldog családi egyetértésben nevelték. S odafönn Zénó atya bizonyára örömmel nyugtázta, hogy megmentett két életet"* - mondja befejezésül Mária asszony.

A német csapatok 1945. március 29-én hagyták el véglegesen Nagyatádot, s másnap 11 óra körül látták meg az első szovjet-bolgár katonákat a községben, jöhetnek már a hajnali órákban átlépték a Rinyát. De többek elmondása szerint már jóval azt megelőzően, hogy az ellenség elfoglalta volna Nagyatádot, a német parancsnokság elrendelte a település kiürítését. Sokan el is mentek a nyugatabbra lévő községekbe, mint Tarany, Bolhás, Berzence, vagy Udvarhely. Már ekkor híre járt a hívők között, hogy Zénó atya nagyon fél az oroszok bejövételétől, ezért ő is távozását tervezi. Voltak, akik egyetértettek szándékával. A hívők többsége megütközéssel fogadta a hírt. Azt mondogatták: *"Akkor hagyja cserben híveit, amikor a legnagyobb szükség volna rá, hogy buzdítsa, bátorítsa híveit."* Ezek a vélemények eljutottak az atyához is. Ő mégis úgy határozott, nem várja be az ellenséges csapatok bejövetelét, csomagol és elmegy Gyékényesre, az ottani parókiára.

Pár nap tartózkodás után utolérte végzete Zénó atyát. A szovjet-bolgár csapatok Gyékényest is elfoglalták. A két papot – mármint a gyékényesit is – rövid időn belül őrizetbe vették. Kihallgatások, fenyegetések napjai következtek.

A továbbiakról egy szemtanú, B. László így nyilatkozott Gyánó Ágótának a nagyatádi újság *Elődeink* című rovatában:

"1945 márciusa. Tizenkét éves kisfiú szemtanúja volt az eseményeknek. *Mikor a háború elérte Gyékényest, a község lakosságát, és az oda menekült nagyatádiakat kihajtották a Góla felé vezető útra. Otthontalan emberek hosszú sora a poros úton, lelkükben az ismeretlen borzalmaktól való rettegés. Távolról nehéz fegyverek moraja dübörög. Fejük felett vadászpülők kattognak, az asszonyok némán imádkoznak... Aztán egy bolgár lovas tiszt kipanacsolta a menetből az egyházi ruhás két katolikus papot, és előbb a gyékényesi plébánost, majd Zénó atyát sorozatlövésekkel az út szélén agyonlőtte. A menet többi tagját tovább terelték – mondta a fiú. Még látta úti csomagjaikat egy szekéren, őket pedig mozdulatlanul az árokba zuhanva."*

Erről Dr. Veres Dezső naplójában így ír:

"*Tegnap éjjel átutazóban bekopogtatott özv. Túrzoné a lányával és hat hónapos gyerekével, szállást kértek. Gyékényes mellől Góla pusztára mentek, ahova a bolgárok küldték hátra a lakosságot. Velük indult P. Zénó is a gyékényesi plébánossal, mindkettőt útközben agyonlőtték, hogy miért, nem tudjuk. Isten nyugosztalja a szerencsétlen áldozatokat! - mondta az asszony."*

A frontközeli hónapokban az atyák és az odamenekült civilek a pincében (kriptában) éltek mindennapos életüket. Erről az időről, s az ott zajló eseményekről csak kevés adatot tudtam gyűjteni. Sajnos az ott hónapokat eltöltők többsége már rég a temetőben pihen. Özv. Krivacsicsné – akit Veres Dezső naplója, mint családjával oda menekültet említ – három fiával, és azok feleségeivel ugyancsak a temető birodalmának lakója. Ám sikerült Zákányiné Krivacsics Julianna révén rátalálni két unokára, nevezetesen Krivacsics Imrére és Máriára, akik mint nyolc és négy éves gyermekek részesei voltak a kriptáéletnek. Ők viszont csak alig emlékeznek az ott zajló eseményekre. Elmondásuk szerint leginkább arra emlékeznek vissza, hogy amikor a templom és a rendház környékén robbantak az ágyú- és aknagránátok, ők mindig az asztal alá menekültek. Meg arra emlékeznek jól, hogy a tisztelendő bácsik és a civilek is majdnem mindig imádkoztak. "*Nekünk gyerekeknek egyhangú és unalmas volt ez az élet, hisz sehová nem mehettünk játszani.*" – szól a rövid kis visszaemlékezés.

A gyékényesi krónikás levele

Novák István gyékényesi lakos, volt határőr ezredes, helytörténeti kutató válaszelevelében az alábbiak szerint ír:

A második világháború fegyveres eseményei 1945. március 31. és április 1. között érték el a települést. A katonai cselekmények miatt hatszor váltott megszállót a falu. A helyi lakosok kitelepítése szervezetlenség miatt nem, illetve késve lett végrehajtva. Így két tűz között került sor a Gólára menekítésre. A horvátok tisztességgel ellátták a menekülteket.

1945. április 1-én a falu középső részéből vezényelték ki a családokat Eperfás, Lankócpusztá, Perdócmajor felé. A mezőbe vezető dűlőúton négyes oszlopban meneteltek a bolgár katonák kíséretében. A falu végét mintegy 80-100 méterre hagyta el a menet, amikor Góla felől két lovas bolgár – vélhetően tiszték – érkeztek a vonulók mellé.

A tiszték az emberek haját hátratolták, mert a magas homlokú Martincsevics plébánost keresték, gondolván, hogy nem papi ruhában van. Ő azonban nagyszombat lévén elindulás előtt ellátta papi teendőit, s reverendában szüleivel és testvéreivel, valamint a nála vendégeskedő P. Hajnal Zénó nagyatádi ferences házfőnökkel az intézkedésnek megfelelően elindult a kiürítésben résztvevőkkel, híveivel együtt. Az úton a papokhoz érve a tiszt kiszólitotta P. Hajnal Zénót, és a lóhátról tarkón lőtte. Arcra esve az árokparton azonnal meghalt. Ezt követően a másik papot, a 35 éves Martincsevics Pál plébánost szólította ki, és őt is tarkón lőtte, aki lezuhant az előbbi mellé. A plébános nyakába voltak rejtve a halottak ellátásához szükséges eszközök, amit csak az elhantolás alkalmával vettek észre, mivel agyonlövése lehetőségét a körülmények előre vetítették.

Mondta is híveinek, hogy ha meg kell halnia, híveiért áldozza életét. A két kivégzést a családnak, és a velük együtt haladó híveknek végig kellett néznie. Valószínű, hogy a magas homlokú, okos, jó szándékú, a gazdasági szervezéshez is értő gyékényesi plébánost célzatosan keresték, hisz az evangélikus lelkész is a menetben volt, tőle csak a cipőjét vették el, őt magát nem bántották. Aztán a menetet Góla felé terelték, a papokat az út menti árokban hagyva.

Másnap a kivezényelt emberek először a két papot, majd a többi halottat is elföldelték mintegy 50 cm-es árkot ásva a még most is látható akácfa tövében. Talán egy hét telt el, amikor a falu sírásója néhány fiatal segédletével a temető hátsó harmadában sírhelyet ástak. Felöltöztetve, az akkori lehetőségek szerint gyalulatlan koporsóba helyezték a papokat, és szer-

tartás nélkül, a végtisztességet megadva a mártíroknak, temették el a halottakat.

A temetői síremléket és keretet a gyékényesi egyházközség állíttatta. A sírt folyamatosan jó asszonyok gondozták és gondozzák. A templomhajójában lévő emléktáblát és a síri márványtáblát a nemrég elhunyt P. Illés Béla jezsuita plébános készítette.

1995. április 1-én, vasárnap a mártírokra, hősökre, elesettekre emlékezve, az esemény 50 éves évfordulóján ünnepséget szervezett a falu és az egyházközség. Részt vettek a családtagok, az egykori menetben résztvevők és azok családjai, valamint a jólelkű és szándékú horvát községek küldöttei. A ferences rendtől P. Tornycs Kálmán provinciális képviselője P. Kovács Bánc atya érkezett és celebrált közel húszfőnyi horvát, és magyar paptársával szentmisét. Részt vett az ünnepségen Dr. Suchmann Tamás tárca nélküli miniszter, a térség országgyűlési képviselője, s emlékezett meg a templomban a tragikus események áldozatairól. Eljöttek az ünnepi misére a meggyilkolt plébános testvérei: Endre (Körmend), Lászlóné (Pakod), Kis Jánosné (Pakod), Csapári Tiborné (Csabrendek), és Szeked Imréné (Fonyód). Ez utóbbi haladt bátyja mögött a menetben.

Hivatalosan P. Hajnal Zénót sem Nagyatárról, sem szülőföldjéről nem képviselték.

Az atyák halálát Novák úr eddigi ismeretei és kutatásai szerint Martincsevics Pál esetében személyes gyarlóság, méltatlan bosszú motíválta, míg P. Hajnal Zénó ártatlan áldozata volt annak, hogy az események a gyékényesi plébánián találtak. Ő mártírja lett keresztény hitének, példamutatásának és nemes lelkiségének. Az évfordulós ünnepségek óta minden évben engesztelő szentmisét tartanak az áldozatok üdvösségéért. Még megemlítésre méltó, hogy a II. világháború 72 főnyi áldozatának emlékművén olvasható az atyák neve is.

Pár évvel ezelőtt Martincsevics Pál testvérei exhumáltatták a plébános holttestét és a Zala megyei Pakodon, szülei mellé temették el. Így a gyékényesi temető kettős sírjában most csak P. Hajnal Zénó földi maradványai nyugszanak – fejeződik be a Novák úr levele.

A nagyatádi plébános nyilatkozata

Felkerestem Nagyatádon Dr. Kisnemes János esperes-plébánost azzal a kérdéssel, kaptak-e meghívást az 1995. áprilisi évfordulós ünnepségre. A plébános úr elmondta:

"A meghívót megkaptuk, de elfoglaltságom miatt én nem tudtam elmenni, helyettesem pedig nem volt. Tudomásom szerint több, az atyát tisztelő atádi hívő is jelen volt az ünnepségen. Én magam a nagyatádi templomban szentmise keretében emlékeztem meg P. Hajnal Zénó egykori házfőnökről, akit 50 évvel ezelőtt kegyetlenül meggyilkoltak. Emlékére az atya nagyméretű fényképét helyeztük ki a templomba, s az ott több napig is látható volt."

A plébános úr elmondta még, hogy egy időben szó volt Zénó atya holttestének Nagyatádra hozataláról, de ez elmaradt. Csak most e beszélgetés során tudta meg, hogy a gyékényesi plébánost exhumáltatták.

Gyékényesi temető

Kutatásom első időszakában még az is kétséges volt, hogy hol van a két agyonlőtt pap eltemetve. Voltak, akik úgy emlékeztek, hogy valahol a tett színhelyén jeltelen sírba tették őket. Mások Berzencén tudták a papok sírját. Információim azonban mind közelebb vittek a valósághoz, hogy az agyonlőtt papok sírját Gyékényesen kell keresni. Ezt támasztotta alá Bicsákiné Szabados Katalin volt gyékényesi lakos, aki emlékezett rá, hogy szüleitől azt hallotta, hogy a meggyilkolt papokat a gyékényesi temetőben helyezték örök nyugalomra. Hazalátogatva ezt több személy is megerősítette. Katalin ezután nővérével a temetőben járva egy sírhelyet is talált, melyre azt mondták, ott nyugszanak a papok.

2003. augusztus 5-én kísérrömmel, Bicsákinével autóbuszra ültünk, hogy megkeressük a sírhelyet. A buszról leszállva egyenesen a temetőbe siettünk a vélt sírhelyhez. Ám azon semmi igazoló nyomot nem találtunk, hogy valóban ez a papok sírja. Érdeklődni kezdtünk a temetőben a sírokat gondozóktól, de azok nagy része nem tudott elfogadható választ adni. Ekkor lépett körünkbe Tamás Jánosné 75 éves asszony, aki így szólt: "A papok sírját keresik? Az nem itt van, hanem a másik temetőbe!" Kérésünkre vállalkozott, hogy megmutatja a sírt. Így szólt: "Menjenek csak ezen az

úton, ott elérik a régi temető! Mire odaérnek, biciklimmal én is ott leszek." Ez a másik temető – sírokkal telve – az új temető nyugati felénél volt. Mire odaértünk, a biciklis asszony is ott termett. Járművét egy fának támasztva egyenesen a keresett sírhoz ment. "Ez a papok sírja" – mondta. A síremlékre erősített kis márványtábla tényleg a két pap nevét, születési és haláluk adatait tartalmazta. Tamás Jánosné pedig elkezdte emlékei elbeszélését:

"1945. április első napjaiban tizennégy évesen én is ott gyalogoltam a menetben sok gyékényesi és atádi személlyel és a papokkal. Emlékszem a papi öltözetükre is, a nyakukban zsinóron függő nagy keresztre és az imakönyvre, melyet kezükben tartottak.

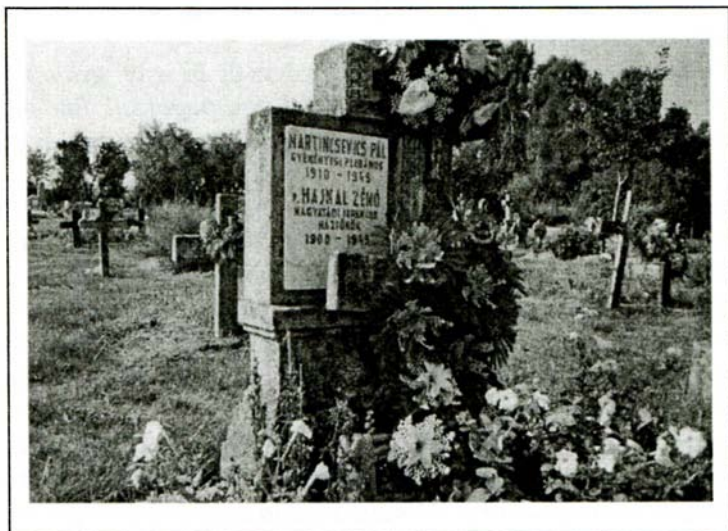
Véleményem szerint – mondja Tamásné – besúgás történhetett, mert a lovas tiszt egyenesen a papok felé tartott. Majd lóhátról kiszólitotta a két papot. Azok az útszéli árok mellett várták sorsuk alakulását. Aztán a lóról a tiszt előrántotta fegyverét, s először a mi papunkat, majd az atádi papot is több lövéssel lelőtte. Még láttuk, hogy mindkettő az árokba zuhant. Kedves papunk talán két héttel előtte mondta híveinek, hogy ha meg kell halnia, ő a híveiért fog meghalni. Hát beteljesedett.

Másnap Góláról hazaengedtek minket, asszonyokat és lányokat. Még arra emlékszem, hogy a két papot festetlen, gyalulatlan koporsóba tették, s ide e sírhelyre temették el őket. Mindig akad jószívű ember, vagy asszony, aki gondozza a sírt. Tudtommal jelenleg Dr. Bortsek Istvánné és Horváth József jó akaratát dicsérik a síron lévő élő virágok." – fejeződik be az elbeszélés.

A beszélgetés közben kísérőtársam néhány felvételt készített a sírról. Még a sír előtt állva gondolkodtam, ugyan mi lehet az oka, hogy sem a nagyatádi plébánia Hajnal Zénót követő házfőnökei, plébánosai, sem a hitbuzgó nagyatádiak nem fordítottak nagyobb súlyt a mártírhalált halt házfőnök emlékének maradéktalanabb megőrzésére.

A rendszerváltozásig talán magyarázható a politika vallásellenes szándékával, a gyilkosságok eltussolásával. De, hogy 1989 után is csak egy kis cikk méltatta a nagyatádi újságban – Gyánó Ágota tollából – a kegyetlenül agyonlőtt Hajnal Zénó emlékét, ez fájó tény. Ezzel, s néhány, a lelkük üdvéért elmormolt szóval búcsúztunk a meggyilkolt papok sírjától.

Befejezés

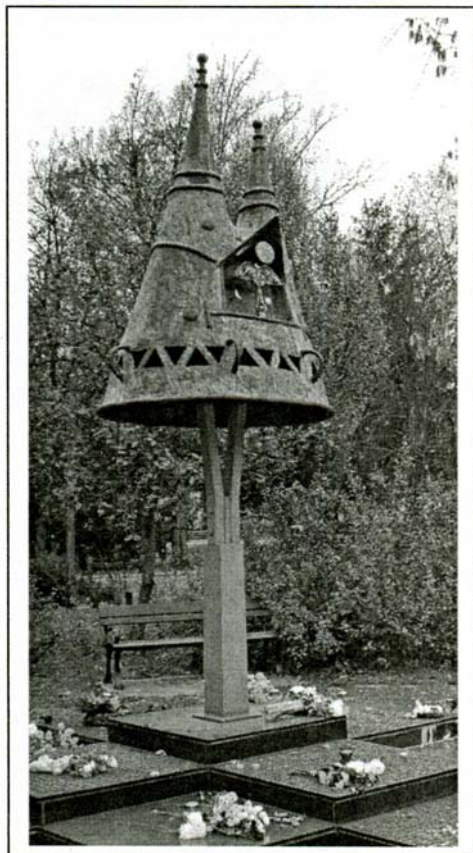
Kedves Olvasó! Egy magyar pap, a Szent Ferenc rend tagja, a tragikus sorsú barát rövid élettörténetének ez a befejezése. Rövid, mert életéről csak töredékes emlékek vannak. Levéltári anyagok csak éppen, hogy említik az egyes állomáshelyeket, ahol tevékenykedett: Veszprém, Nagykánizsa, Budapest, Esztergom. Készült-e valamelyik állomáshelyén részletesebb feljegyzés vagy írásmű, azt nem tudjuk. Azt is csak egy-két mondat rögzíti, hogy Zénó atyát szerették, tisztelték szerénysége miatt. És hogy magáról nem igen beszélt. Pedig mennyi élménye lehetett például az Egyesült Államokbeli több éves missziós munkásságáról! Külön fejezetet lehetett volna írni, ha megismerhetjük ezen évek történéseit, tevékenységét. Nem beszélve azokról a honi állomáshelyekről, ahol fontos beosztásokat töltött be papi hivatásaként. S minden ellenvetés nélkül ment oda, ahova az egyházi főnökség irányította. Így került 1938-ban Nagyatádra is ferences rendi házfőnöknek, hogy a parókiához tartozó hívek lelki gondozását, az ifjúság hitéleti nevelését irányítsa.

A megismert levéltári anyagok, itteni tevékenységéről felkutatott adatok, elbeszélések lejegyzésével igyekeztem megörökíteni, s emléket állítani a jelen és jövő nemzedékeinek a hazáját, egyházát buzgón szerető Páter Hajnal Zénó atyáról, akit kegyetlen gyilkosok megfosztottak a legdrágábbtól, az élettől. Nem hagyva időt arra, hogy gazdag élettapasztalatát, tudásának bő tárházát ránk hagyta volna. De egy élete teljében lévő ember, még ha pap is, nem gondolt a közelgő halálra. Hisz élni akart, hogy dolgozzon, alkotson.

Igaz, Zénó atya hite, szeretete, életfelfogása, melyet mindig vallott és hirdetett, nem a legjobb ajánlólevél az egyháztól eltántorodott ellenség számára, de hogy életével fizessen ezért, ez minden erkölcsi és törvényi igazságot meggyaláz. Még akkor is, ha a háború kegyetlenségei sokszor nem ismernek határt.

Végül köszönet mindazoknak, akik segítettek abban, hogy ez a krónika elkészüljön. Külön köszönet Nagyné Gyánó Ágotának a rendelkezésre bocsátott fotókért, Bicsákiné Szabados Katalinnak a temetői fotókért, és hogy kalauzolt a gyékényesi utunkon,

*Nagyatád II. világháborús
emlékműve
Bors István alkotása
(1994)*

*Felül a nagyatádi, alul a bodvicai emlékmű részlete,
a hősök és áldozatok nevével*

A II. világháború bodvici hősei és áldozatai:
Beleznai István, Beleznai József, Dr. Beleznai József, Czink József,
Dombi Géza, Frányó István, Frányó József, Gönye József,
Hegedűs József, Horváth János, Horváth József, Horváth Vendel,
Illés Imre, Jankovics Ferenc, Kanizsai János, Kozári Lajos,
Miókovics Lajos, Molnár Ferenc, Molnár Vendel, Nagy István,
Nemes József, Putics János, Sárdi Ferenc, Sárdinec Ferenc,
Sárdinec Imre, Sárdinec József, Szulimán János, Szentkirályi József,
Tóth László, Vidák János, Vránics György.

Végszó

Kedves Olvasó!

Dolgozatom négy fejezetében megkíséreltem érzékeltetni, legalábbis részben, hogy a II. világháborúban – akár mint elhurcoltak, frontokon harcoló katonák, munkaszolgálatosok, front közeli események résztvevői, Gulág légerekben sínylődők, hadifoglyok és minden ítélkezés nélkül raboskodó – ezrek, százezrek mennyit szenvedtek, küszködtek létükért, mindennapjaikért.

Mindezekén túl meghajtott fővel kell tisztelegnünk azok előtt, akik a legdrágábbat, az életüket adták az értelmetlen háborúban, akár mint katonák, akár mint civilek. Mi lehet mentség halálukra? Talán csak az, hogy kényszerítve belesodrótak a hatalmasok rájuk kiosztott akarata szerinti szerepbe.

Nagyatád! Csaknem fél éven keresztül a frontvonal középpontjában volt. Valószínű, hogy még az átlagnál is többet kellett elszenvednie a községnek emberéletben, anyagiak pusztulásában.

Íme a veszteség statisztikája:

Lakosainak száma az 1941. évi népszámlálás adatai szerint, az ugyan csak 1941-ben hozzácsatolt településekkel együtt 7047 fő. Ha figyelembe vesszük a négy éves természetes növekedést, még háborús viszonyok között is, feltehető, hogy elérte a 100 főt. Így 1945-ben 7147 fővel számolunk. A hősök, áldozatok, tehát elesettek száma –mint azt a mellékelt kimutatások, s emlékművek fotói is igazolják– 493 fő, az összlakosság 6,99%-a. Igen súlyos veszteség! Az anyagi károk szinte felbecsülhetetlenek voltak.

Ezért választottam írásom címének a bodvicai emlékmű jelmondatát:

„Soha többé háborút!!!”

Nagyatád Város
Önkormányzatának
Polgármesteri Hivatala
nyilvántartása
a II. világháború hőseiről,
áldozatairól

1. Adler Géza
2. Adler Gézáné
3. Adler Miklós
4. Aizler József
5. Ambrus Dénes
6. Antal Imre
7. Antal János
8. Antal Károlyné
9. Balatinecz János
10. Balázs György
11. Balázs István
12. Balog József
13. Balogh István
14. Banó Isván
15. Barakonyi Andorné
16. Bárány Gáspár
17. Baranyai Györgyné
18. Bárdos György
19. Barta István
20. Békési Elemér
21. Beleznai József
22. Benedek Tivadar
23. Benkő Lajos
24. Béres József
25. Berger Albertné
26. Berger Bernáth
27. Berger Bernáthné
28. Berger Géza
29. Berger György
30. Berger Ilona
31. Berger István
32. Berger Istvánné
33. Berger János
34. Berger József
35. Bienenfeld Árpád
36. Birkás Sándor
37. Bodó Ernőné, Dr-né
38. Bodor László
39. Bodri Ferenc
40. Bognár János
41. Bognár Zoltánné
42. Bojtor Ferencné
43. Bonyhádi Katalin
44. Bonyhádi Sándor
45. Borsos István
46. Böhm Nelli
47. Böhm Olga
48. Braum István
49. Braun István
50. Burányi Györgyné
51. Butor József
52. Csáfor István
53. Csalogi István
54. Csányi József
55. Csányi Sándor
56. Csernovics György
57. Csicskó Pál
58. Csizmadia János
59. Csordás Ferenc
60. Dani János
61. Dénes József
62. Dergecz Flórián
63. Dr. Méhes Endre
64. Druzsín János
65. Druzsín József
66. Dudás Pál
67. Eisler József
68. Eisler Józsefné
69. Eisler Rózsa
70. Endródi Gábor
71. Erdős Buchwald Ernő
72. Erdős Buchwald Ernőné
73. Erdős Rózsa
74. Faragó József

75. Farkas Ferenc
76. Farkas Józsefné
77. Farkas Nándor
78. Farkasfalvi Wolf István
79. Fazekas Ferenc
80. Fazekas Ferencné
81. Fazekas István
82. Fehér József
83. Fillér József
84. Fillér Józsefné
85. Fillér Veronika
86. Fischer Dávid
87. Fischer Emma
88. Fischer Eszter Mária
89. Fischer Gyula
90. Fischer Ilona
91. Fischer József
92. Fischer Józsefné
93. Fischer Miklós
94. Fischer Miklósné
95. Fischer Sándor
96. Fischer Sándor
97. Fleischauer Róza
98. Fodor Rezső Dr.
99. Frányó Györgyné
100. Frányó József
101. Frányó Mihályné
102. Fuchs Andorné
103. Fuchs Irén
104. Fuchs Jenő
105. Fuchs Miksáné
106. Fülöp István
107. Füredi István
108. Fürst Babi
109. Fürst Sándor
110. Fürst Sándorné
111. Gál János
112. Gál Pálné
113. Galitzienstein Mátyás
114. Galitzienstein Mátyásné
115. Gasparics János
116. Gasparics Lajos
117. Gasparics Pál
118. Gasparics Pál
119. Gazsi Magdolna
120. Geiszler Gálosi László
121. Geiszler László
122. Göncz János István
123. Gönye József
124. Grausz Antal
125. Grausz Éva Julianna
126. Grausz Jenő
127. Grausz Jenőné
128. Grausz László
129. Grünbaum Éva
130. Grünbaum Náthánné, Dr-né
131. Gullner Gyula
132. Gullner József
133. Gutmann Mór
134. Guttman Ilona
135. Guttmann Mórné
136. Györfi Ferenc
137. Habuda András
138. Habuda József
139. Hajnal Zénó páter
140. Hamburger Andor
141. Hamburger Géza
142. Hamburger Gézáné
143. Hamburger Irma
144. Harkányi Istvánné, Dr-né
145. Hausner Arthur
146. Hausner Arthurné
147. Hausner Ignácné
148. Hausner István

149. Héber Sándor
150. Héber Sándorné
151. Hegedűs Lajos
152. Hegedűs Lajos
153. Hirsch József
154. Hirsch Józsefné
155. Hirsch Magdolna
156. Hoffmann József
157. Hoffmann Lajos
158. Horgas Pál
159. Horváth Béla
160. Horváth Ferenc
161. Horváth Ferenc
162. Horváth Ferenc
163. Horváth Ferenc
164. Horváth György
165. Horváth György
166. Horváth Gyula
167. Horváth Imre
168. Horváth István
169. Horváth János
170. Horváth János
171. Horváth János
172. Horváth János
173. Horváth József
174. Horváth Mátyás
175. Horváth Péter
176. Horváth Sándor
177. Horváth Vendel
178. Horváth Vendel
179. Hurka Kálmán
180. Hurka Vendel
181. Huszár Kálmán
182. Imre János
183. Imre Jánosné
184. Ingola János
185. Iván István
186. Ivánovics János
187. Jankovics István
188. Jankovics Lajos
189. Jellinek Hermanné, Dr-né
190. Jurisek György
191. Katona György
192. Kanizsai Ferenc
193. Katona József
194. Káplár László
195. Kesznera János
196. Király László
197. Kisdeák Feenc
198. Kisdeák Vendel
199. Kiss József
200. Kiss József
201. Klein Pál
202. Klein Pálné
203. Kolozsár Béla
204. Kommen Elekne, Dr-né
206. Kovács István
207. Kovács János
208. Kovács Józsefné, Dr-né
209. Kozma Pál
210. Krammer Sándor
211. Krammer Sándorné
212. Krausz István
213. Krausz Lajosné
214. Kremsier Aladár
216. Kremsier Márta
217. Kremsier Sándor
218. Kremsier Sándorné
219. Kremsier Zsuzsa
220. Krivarics Béla
221. Krivarics János
222. Kucka Ferenc
223. Kulcsár József
224. Kutasi Béla

225. Kutasi János
226. Kutasi Jenő
227. Lakatos János
228. Landler Aladár
229. Landler Aladárné
230. Langer János
231. László Béla, Dr.
232. László Béláné, Dr-né
233. László Gyula
234. László István
235. László Vilmos, Dr.
236. László Vilmosné, Dr-né
237. László Zsuzsa
238. Lázár Dániel
239. Legeda János
240. Lendvai Gyula
241. Lendvai Imre
242. Lóki János
243. Lőczi János
244. Löwinger Imre, Dr.
245. Löwy Sándor, Dr.
246. Löwy Sándorné, Dr-né
247. Mandel Mór
248. Mandel Mórné
249. Mándy Sándorné, Dr-né
250. Mather Ernesztina Ilona
251. Mather Vilmos Sándor
252. Maurer Éva
253. Maurer Pálné
254. Mayer Antal
255. Mayer Jánosné
256. Méhes Endre, Dr
257. Menyhért Gyula
258. Miokovics Ferenc
259. Miokovics György
260. Miokovics János
261. Miokovics Pál
262. Molnár Ferenc
263. Molnár Ferenc
264. Molnár Gizella
265. Molnár György
266. Molnár Ignáczné
267. Molnár István
268. Molnár Izidor
269. Molnár Izidorné
270. Molnár Izidorné
271. Molnár József
272. Molnár Vendel
273. Murai János Miklós
274. Murai Péter András
275. Murai Sándorné
276. Müller Edéné
277. Nagy Lajos
278. Nagy Sándor
279. Nemes Imre
280. Nemes István
281. Németh István
282. Németh János
283. Németh József
284. Neszner János
285. Novogradecz János
286. Nyers Lajos
287. Odabasics József
288. Olvasó György
289. Ormai János
290. Ország László
291. Pál József
292. Pál Józsefné
293. Pálfi Ferenc
294. Pandrák János
295. Pánovics Lajos
296. Papp István
297. Páti János
298. Perger Ferenc

299. Perger Ferencné
300. Peti Istvánné
301. Pintér Lajos
302. Plasinka Antal
303. Platschek Andor
304. Platschek Géza
305. Platschek György
306. Platschek László
307. Platschek Manó
308. Platschek Manóné
309. Platschek Sándor
310. Platschek Sándorné
311. Pollák Izidor
312. Primusz József
313. Putics Ferenc
314. Putics János
315. Rác Gyula
316. Radecki Gézáné
317. Radecki Katalin
318. Reisz István
319. Reményi Ferenc
320. Rengyel Ferenc
321. Róka Dániel
322. Rosenfeld Miksáné
323. Rotter Andor
324. Rotter Béla
325. Roznik István
326. Roznik János
327. Sánta Ferenc
328. Sánta György
329. Sarlós Ferenc
330. Sarlós Ferencné
331. Sarlós Judit
332. Sarlós Júlia
333. Schmidek Dezső Dávid
334. Schwarcz Alíz
335. Schwarcz Ferenc
336. Schwarcz Ferencné
337. Schwarcz György
338. Schwarcz István
339. Schwarcz Istvánné
340. Schwarcz Sándorné
341. Segeda János
342. Silbermann György Ervin
343. Silbermann László
344. Silbermann Lászlóné
345. Silbermann Vera
346. Smelka István
347. Somogyi Józsefné
348. Somogyvári Imre
349. Sóvári Lajos
350. Steiner Alfrád, Dr.
351. Steiner Alfrédné, Dr-né
352. Steiner Béla, Dr.
353. Steiner Béláné, Dr-né
354. Steiner Miksa
355. Steiner Miksáné
356. Stern Simon
357. Stern Simonné
358. Strausz István
359. Sullner József
360. Surányi Márton, Dr.
361. Surányi Márton, Dr-né
362. Surányi Miklós
363. Sülecz István
364. Sümegi István
365. Sykora Lászlóné
366. Szabó Ferenc
367. Szalafai István
368. Szalafai József
369. Szalai Imre
370. Szalai István
371. Szalai János
372. Szalai József
373. Szalai József
374. Szántó János

375. Szentiványi Frigyesné
376. Szentiványi Frigyesné
377. Szentkirályi József
378. Szerb Jenőné
379. Sziládi Antal
380. Szulimán János
381. Takács György
382. Takács István
383. Takács Vendel
384. Takács Zoltán
385. Tauszig Dezső
386. Tauszig Dezsőné
387. Tauszig Klára
388. Thurzó Károly
389. Tóth Antal
390. Tóth Gyula
391. Tóth Hajnalka
392. Tóth Imre
393. Tóth István
394. Tóth János
395. Tóth János
396. Tóth Jánosné
397. Tóth József
398. Tóth József
399. Tóth József
400. Török János
401. Trebits Jenő
402. Trebits Jenőné
403. Üst József
404. Vadász Lajos
405. Vajda Béla
406. Vajda György
407. Vajda Gyula, Dr.
408. Vajda Gyuláné, Dr-né
409. Vajda István
410. Vajda László
411. Valérián József
412. Váradi János
413. Váradi József
414. Varga Imréné
415. Varga János
416. Varga Pál
417. Varjas János
418. Várkonyi László
419. Vass Ferenc
420. Vass György
421. Vastag Lászlóné
422. Vastag Sándorné
423. Végvári Lajos
424. Végvári Lajosné
425. Vezér Edit
426. Vezér Pál, Dr.
427. Vezér Pálné, Dr-né
428. Vidák János
429. Vojkovics János
430. Walter Dávid
431. Walter Dávidné
432. Walter József
433. Weiner Józsefné
434. Weiner Olga
435. Weisz Adolf
436. Weisz Albert, Dr.
437. Weisz Albertné, Dr-né
438. Weisz Anna
439. Weisz Dezsőné
440. Weisz Henrikné, Dr-né
441. Weisz József
442. Weisz Józsefné
443. Weisz Judit
444. Wimmer Ferenc
445. Wimmer Ferencné
446. Wimmer Iván
447. Wimmer Jenő
448. Wimmer Jenőné
449. Wimmer Tamás
450. Zsidai Árpád

Tartalom

I. RÉSZ: Katonadolog	5
Ceglédről indultunk	6
Vonaton és gyalog a Don-kanyarig	8
Kicsi magyar kenyér	9
A nagy menetelés	12
Erőltetett menet	13
Hatodik hét	13
Itt van az ősz	18
Felgyógyulás, további szolgálat	19
Néhány hónap civilben	21
Újabb csaták a Dunántúlon	22
Táci temetés	23
Tavaszi támadás	25
Fogságom kezdete	28
Tudom már	32
Ifjú éltem rabként töltöm	34
Vae victis! – Jaj, a legyőzöttek!	34
Fogolyszállítás	35
Foglyok vagyunk	39
Halvány reménysugár	43
Búcsú a lágertől	46
A remény és a félelem lélektana	47
Hazatérés	49
II. RÉSZ: Nagyatád frontközelen	51
Bevezetés	52
Bombázó rajok vonulása	52
Egy elhajtott ember	56
Egy hivatalnok emlékei	57
Emlékezők mondták	62
Egy Zrínyi utcai lakos	65
Újabb elbeszélések a fronteseményekről	67
A háború utolsó éjszakája Bodvicán	76

Vészterhes napok naplótöredékei	78
Utolsó hetek	80
1945-ös háborús látképek Nagyatádról írásban és fotókon	81
III. RÉSZ: Atádi lány	85
Bevezetés	87
A család	89
A nagylány	90
Az ítélet	93
A nagy utazás	97
Odessza, Dnyepetrovszk	98
Kolima	101
Nyizsnyil Tagil	103
Mordoviai rokkantláger	106
Hazatérés	108
Függelék	111
Hazatérés után	118
A hetvenes-nyolcvanas évek emlékei	119
IV. RÉSZ: A mártír	123
A szerzetesrend	125
Hajnal Zénó Nagyatádon	126
Emlékezők elbeszélései	127
Frontközeli események	131
A gyékényesi krónikás levele	136
A nagyatádi plébános nyilatkozata	138
Gyékényesi temető	138
Befejezés	140
Vég szó	144
Nagyatád Város Önkormányzatának Polgármesteri Hivatala nyilvántartása a II. világháború hőseiről, áldozatairól	145

OKLEVÉL

Horváth Ferenc

részére

aki a „Hősök könyve”

– III. Falukrónika-író pályázaton

III. DÍJAT

kapott

Kaposvár, 2005. május 5.

Dr. Gyenesei István
a Somogy Megyei Közgyűlés
elnöke

G. Jáger Márta
a Somogy Megyei
Honismereti Egyesület
elnöke

A II. világháború befejeződésének 60. évfordulójára írt megyei pályázaton vettem részt az ebbe a kötetbe szerkesztett négy dolgozattal.

A megyei önkormányzat, múzeum, levéltár és honismereti egyesület szakértőiből álló bizottság munkásságomat díjjal ismerte el.

1919-ben születtem Bodvicán. 1970 óta foglalkozom helytörténeti kutatással. Ezen belül mintegy 13 nagyobb terjedelmű munkám készült el. Három dolgozatot küldtem megyei bírálatra, ahol egyszer írásbeli elismerésben részesültem, kétszer oklevelet kaptam. Feldolgoztam a környék vízimalmainak történetét, írtam Bodvica híres szülötteiről, földrajzi helyneveinek jelentéséről. Néhány család regényes történetét is lejegyeztem. Verseimet az országos Kristályfolyóirat jelentette meg.